Miskolci Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet

„Egyszerű élet, emelkedett gondolkodás”

- Esettanulmány a Krisna-völgyi hívők környezettudatosságáról

Készítette:
Kovács László
Kulturális antropológia – szociológia

Konzulens:
Török Zsuzsanna
Egyetemi tanársegéd

Miskolc, 2010. november

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm az Öko-völgy Alapítvány munkatársainak, különösen Rév Szilviának és Kun Andrásnak a rengeteg segítségnyújtást Krisna-völgyben. Köszönöm Leskó Györgynek, a Krisna-tudatú hívők miskolci csoportvezetőjének az önzetlenségét és a folyamatos segítségnyújtását. Köszönöm a Krisna-völgyi és a miskolci bhaktáknak a szeretetteljes és közvetlen fogadtatást, a beszélgetéseket és interjúkat. Köszönöm a Pécsi Tudományegyetem Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék adjunktusának, Dr. Farkas Juditnak a segítségét a sok információhoz való hozzájutásért. Köszönöm a Miskolci Egyetem Szociológiai Intézet adjunktusának, Dr. Havasi Virágnak a statisztikai futtatásokban nyújtott segítségéért. Végül, de nem utolsó sorban köszönöm konzulensemnek, Török Zsuzsannának a folyamatos segítségnyújtását és tanácsadását a szakdolgozat megírása közben.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés....4
2. A kutatás körülményei....8
2.1. A kutatás megvalósulása és hipotézis....8
2.2. A kutatáshoz kapcsolódó fontosabb fogalmak....9
2.2.1. A fenntarthatóság elve....9
2.2.2. Ökológiai lábnyom....11
2.2.3. A környezettudatosság és dimenziói....12
2.2.4. Környezeti etika....13
2.2.5. A természet szentsége....15
3. Módszerek meghatározása....17
4. A kutatás két közösségének a bemutatása....19
4.1. Somogyvámos bemutatása és Krisna-völgy alakulása....19
4.2. A miskolci Krisna-tudatú hívők közösségének a története....20
5. A vallás és a környezethez való viszonya....23
5.1. A Krisna-tudatú hit helye a hinduizmusban....23
5.2. A Magyarországi Krisna-tudatú egyház....25
5.3. A Krisna-tudat és a környezettudatosság vallási alapú meghatározottsága....26
6. Krisna-völgy bemutatása....29
6.1. A közösségi élet....32
6.1.1. A közösség működése....32
6.1.2. Oktatás....37
6.1.3. Hitélet, ünnepek....38
6.2. Kertészet és területgondozás....39
6.3. Tehenészet, méhészet....41
6.4. Energia, vízgazdálkodás, hulladékkezelés és építkezés....44
7. Környezettudatos életmód Krisna-völgyben....49
7.1. A Krisna-völgyi bahkták interjúinak eredményei....49
7.2. A miskolci bhakták interjúinak eredményei....62
8. A kérdőív elemzése....69
9. Összegzés....73
9.1. A kapott eredmények összevetése és értékelése....73
9.2. Hipotézisek felülvizsgálata és végkövetkeztetések....76
Felhasznált irodalom....79
Mellékletek....84

1. Bevezetés

A 19. század végén létrejött és máig fennálló jóléti társadalmak[1] működésük szempontjából a növekvő gazdasági teljesítményre és a fogyasztásra építenek. Ennek következményeként megjelentek bizonyos társadalmi és környezeti problémák, és a közöttük létrejött ok-okozati viszonyok meglátásáig hosszú út vezetett. Már 1972-ben, a Római Klub által kiadott „A növekedés határai" című jelentés felhívta a figyelmet a jóléti (vagy szinonimként használható modern) társadalmak hosszú távú „fenntarthatatlan fejlődésére". A könyv a következő öt tényezőn keresztül vizsgálta a problémákat: népesedés, iparosodás, élelmiszer-termelés, környezeti megterhelés, meg nem újuló nyersanyagkészletek csökkenése.[2] Mindez a modern társadalmak további működése szempontjából volt fontos kérdés, és a jelentés 30 évvel később megjelent folytatása, „A növekedés határai: harminc év múltán" már arról értekezik, hogy ezek az előrejelzések semmit nem vesztettek erejükből, sőt már az úgynevezett túllövés állapotába jutottunk.[3] Ennek következményeire nincs felkészülve az emberiség, mivel még soha nem néztünk szembe ilyen összetett és globális problémákkal egyszerre.

A ma fennálló társadalmi berendezkedés egyik következménye a rendkívüli mértéket öltő pazarlás és környezetszennyezés. A pazarlás minden emberi tevékenység mentén tetten érhető, legkirívóbb esetei az élelmiszer- és energiapazarlás. A környezetszennyezés pedig annak ellenére, hogy az emberi léttel egyidős, és kihat a talaj, a víz, és a levegő szennyezésére egyaránt,[4] mégis az előző pár évszázadban, az ipari forradalomtól kezdve mértéke és hatása a környezetre lényegesen megnövekedett. A levegőszennyezés legismertebb következménye a globális éghajlatváltozás, amelynek mérséklésére nemzetközi egyeztetések folynak. A jelenség fontosságát és a környezetvédelemre való fokozott odafigyelést igazolja, hogy 2007-ben Al Gore a Kellemetlen igazság című filmjére, és az IPCC testület (Intergovernmental Panel on Climate Change – Éghajlat-

[1] A jóléti társadalom fogalmával, kialakulásával és koncepciójával nagyon sok szerző foglalkozik. A jóléti állam lényege így foglalható össze: állami felelősségvállalás az állampolgárok elemi jólétének biztosítására. (Gøsta Esping-Andersen *Mi a jóléti állam?* In.: Ferge – Lévai 2004. 116. o.)

[2] Meadows – Meadows – Randers - Behrens III. 1972. 19-84. o. Ezekben a fejezetekben az exponenciális növekedés hatásait vizsgálták a megnevezett faktorokon keresztül.

[3] Meadows – Randers – Meadows 2005. 23-37. o. A túllövés fogalmát arra használják a szerzők, amikor egy rendszer átlép bizonyos határokat és ennek negatív következményei, azaz negatív visszacsatolásai lesznek.

[4] Markham 1994. *A környezetszennyezés rövid története.* http://www.kia.hu/konyvtar/szemle/205_f.htm

változási Kormányközi Testület) a kiemelkedő munkásságára közösen kapták meg a Nobel-békedíjat.

A társadalmi és környezeti problémák nemzeti vagy nemzetközi szintű megoldási lehetőségein túl lokális szinteken is elkezdődtek bizonyos mozgalmak és változások. Ilyen kezdeményezés a GEN (Global Ecovillage Network – Globális Ökofalu Hálózat), amit három régióra osztottak fel: Óceánia és Ázsia – Amerika – Európa és Afrika. Az Európa–Afrika régióban összesen 26 ország tagja a szervezetnek 96 ökofaluval.[5] Magának a hálózatnak az elindulása egy házaspár, név szerint Robert és Diane Gilman munkájához kapcsolódik, akik 1991-ben a világ fenntartható közösségeit vizsgálták. A kutatás eredményeit az „Ökofalvak és fenntartható közösségek" (Eco-Villages and Sustainable Communities) című jelentésben hozták nyilvánosságra, amelyben ökofalvaknak nevezték el a vizsgálat idejéig létrejött közösségeket, és meghatározták, hogy milyen általános szempontok alapján működnek.[6] Magyarországon jelenleg 4 GEN ökofalu található: Galgahévíz, Gyűrűfű, Máriahalom és Somogyvámos.[7] Rajtuk kívül is léteznek további jelentős ökofalvak vagy azokhoz hasonló környezetvédelmi kezdeményezések Magyarországon: Visnyeszéplak, Gömörszőlős, Agostyán és Drávafok.[8]

Az ökofalvak világszerte alternatív megoldást szeretnének modellszerűen bemutatni a fennálló társadalmi és természeti problémákra. A hasonló működésük több területen is tetten érhető, mint például a közösségépítés, holisztikus oktatás, biotermelés, megújuló energiaforrások használata, hulladékhasznosítás vagy öko-építészet.[9] Ezek a működési elvek egyben olyan életmódot hoznak létre, amely példát tud mutatni a fenntarthatóságra. A modern társadalomból való „kilépés" azonban nehéz döntés is egyszerre. A nehézségek jöhetnek a pénzügyi, a közösségi, és a termelési oldalról egyaránt, mivel jelentős összeget kell befektetni, nem garantálható a harmonikus közösségi élet, és a folyamatos fizikai munka megerőltethető lehet. Az ökofalu-kezdeményezésekben történő részvételt ezért a társadalomnak csak egy nagyon szűk rétege tudja felvállalni és megvalósítani. Mindezek ellenére az ökofalu-kezdeményezések jelképei lettek a más értékrend szerinti

---

[5] GEN - *Lehet más a világ – és mi meg is teremtjük*. http://www.gen-europe.org/about_us/hungarian/index.html

[6] A *The Gilman's Report to Gaia Trust* jelentése beszél erről. In.: Jackson – Jackson 2004. *Global Ecovillage Network History 1990-2004*. http://www.gaia.org/mediafiles/gaia/resources/HJackson_GEN-History.pdf

[7] GEN - európai tagok http://www.ecovillage.org/php/public/evdir/evsearchlist.php?geneu=mem&lg=1 Továbbá Orosháza is képviselteti magát, de nem mint ökofalu, hanem mint Nemzeti Hálózat.

[8] Ökofalvak Magyarországon http://www.greenfo.hu/hirek/hirek_item.php?hir=15143 A felsorolt utolsó két település nem tekinthetőek teljes ökofalu-koncepciónak. Továbbá a honlapon található lista sem teljes, találkozni lehet az ősmagyar hittel kapcsolatos MAG kezdeményezéssel és pár kis létszámú közösséggel is.

[9] GEN - *Lehet más a világ – és mi meg is teremtjük.* http://www.gen-europe.org/about_us/hungarian/index.html

gondolkodásnak, és példaértékként próbálják bemutatni a fenntartható és környezetkímélő koncepciójukat.

Ez az alternatív útkeresés és a más értékrend szerinti világszemlélet vált számomra érdekessé. A magyarországi ökofalvak iránt 2009-ben kezdtem el érdeklődni. Legelőször a galgahévízi közösségben jártam. Ez Magyarországon a legrégebbi alapítású ökofalu, azonban a kis létszám miatt (5 család) még nem lehet kialakult közösségről beszélni. A 2009-ben ott tartott élőfalu találkozón[10] hallottam a beszámolót Krisna-völgyről, és úgy látszott, ott már kialakult, viszonylag nagyobb létszámú közösség működik, ezért megfelelő terepnek tartottam egy kutatáshoz. Krisna-völgyet továbbá a többi magyarországi ökofalutól különböző koncepció alapján történő működés jellemezi. Ez az egyetlen olyan ökofalu Magyarországon, amelyet kizárólag vallási alapon hoztak létre, így a kutatás kiegészült az öko-gondolkodásmódon túl a vallási dimenzióval is, ami egyben meghatározta a további vizsgálódás irányát.

A szakdolgozat tehát a somogyvámosi Krisna-völgyre fókuszál. Krisna-völgyben 2009 nyarán voltam legelőször, majd az ősz folyamán kétszer is visszatértem. Ezalatt végeztem el a megfigyeléseket és készítettem interjúkat a bhaktákkal.[11] A kutatás központi kérdésköre a vallás és a környezettudatos életmód közötti kapcsolatban áll, azaz mennyiben határozza meg a vallás a környezettudatosságot, és a környezettudatosság hogyan jelenik meg a mindennapi életükben. Dolgozatomban legelőször megvizsgálom a Krisna-tudat környezethez kapcsolódó elveit, majd bemutatom a Krisna-völgyben megvalósult környezettudatos életmódot. A kutatás folyamán egy összehasonlító vizsgálatot is végeztem, mivel legteljesebb képet a Krisna-völgyi környezettudatos gondolkodásról akkor kaphatunk, ha az összehasonlításként megjelenhet más magyarországi Krisna-tudatú hívők közösségével. Ennek érdekében a miskolci Krisna-tudatú hívők körében is végeztem felméréseket. Őket is a környezettudatosságról kérdeztem, és a szakdolgozat legvégén összehasonlítom a kapott eredmények és levonom a következtetéseket.

A kutatás a környezettudatosság, a lokális környezetvédelem és a globális környezeti problémákra való megoldáskeresés alapján a környezeti antropológia keretei közé illeszthető be.[12]

---

[10] Galgahévíz, 2009. július 10-12-én a XV. Nyári Élőfalu Találkozó

[11] Bhakta (bakta): „A Legfelsőbb Úr híve" (2008. *Kérdések és válaszok a Krisna-tudatról*. 163. o.) – azaz minden Krisna-tudatú hívő egyben bhakta is.

[12] Borsos Balázs 2004. 71-73. o.

2. A kutatás körülményei

2.1. A kutatás megvalósulása és hipotézis

Jelen dolgozat fő kérdésköre a Krisna-tudatú hit és a környezettudatosság kapcsolata. Krisna-völgyben összesen hat hetet töltöttem 2009-ben. Augusztus elejétől négy hétig önkéntes munkát végeztem a kertészetben, ezalatt sikerült megfigyeléseket végeznem, interjúkat készítenem és mélyebben megismernem az ott lakók életét. A közös tevékenység mindig közvetlenebbé teszi a kapcsolatokat, továbbá mindennapi szinten megismerhettem a környezetükhöz való viszonyukat. Mindemellett az önkéntes munkáért biztosítottak szállást és ellátást, ez anyagilag megkönnyítette a hosszabb ottlétemet. A kertészetben heti hat napon át dolgoztunk, és általában a vasárnap volt a pihenőnap. A napi ritmus a következőképp zajlott: reggel 4.45-kor ébresztő, 5.30-kor kezdődött a munka, amely délután 13 óráig tartott, közben 30-45 perc hosszú volt a reggeli, általában 8 és 9 között. Mivel így a délután teljesen szabad volt, akkor készítettem az interjúkat, próbáltam minél több bhaktával beszélgetni és minél alaposabban megismerni az ottani életet. Szeptemberben és októberben még egy-egy hetet töltöttem ott megfigyeléseket végezve és interjúkat készítve, de már nem mint önkéntes.

A kutatás folyamán összehasonlító vizsgálatot végeztem a környezettudatosság mentén a Krisna-völgyi és a miskolci bhakták között. A miskolci bhaktákkal 2009 őszén kerültem kapcsolatba, és egészen 2010 nyaráig részt vettem az alkalmaikon. Az interjúkat és a kérdőívek lekérdezését ezalatt folyamatosan végeztem.

A kutatás során összegyűjtött adatokból feltételezem, hogy Krisna-völgy működése fenntartható és környezettudatos módon folyik. A Krisna-völgyi és a miskolci bhakták környezettudatossága nem fog statisztikailag eltérni a kérdőívek és az interjúk alapján, ugyanakkor a környezettudatosság pozitívan fog eltérni a Krisna-tudatot régebb óta gyakorló bhakták felé. Továbbá vizsgálom a Krisna-tudatossá válás előtti időszakot is, és a két időszak között eltérést várok negatív irányban, azaz felteszem, hogy a Krisna-tudatossá válás előtt kevésbé voltak a bhakták környezettudatosak, mint utána. Összességében tehát feltételezem, hogy a Krisna-tudatú hit annak ellenére, hogy elvei közvetlenül nem irányulnak a környezettudatosságra, mégis a bhakták életében környezettudatos életmódot alakít ki.

2.2. A kutatáshoz kapcsolódó fontosabb fogalmak

2.2.1. A fenntarthatóság elve

A fenntarthatóság fogalmát 1987-ben definiálták először az ENSZ által kiadott Közös jövőnk című kiadványban, amelyet ma mindenki használ. A lényege, hogy a jelen generációja úgy elégítse ki a szükségleteit, hogy a meglévő környezeti feltételek mellett a jövő generációja is ki tudja majd elégíteni azokat.[13] Maga a fogalom jelentése a már említett Római Klub által 1972-ben kiadott „A növekedés határai" című munkában is megtalálható, mert már ez is a szükséglet hosszú távú kielégítésről és a társadalmi folyamatok kapcsolatáról szólt, de még fenntarthatóságról nem beszéltek. A két dokumentum között pedig az 1980-as évek elején Lester R. Brown írt egy könyvet „A fenntartható társadalom" címmel, amelyben összhangba hozta a társadalom működését a fenntarthatósággal.[14]

A fenntarthatóság fogalmát három dimenzióban adják meg: társadalmi, gazdasági és természeti vagy környezeti fenntarthatóság.[15] Ezek a dimenziók magyarázhatóak a társadalmi alrendszerek mentén Niklas Luhmann alapján.[16] A társadalmi alrendszerek a bináris kódokkal határozhatóak meg, amelyek egy úgynevezett univerzális értékduál köré szerveződnek. Ez alapján a legfőbb társadalmi alrendszerek a gazdaság, politika, tudomány, művészet, jog, oktatás, vallás,[17] és ezek a modern társadalmak működési szempontjából elkülönült szegmenseket jelentenek. A gazdasági alrendszernek a modern társadalmakban kiemelt szerepe van nemcsak azért, mert a jóléti társadalom alapját képzi, hanem mert ennek a rendszernek a logikája és értékei gyarmatosították a többi alrendszert és az életvilágunkat is.[18] A gazdaság továbbá azért emelkedik ki a társadalmi rendszerből, mert ebben az alrendszerben létezik egy bizonyos önszabályozási folyamat, amelyet Adam Smith láthatatlan kéznek hívott.[19]

A fenntarthatóság fogalmából adódóan egy-egy alrendszernek kapcsolódnia kell a környezethez, emiatt a gazdaság szerepe szintén kiemelkedő lesz, mert ez az alrendszer

---

[13] Persányi (szerk.) 1988. 68-72. o.
[14] Kóródi (szerk.) 2007. 103. o.
[15] *Wold Summit Outcome* - United Nation General Assembly 2005. http://www.who.int/hiv/universalaccess2010/worldsummit.pdf 12. o.
[16] Pokol 1999. 49-73. o. Niklas Luhmann társadalmi alrendszer kategóriái szerint.
[17] u.o. 50-51. o.
[18] Habermas 1985. *A Kommunikatív cselekvés elmélete* művében ír az életvilág gyarmatosítása ellen.
[19] Adam Smith *A nemzetek gazdasága* című munkájában ír erről.

gyakorolja a legnagyobb hatást a környezetre. Emiatt válik továbbá jelentőssé a társadalmi rendszerben a politikai alrendszer, ugyanis az adott társadalom irányítása és stratégiái alapvetően meghatározzák a környezetéhez való viszonyulást. A legtöbb helyen kialakult kapitalista gazdasági rendszer és a hozzá kapcsolódó fogyasztói társadalom[20] összességében nagyon mélyreható változásokat idézett elő a környezeti feltételekben, ami a fenntarthatóságot kétségessé teszi.

A fenntarthatóság tehát a társadalom mint rendszer működésének hatása a természetre. A két rendszer folyamatai elválaszthatatlan kölcsönhatásban állnak egymással, és ebben a kapcsolatban a társadalom lesz mindig kiszolgáltatva a környezetnek mint egésznek. A Jared Diamond könyvében található két emblematikus példa is jól illusztrálja ennek a kiszolgáltatott kapcsolatnak a jelentőségét. A Húsvét-szigetek társadalma szó szerint összeomlott, miután teljesen kizsákmányolták a sziget erőforrásait, Tikopia szigete pedig látványos ellenpélda, ahol a társadalom képes volt a környezeti feltételekhez igazodni és fennmaradni az évszázadok folyamán.[21] Mind a két esetben fontos kiemelni a zárt rendszer meglétét, ugyanis nem volt jelentős kapcsolatuk más szigetekkel, azaz csak az adott környezeti feltételekkel gazdálkodhattak. A gazdasági globalizáció és termelés által ma is hasonló zártságot figyelhetünk meg.

A környezeti rendszer önszervező, önszabályozó rendszer.[22] Csak a mostani időkben lett képes az ember oly módon belenyúlni ebbe a rendszerbe, hogy annak pusztítása globális méreteket öltsön. A pusztítás hatása viszont mindig visszahat a társadalom működésére, és ezért a társadalmak a működésük szempontjából mindig függésben lesznek a környezetüktől. Emiatt szükség van egy ökológiai, társadalmi paradigmaváltásra: „Az egyre kevésbe fenntartható szerveződési formák lineáris, pozitív visszacsatolással működő korlátlan növekedését fel kell váltsa a körkörös, az adott lehetőségeket kihasználó, de nem el- vagy felhasználó minőségi, nem pedig mennyiségi növekedés."[23] A társadalmi, gazdasági és környezeti rendszerek együttes hatásainak vizsgálata elengedhetetlen feladat lesz a következő generációk számára.

A fenntarthatóság fogalmához kapcsolva gyakran használják a fejlődés szót, amit gazdasági célként jelölnek meg. Ezt a szót ugyanakkor gyakran a növekedéssel helyettesítik, mert nem tartják megfelelőnek a fejlődés fogalmát a félrevezető jelentése

---

[20] Henri Lefebvre *Minek nevezzük a jelenlegi társadalmat?* munkájában irányított fogyasztás bürokratikus társadalmának nevezi a mai modern társadalmakat. In.: Ferge (szerk.) 1971. 243-260. o.
[21] Diamond 2007. A Húsvét-szigetről 89-127. oldalakon és Tikopiáról 282-289. oldalakon lehet részletesen olvasni. Tikopia szigetén Raymond Firth antropológus végzett átfogó kutatásokat.
[22] Borsos Béla 2007. 8-9. o.
[23] Borsos Béla 2002. 225. o.

miatt.[24] A „fejlődés” szó ugyanis önmagában egy értéket takar, és nem mindenki számára jelent értéket a gazdasági teljesítmény növekedése. A „fenntartható fejlődés” fogalomkapcsolat emiatt rengeteg kritikát kapott, ami szintén megjelenik a már említett Római Klub tanulmányában. Egy exponenciális fejlődési ív hosszú távon nem tartható fenn (de még a lineáris sem), ezért ez a gondolkodás önmagában csapdahelyzetet jelent, amely nagyban befolyásolja a környezet leterheltségét.[25]

2.2.2. Ökológiai lábnyom

A fenntarthatóságra jól alkalmazható mutatószám az ökológiai lábnyom. Az ökológiai lábnyom fogalmát két kanadai ökológus, Wackernagel és Rees hozta létre, „[…] mely lehetővé teszi, hogy felbecsüljük egy meghatározott emberi népesség vagy gazdaság erőforrás-fogyasztási és hulladékfeldolgozási szükségleteit termékeny földterületben mérve.”.[26] Ennek a mértékegysége tehát a hektár/fő lesz. Mivel gyakran eltérő számítási módszereket alkalmaznak az ökológiai lábnyomra, ezért csak viszonylagosak lehetnek az eredmények. Azonban ha egy adott, standardizált számítási módszert használ mindenki, akkor már összehasonlíthatóak lesznek az adatok. Magyarországnak a Global Footprint Network (Globális lábnyom-hálózat) számításai alapján 2009-ben 3,2 ha/fő volt az ökológiai lábnyoma.[27] Ez a fogalom továbbá megmutatja, hogy 1970-es évek végétől az emberiség átlépte az egy földgolyónyi ökológiai terhelést, és „ma a Földnek egy év és öt hónap regenerálódási időbe telik, amit mi egy év alatt használunk.”[28] Ez a terhelés folyamatosan növekszik, és 2040–50 körül elérjük a két földgolyónyi erőforrás kivételt. Ahhoz, hogy ez ne történjen meg, az 1980–90-es évek fogyasztási szintjére kellene visszaállnia a társadalmaknak, ami elég megvalósíthatatlannak tűnik az erőltetett gazdasági fejlődés tükrében.

---

[24] Kindler József: *Jóléti válság, szegénység és globalizáció* In.: Pálvölgyi – Nemes – Tamás 2002. 47-48. o.
[25] Mérő 2000. Mérő László a könyvében felvázolja a játékelméletek alapján a különböző társadalmi csapdahelyzeteket, amelyek a környezetszennyezésre és a környezetvédelemre is érvényesek.
[26] Wackernagel – Rees 2001. 21-22. o.
[27] Ökológiai lábnyom nemzetenként http://www.footprintnetwork.org/en/index.php/GFN/page/footprint_for_nations/ 2009 Data Tables linken. Összehasonlításként a legmagasabb 10,3-mal az Egyesült Arab Emírségek, a legalacsonyabb 0,5-tel Haiti. A világátlag pedig 2,6 ha/fő.
[28] Global Footprint Network: „It now takes the Earth one year and five months to regenerate what we use in a year.” amit saját fordításban használtam. http://www.footprintnetwork.org/en/index.php/GFN/page/footprint_basics_overview/

2.2.3. A környezettudatosság és dimenziói

Az egész eddig leírtak lényege, miszerint léteznek globális problémák, és azok megoldást követelnek, a környezettudatosság fogalmában összpontosul. A felvázolt problémákra adott válaszok egyéni és közösségi szinteken egyaránt realizálódnak. Az egyének az ismeretek által tudnak dönteni, meghatározni a cselekvésük eszközeit és mérlegelni a cselekedeteik kimenetelét. Magában a szóban is benne van a tudatosság, mert ezen a szinten jön létre a környezet iránt érzett felelős cselekvés. Az egyéni cselekedetek összessége pedig meghatározza a közösségek működését. De ez fordítva is igaz lehet, miszerint egy adott közösség határozza meg az egyének cselekvési lehetőségeit. A kettő kapcsolata válik igazán érdekessé a működés és hatékonyság szempontjából, hogy mennyire egy belső vagy egy külső erőnek való megfelelés játszik szerepet az egyének döntéseiben. A környezettudatosság vagy egy belső értékrendből, vagy egy külső erőnek (például törvények, szülői akarat) való megfelelésből adódik.

A környezettudatosság fogalmát 1970-es évek elején Maloney és Ward környezetpszichológusok használták először környezeti tudatosság néven.[29] Az emberek környezettel kapcsolatos ismereteiket vizsgálták, és az ismeretekhez kapcsolódó magatartási mintákat vették szemügyre. Azt állapították meg a kutatásaikból, hogy az emberek annak ellenére, hogy elköteleződtek a környezetvédelem mellett, mégsem voltak környezettudatosak sem az ismeretek, sem a cselekedetek szintjén. Ők a környezettudatosság mérésére négy dimenziót különböztettek meg: környezeti tudás, emocionális érintettség, aktív cselekvésre való hajlam és aktív környezeti cselekvés.[30] Maloney és Ward munkásságán kívül fontos megemlíteni Dunlap és Liere módszertani újítását az 1970-es évek végén. Ők további skálákat és mutatószámokat hoztak létre a környezettudatosság mérésére, amelyek azóta széleskörűen használttá váltak.[31] A módszerüket NEP-nek (New Environmental Paradigm – Új Környezeti Paradigma) nevezték el, amellyel a környezeti problémákhoz kapcsolódó ismereteket és attitűdöket mérték.

Az 1970-es évek óta egyre szélesebb körben kezdtek környezettudatossággal kapcsolatos méréseket végezni. Az első átfogó nemzetközi kutatást 1992-ben hozták létre az Európai

---

[29] Kovács András Donát *A környezettudatosság fogalma és vizsgálatának hazai gyakorlata*. http://geo.science.unideb.hu/taj/dokument/telkonf/dokument/kovacs_a_d.pdf 1. o.
[30] u.o.
[31] Dunlap – Van Liere – Merting – Jones 2000. *Measuring Endorsement of the New Ecological Paradigm: A Revised NEP Scale – Statistical Data Included*. http://findarticles.com/p/articles/mi_m0341/is_3_56/ai_69391496/

Közösség megbízásából, amit később 1995-ben megismételtek.[32] Az akkori 15 tagország polgáraink a környezettudatosságát vizsgálták meg a környezetpolitikai célok kialakítására. Hasonló kutatást végeztek 2005-ben, amelynek eredménye emelkedő aggodalmat mutatott a környezeti problémákkal szemben, és amelyből megállapították, hogy Finnország, Dánia és Luxemburg lakosai voltak környezeti szempontból a legtájékozottabbak.[33] Magyarországon is több környezettudatosság-vizsgálat volt, az Európai Unióba való belépés előtt a Cognative-WWF Ökobarométer 2004[34] és a Magyar Gallup Intézet által végzett 2004-es országos reprezentatív mintán alapuló kutatást lehet megemlíteni példaként.

2.2.4. Környezeti etika

A környezethez fűződő etikai hozzáállást igen sok területre osztotta a téma hozzászólóit. Az egyik leginkább meghatározó nézet kezdetben az volt, hogy alapvetően a zsidó-keresztény hitvilágból fakadó értékek miatt jött létre a mostani ökológiai válság. Lynn White szerint a kereszténység olyan elveket tartalmaz, amelyek az ember jogát hangsúlyozzák a természet feletti uralomra. A természet tehát az ember hasznára létezik, az ember pedig Isten képére teremtetett, aki így egy alapvetően emberközpontú társadalmat hozott létre, uralmi jogosultságát hangsúlyozva.[35] Mindezen állításokat azonban erős kritika érte. David N. Livingstone és Jeanne Kay éppen amellett érvelnek, hogy a bibliai etika ellene mond a természet kizsákmányolásának. „A bibliai megalapozottságú környezetvédelem békésen megfér a természet iránti mélyen érzékeny gondoskodással és az erőforrás-gazdálkodás modern elveivel.”[36] Mindez a vita nem adott végleges válaszokat a környezetszennyezés okaira nézve, azonban ráirányította a figyelmet a természetre, és azt erkölcsi kategóriába emelte. „Ez azt jelentené, hogy ne csak az emberi jót keressük, hanem az emberen kívüli dolgok javát is, vagyis hogy az ’önmagukért való célok’ elismerését ki kellene teljesíteni az ember szféráján túlra, és a róluk való gondoskodást be kellene vonni az emberi jó körébe.”[37]

---

[32] Kovács András Donát *A környezettudatosság fogalma és vizsgálatának hazai gyakorlata*. http://geo.science.unideb.hu/taj/dokument/telkonf/dokument/kovacs_a_d.pdf 3. o.
[33] u.o.
[34] *Cognative - WWF Ökobarométer 2004*. http://www.cognative.hu/documents/sajto20040608.pdf
[35] Lynn White, Jr. *Ökológiai válságunk történeti gyökerei*. In. Lányi – Jávor (szerk.) 2005. 167-177. o.
[36] Jeanne Kay *Az Ószövetség természetfelfogása*. In.: Lányi – Jávor 2005. 218. o.
[37] Hans Jonas *Az emberi cselekvés megváltozott természete*. In. Lányi (szerk.) 2000. 149. o.

A mélyökológiai gondolkodás az előzőekben vázolt emberközpontú, pazarló társadalmi magatartásának ellentételeként jött létre. Gyökerei már megtalálhatóak Horkheimer, Adorno, Heidegger és Marcuse írásaiban egyaránt. Ők azt tartják a mélyökológiai gondolkodással egyetemben, hogy a külső természet rombolása egyben az emberben lejátszódó belső pusztulás megnyilvánulása.[38] Heidegger ugyan kiemelte az ember szerepét a létezésben, mégis az alapgondolata, miszerint fontos „lenni hagyni a dolgokat", és nem az ember önkényes céljaira használni, megegyezik a mélyökológiával. A mélyökológia tehát egyenlőséget hirdet a természet minden élőlénye számára, és annak változatossága megőrzendő értékként jelenik meg. Úgynevezett „bioszféra-egalitarianizmusról" beszél, és fontosnak véli az ember kizárólagos uralmának felfüggesztését a természet felett, és az ember és környezet közötti kapcsolat újraértékelését sürgeti.[39]

Az élőlények létezésének értéke tehát nem csak önmaguk életminőségéből, hanem a betöltött helyükből fakadó célokban is van. „Létezik az okokat felügyelő és igazgató információ; e nélkül az organizmus egy halom homokká hullana szét. Ez az információ az arisztotelészi formális és célok modern megfelelője; teloszt ad az organizmusnak, 'végcélt', egyfajta (öntudatlan) célt."[40] Az élet önmagában érték, függetlenül attól, hogy az milyen megnyilvánulást képvisel, emberi, állati vagy növényi. A célokokat figyelembe véve tehát nemcsak az egyedi létezés számít, hanem fajra lebontva is nagyon fontos a természetben az élet védelme. Minden fajnak megvan az ökoszisztémában a maga meghatározott szerepe, és annak elvesztése pótolhatatlan veszteséget jelent.

További fontos irányvonalat képvisel az ökológiai feminizmus és a társadalmi ökológia. Az ökológiai feminizmus összefüggést vél felfedezni a nők feletti uralom és a természet rombolása között. Mindez egy elnyomó fogalmi rendszerből adódik, amely értékideálok mentén helyezkedik el akár a nők akár a természet helyzetét vizsgáljuk.[41] A társadalmi ökológia mentén nézve pedig „az ún. ökológiai problémák mögött társadalmi (gazdasági, etnikai, kulturális és nemzeti) problémák és konfliktusok húzódnak meg."[42] Ez a nézet komplexen próbálja kezelni a fennálló problémákat és a modern társadalmi szerkezet újraszervezéséről beszél. Az új társadalom alapját az ökotechnológiák, az újrahasznosítás,

---

[38] Michael E. Zimmermann *Heidegger és a mélyökológia kapcsolatának újragondolása*. In.: Lányi – Jávor (szerk.) 2005. 236-271. o.
[39] Arne Naess *A mélyökológiai mozgalom.* In. Lányi (szerk.) 2000. 117. o.
[40] Holmes Rolston III. *A környezeti etika időszerű kérdései*. In.: Lányi – Jávor (szerk.) 2005. 93. o.
[41] Karen J. Warren *Az ökológiai feminizmus ereje és ígérete*. In. Lányi – Jávor (szerk.) 2005. 272-296. o.
[42] Tóth I. 2005. 246. o.

a csúcsminőségű termékek gyártása, a hatalom decentralizálása, és a megosztott tulajdon adnák.[43]

Több írás foglalkozik külön az állatok védelme érdekével is. Már Jeremy Bentham, az utilitarizmus atyja foglalkozott az állatokat érintő etikai kérdésekkel. Ő azt mondta, hogy nem az a fontos, hogy tudnak-e beszélni vagy gondolkodni az állatok, hanem, hogy tudnak-e szenvedni.[44] Mivel a válasz egyértelműen igen, ezért sem lehet őket „használati tárgyaknak" tekinteni. A szenvedést ma a tömegállattartás rossz körülményei és az állatok használata a különböző kísérletekhez, tesztekhez idézi leginkább elő. A szenvedés mellett érdemes kitérni az állattartás és a környezetszennyezés közötti kapcsolatra, amelyet egyre nagyobb mértékűnek tartanak a legújabb kutatások. A Worldwatch Institute (Világfigyelő Intézet) már több mint 50%-ra teszi az állattartás által kibocsátott üvegházhatású gázok összes arányát a többi szektorhoz képest,[45] és 2009-ben a NASA is a harmadik legjelentősebb tényezőként említi az állattartást az üvegházhatású gázok kibocsátásában.[46]

2.2.5. A természet szentsége

A modern társadalmak emberére jellemző a materializmus. Az anyagi világ felé fordulás új értékként tűnt fel a modern társadalmakban, és még a középkori ember is a földi életet készülésként élte meg az örökkévalóságba vezető úthoz. Azonban ez megváltozott, és „[…] a modern társadalmak nem vallásos emberének egész élményvilágára a deszakralizáció jellemző, következésképpen ez az embertípus egyre nehezebben leli meg újra az ősi társadalmak vallásos emberének létdimenzióit."[47] A „homo religious", azaz a vallásos ember a világ és egyben a természet megnyilvánulásait mindig isteni munkának tekinti, ezért annak létezése önmagában szentséget hordoz. A természetet tehát nem önmagáért, annak anyagi megnyilatkozása és szépsége miatt tiszteli a vallásos ember, hanem a szentsége, természetfeletti volta miatt. Ez eltűnt a materializmusban, és „Ha az ember a képességeit főként anyagi javak gyűjtésére, halmozására használja, akkor nem él adottságainak megfelelően, és életmódja rombolja természetes környezetét."[48]

---

[43] Tóth I. 2005. 252-256. o.
[44] Peter Singer *Minden állat egyenlő*. In.: Lányi – Jávor (szerk.) 2005. 44. o.
[45] *Livestock and Climate Change* (Haszonállat és klímaváltozás) 2009. http://www.worldwatch.org/files/pdf/Livestock%20and%20Climate%20Change.pdf 11. o.
[46] *Attribution of climate forcing to economic sectors*. (A klímaváltozás tulajdonságai a gazdasági szektorokra nézve) 2009. http://pubs.giss.nasa.gov/docs/2010/2010_Unger_etal.pdf
[47] Eliade 2009. 9. o.
[48] u.o. 100. o.

A vallások jelentőségét hangsúlyozza Gary Gardner a környezetvédelemmel kapcsolatban, és szorgalmazza az egyházak bevonását egy fenntartható társadalom kialakításába. Az összes világvallás és további vallási irányzatok mind fontosnak és kiemelendő területnek tartják a környezetvédelmet. „Az utóbbi évtizedben egy enciklopédia, két folyóirat és egy kutatási program, amely 10 világvallás környezeti dimenzióira irányul, jelzi a vallás térnyerését a környezetvédelemben."[49] A vallási közösségeken keresztül emberek tömegeinek lehetne beszélni a környezetvédelem fontosságáról, ahol kiemelkedő terület lenne az oktatás, tanítva az embereket a fenntartható életmódra, a természet szentségére, a vallási alapelvekre a szent szövegek tanulmányozásával.[50] Mindez egyelőre csak egy szűk körű kisebbség elgondolása a vallási közösségekben, tömegesen még nem valósultak meg ilyen kezdeményezések. Az egyházaknak azonban lenne módja ebben a korban mélyreható változásokat előidézni az értékrendje alapján. Összességében nem a gazdaság növekedésével van a legnagyobb baj, hanem azzal, hogy a profit nem az emberek életminőségének javítására vagy a környezet védelmére fordítják, hanem a gazdagokat teszi még gazdagabbakká.[51] Az egyházak legfőbbképpen a mértékletes fogyasztást tudnák hangsúlyozni, ami egyszerűbb életre való berendezkedést jelentene. Az egyházak hitrendszereiben benne vannak a fenntartható kultúra alapértékei, és „[…] a legnagyobb dolog, amivel a vallások hozzájárulhatnának a fenntarthatóság ügyéhez, az lenne, ha komolyan vennék saját ősi tanításaikat az anyagiasságról."[52] Régen tehát egységként kezelték magukat a világban az emberek, tisztában voltak vele, hogy nem az övék a legfelsőbb irányítás és hatalom ezen a világon. Isten, világ, ember egységének képe mára nagyon széttöredezett, és „Az Édenből kiűzött ember kései, kicsinyes bosszúja Isten kiűzése a természetből."[53]

Jelen dolgozat a továbbiakban kizárólag egy vallásra, a Krisna-tudatú hitre koncentrál. Azt vizsgálom a következőkben, hogy ez a vallás hogyan viszonyul a környezethez és követői hogyan valósítják meg a környezettudatos életmódot.

---

[49] Gary Gardner *Egyházak bevonása a világszemlélet alakításába*. In.: A világ helyzete 2010. 46. o.
[50] u.o. 49-50. o.
[51] Szeretet az igazságban, egy 2009-es pápai enciklikában érhetőek tetten legjobban a társadalmi egyenlőtlenségek és a kapitalista rendszer visszásságainak legnagyobb problémái. *Caritas in Veritate 2009*. http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/encyclicals/documents/hf_ben-xvi_enc_20090629_caritas-in-veritate_en.html
[52] Gary Gardner *Egyházak bevonása a világszemlélet alakításába*. In.: A világ helyzete 2010. 53. o.
[53] Zsolnai 2001. 17. o.

3. Módszerek meghatározása

A kutatás helyszínei Somogyvámos és Miskolc. Krisna-völgy populációját három változó mentén csoportosítottam (1. melléklet): nem, Krisna-tudat megismerésének az éve és az iskolai végzettség, amik közül a Krisna-tudat megismerésének éve lesz a legfontosabb, mert az egyik hipotézis erre épült. Három mintát is vettem a populációból (2. melléklet), ha nem lenne ott az első mintából valaki vagy nem vállalja el az interjút, akkor legyen más helyette. Ennek ellenére voltak olyanok, akikkel mindenképpen szerettem volna interjúzni az adott kategóriában lévő kevés elemszám miatt, ők azonban mind ott voltak és igent is mondtak a felkérésre. A mintavétel a három megadott változó szerint arányos volt, ugyanakkor az egyéneket a kategóriákon belül véletlenszerűen választottam ki véletlenszám-generátorral. A valószínűségi mintavételt fontosnak tartottam a reprezentativitás megtartásához.

Krisna-völgyben hat vezetővel készítettem interjút a közösség életéről és a fenntarthatósági kérdésekről, továbbá az első mintavétel alapján 12 bhaktával készítettem strukturált interjút (3/a. melléklet tartalmazza a kérdéseket) a környezettudatossággal kapcsolatos életmódjukról, és három esetben kellett a másik két mintából új személyeket választani, tehát összesen 15 embert kérdeztem meg. A miskolci bhaktáknál nem volt szükség mintavételre a kis létszám miatt. Egy bhakta nem vállalta a feladatot, így Miskolcon összesen 9 hívővel készült interjú (3/b. melléklet), akik közül ketten matajik és heten prabhuk voltak.[54] Az interjúkérdések többségét magam állítottam össze, azonban Dr. Farkas Judit adjunktus egy korábbi kutatásából is vettem át kérdéseket (9 kérdést). A strukturált interjúk mellett végeztem félig strukturált interjúkat is két bhaktával a szentség, tisztaság és tiszteletadás témaköreiben is. Az elkészített interjúk kódolásait a 4. melléklet tartalmazza.

Nemcsak interjúkat, hanem környezettudatossággal kapcsolatos kérdőívet is kitöltettem a Krisna-tudatú hívőkkel (5. melléklet). Egy nemzetközileg standardizált kérdőívet használtam a lekérdezéshez, ami a környezettudatosság három dimenzióját méri: a tényleges elkötelezettséget cselekvési szinten, továbbá az érzelmi és kognitív részeket.[55] A kérdőívhez további három kérdést csatoltam, a 2. 3. és 4. kérdéseket, melyeket egy 1993-as

[54] Mataji (matadzsi): Krisna-tudatú nő. Prabhu (prabu): Krisna-tudatú férfi.
[55] Ökoiskola Hálózat – *A környezettudatosság mérésének papír-ceruza módszerei* http://www.ofi.hu/okoiskola/segedanyagok/okoiskola-segedanyagok/kornyezettudatossag-090515

TÁRKI felmérésből vettem át, ezek az állami szerepvállalásra kérdeznek rá.[56] A kérdőív teljes egészét tekintve azonban nem minden állítás volt alkalmazható a Krisna-völgyi körülményekre, így az alkalmazhatatlanokat kihagyom az értékelésből. Az adatok elemzéséhez az EXCEL és az SPSS programot használtam, és kizárólag négy mutatót vizsgáltam meg: átlag, szórás, a szignifikancia meghatározása független kétmintás t-próbával és korrelációs vizsgálat. A t-próba alkalmazható ilyen kis, 30 elemszám alatti minták összehasonlításához, és a korreláció-számításhoz a kérdőív összes változóját összehasonlítottam az alapadatokkal: nem, születési év, iskolai végzettség, korábbi lakhely (csak Krisna-völgyben), lakhely (Krisna-völgy – Miskolc), családi állapot, avatás éve, Krisna-tudatú hit megismerésének éve.

[56] Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés – *TDATA-C46: ISSP 1993. Környezetvédelem I. magyar adatok.* http://www.tarki.hu/cgi-bin/katalogus/tarkifo_hun.pl?sorszam=TDATA-C46

4. A kutatás két közösségének a bemutatása

4.1. Somogyvámos bemutatása és Krisna-völgy alakulása

Krisna-völgy Somogyvámoson található, ami Fonyód és Kaposvár között helyezkedik el. Tömegközlekedést használva kizárólag busszal közelíthető meg, vonattal csak Somogyvárig lehet eljutni, onnan tovább busszal vagy gyalog. Somogyvárról gyakran láthatóak gyalogló bhakták az úton, amely körülbelül fél órás sétát jelent. A 2010. január 1-jei becslés alapján Somogyvámoson 767 fő lakott,[57] beleértve Krisna-völgy közel 150 fős lakosságát is.

Somogyvámosról az első adat 1575-ből származik egy török kincstári adólajstrom által, ahol Vámosfalva néven említik meg a falut 6 portával.[58] Somogyvámost hivatalosan legelőször 1905-ben nevezték így, és a nevéből arra lehet következtetni, hogy valamikor ezen a helyen vámot szedtek.[59] A falu népessége 1920-ig folyamatosan növekedett, akkor elérte az 1426 főt, majd attól kezdve folyamatosan csökkent a népesség természetes fogyása és az elvándorlás miatt.[60] Az elvándorlásban főleg a munkalehetőség hiánya, a rossz közlekedési lehetőség, és Somogyvár közelsége játszott szerepet. A Somogyvámoson hívők által megvásárolt terület a beköltözés előtt egy nem sokat érő birkalegelő volt, elhanyagolt környezettel.[61]

Krisna-völgy története az 1990-es évek elején kezdődött. A bhakták „[…] körülbelül két éves keresgélés után jutottak el Somogyvámosra, ahol a polgármester, Hanzel László felismerte a Krisna-hitűek letelepedésében rejlő gazdasági lehetőséget, és elfogadta a közösség letelepedési kérelmét."[62] Tehát 1992-ben született meg a koncepció, és 1993-ban vették meg a földet. „Sokfelé néztek helyeket, találtak Debrecen, Szeged, aztán Mohácsi-sziget, Pécs környékén, illetve volt még ez a hely. A társadalmi befogadás abban az időben nem volt olyan kedvező, és itt, Somogyvámoson volt az egyik legkedvezőbb. A környezeti adottságokat nézve volt patak, kettő is, kicsit dombos-völgyes a hely, azonban nem voltak

[57] *Magyar Köztársaság helységnévkönyve 2010. január 1.* http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/hnk/hnk2010.pdf 75. oldal
[58] *Somogyvámos – A falu történelme*. http://www.somogyvamos.hu/index.php?page=/index.nml&subpage=/hu/tortenet.nml
[59] Barabás 1997. 6. o.
[60] u.o.
[61] Farkas Judit *„Krisna egyik kertje" – Hit-orientált életmód és környezet-átalakítás Somogyvámoson*. In.: Andrásfalvy – Vargyas 2009. 333. o.
[62] u.o. 334. o.

fák, erdők, csak egy birkalegelő volt és szántóföld. De akkor ez mégis jónak tűnt. Ez és a pécsi maradt benn utolsó körben, de a pécsi az uránbánya közelsége miatt lett elvetve."[63] Végül Somogyvámoson kárpótlási földek 180%-os áron való felvásárlásával szerezték meg a 120 hektárnyi területet és kezdhették el Krisna-völgy kiépítését.[64] „Az alapkőletételre 1994 februárjában (a mozgalomalapító Prabhupád születésének századik évfordulóján), a templom avatására 1996. szeptember 5-én került sor."[65] Azóta a Krisna-völgyi kísérlet fokozatosan bővült mind területileg, mind kiépítettségében, mind közösségileg.

A faluval való kapcsolatuk az évek folyamán harmonikusan alakult. A terület kiválasztásánál fontos szempont volt a közösség kedvező fogadtatása, és a letelepedéskor regnáló polgármester nagy lehetőségeket látott a Krisna-tudatú hívőkben. Az évi átlag 30.000 turista, és a faluban lakóknak felajánlott állások be is váltották a reményeket. A közösség létszáma folyamatosan növekedett, és egyre nagyobb területet és egyre több ingatlant tudtak megvásárolni a faluban. A közösség erejét mutatja, hogy a 2010. októberi önkormányzati választáson Krisna-völgy 3 független jelöltje is bejutott a képviselőtestületbe.[66]

Jelenleg 260 hektáron folyik a farm élete közel 150 fő részvételével. A farm Somogyvámos egy elkülönült részén található (1. kép)[67]. A főbejárattól a templomig vezető 1,5 kilométer hosszú út mentén lehet látni a vendégeket fogadó elefántokat, egy vendégházat, tehenészetet, Prabhupada emlékművet, a dísztavakat, a sárga színű iskolát és az irodát az út végén a templommal.

4.2. A miskolci Krisna-tudatú hívők közösségének a története

Miskolcra már a rendszerváltás előtt jöttek hívők Budapestről és Egerből, akik az utcán prédikáltak és a Bartók Béla Művelődési Házban tartottak előadásokat az érdeklődőknek. 1992-ben a Miskolci Egyetemen tartottak egy körülbelül 800 fős fesztivált, ez alkalom által és a prédikációk hatására kialakult egy nagyjából 30 fős csoport, melynek tagjai heti rendszerességgel eljártak az előadásokra. Ettől kezdve már Debrecenből jött le 3-4 bhakta a miskolci csoport segítségére. Kezdetben a Hámán Kató Leánykollégiumban tartották az

[63] Interjúrészlet a KVV04. interjúalanytól.
[64] Barabás 1997. 13-14. o.
[65] Farkas Judit *„Krisna egyik kertje" – Hit-orientált életmód és környezet-átalakítás Somogyvámoson*. In.: Andrásfalvy – Vargyas 2009. 334. o.
[66] Somogyvámos települési választás eredményei. 2010. http://www.valasztas.hu/hu/onkval2010/471/471_0_index.html
[67] A képeket a 16. melléklet tartalmazza.

alkalmakat, később, 1993-1996-ig egy házaspár Avas alján lévő kertes házában gyülekeztek hetente kétszer, szerdán és szombaton. Ebben az időszakban már egy miskolci bhakta lett a csoport vezetője, és egyre több szolgálatot vittek véghez a városban: harinamokat (harinám - utcai táncos zenélés és ételosztás) szerveztek, ételt osztottak a hajléktalanszállón, és ülve is zenéltek az utcákon. Mindez 1994-ig tartott.

1994-től a közösség egyre aktívabb lett, az eddig felsorolt tevékenységeken túl minden reggel volt Srimad Bhagavatam lecke, és minden este volt Gaura-arati szertartás. Az aktív mag ekkor körülbelül 15 főt jelentett, akik minden nap részt vettek az alkalmakon, de a gyülekezet nagysága 30-40 fő lehetett a szerdai-szombati programokon, amelyek a művelődési központban voltak. Ez az állapot 1996-ig fennmaradt, amikor a közösség vezetője elment Budapestre szolgálni, és új vezetőt került a helyére. Ekkor az Avas alján lévő kertes házat elkezdték felújítani, így az Avason béreltek lakást a programok megtartására. 1998-tól ismét új vezetője lett a miskolci közösségnek, és az eltelt pár év alatt az aktív tagok száma elkezdett csökkenni a Budapestre és Krisna-völgybe való elköltözések miatt. Többen szerzetesek lettek, és teljes időben szolgáltak tovább Krisnának. Emiatt Miskolcon már csak heti egy alkalmat tartottak.

1999-től ismét új vezetője lett a bhaktáknak, az a házaspár, akik a már említett Avas aljában lévő kertes házat felajánlották szolgálati helynek, azonban annak a háznak a felújítása miatt ekkortól szintén az Avason béreltek egy lakást. Ott ez a házaspár, két mataji és egy prabhu lakott együtt, és ide szervezték a programokat is. Ők öten teljes szerzetesi életet éltek, naponta prédikáltak, könyveket osztottak, az utcán énekeltek. Ekkor az alkalmak szombatonként voltak a gyülekezet számára. Még 1999-ben a házaspár visszaköltözött a családi házukba, a két mataji és a prabhu is kiköltöztek a lakásból, de jött Egerből egy mataji, aki beköltözött a bérelt lakásba és átvette Miskolcon a vezetést.

Az egri mataji 1999-2003-ig volt Miskolcon vezető, aki később az avasi lakásból kiköltözött, és egy családi házat bérelt, ahol az alkalmakat megtarthatták. Ekkor már csak az egri mataji volt teljes idős bhakta, ő szervezte heti egy alkalommal a programokat. A programok mellett az ételosztás egy fontos területe volt a szolgálatuknak. Az ételosztáshoz az alapanyagokat főleg a piacról vették, de volt egy prabhu, aki a saját biogazdálkodásából is rendszeresen ajánlott fel zöldségeket és gyümölcsöket az ételek készítéséhez. A mataji 2003-ban ment vissza Egerbe. Ebben az időszakban még Miskolc is központként működött.

2003-tól egészen 2008-ig nem voltak szervezett alkalmak a városban, azonban a bhakták ismerték egymást, Miskolcon és Egerben többször találkoztak, és az egri bhakták

rendszeresen jártak Miskolcra szankirtanozni (könyvosztás). A miskolci csoport jelenlegi vezetője szervezte meg újra a közösséget annak ellenére, hogy nem miskolci volt, mert össze akarta fogni az itteni bhaktákat. Először a vezető szülejének a házában gyűltek össze, később béreltek egy diósgyőri lakást, ahol egészen 2010 tavaszáig tartották hetente egyszer az alkalmakat. A hely távolsága és a megemelkedett lakbér miatt 2010 tavaszától a miskolci Krisna-tudatú hívők által vezetett étteremben gyülekeznek, általában péntekenként.

A miskolci közösséghez kapcsolódik a Lépni kell mozgalom elindulása is.[68] 1996-ban, Prabhupada 100. születésnapján egy nemzetközi Pada-yatra[69] haladt át Magyarországon, amelyen részt vettek a miskolci és egri bhakták is. Ebből az ötletből merítve 1999-től 2008-ig főleg Egerből, és egy pár alkalommal Miskolcról indulva minden év nyarán meneteltek több száz kilométert, bejárva Észak-Magyarország településeit. A menet alatt a bhakták énekeltek, könyveket osztottak, és próbáltak beszélgetni az emberekkel. A mottója a mozgalomnak az „Erőszak-nélküliség" volt, amin belül külön kiemelt területként kezelték az abortuszt, a húsevést és az önmérgezés fajtáit. A húsevéssel kapcsolatban mindig beszéltek az ökológiai egyensúlyról és a természettel való harmonikus életmódról.

[68] Lépni kell http://www.lepnikell.hu
[69] Pada-yatra (padadzsatra): gyalogos zarándoklat, ami akár több 1000 kilométer is lehet.

5. A vallás és a környezethez való viszonya

5.1. A Krisna-tudatú hit helye a hinduizmusban

A Krisna-tudatú hit a legősibb világvallásban, a hinduizmusban gyökerezik, és több ezer éves múlton és hagyományon alapszik. A hinduizmusnak nagyon sok jellegzetessége van, amely megkülönbözteti a többi világvallástól, és amelyet a Krisna-tudat is magán visel. Rendhagyó, hogy nincs alapítója, hanem folyamatosan jött létre és változott, azaz „egy lett vallás, és nem létrehozott”.[70] Fontos, hogy nincs szilárd dogmatikája és egységes tanítása, alapvetően nem missziós jellegű, így szinte kizárólag Indiára koncentrálódik ez a vallás. Az időszemlélete nem lineáris, hanem ciklikus, azaz világkorszakokban gondolkodnak, amit pedig Brahma, a teremtő Isten életéből számolnak ki.[71] A kasztrendszer a mai napig fennmaradt, és négy kasztot különítenek el tevékenységekhez kapcsolódóan.[72] A kasztokhoz való tartozást alapvetően három rendszer szabályozza: beleszületés (jati), származás (varna), és szakma (jajmanti).[73] Jellemző tanítása a hinduizmusnak a lélekvándorlás és a dharma, azaz a világtörvény, ami alapján a világ működik. „Mindenséget fenntartó erő és lényeg, természeti törvények, emberek számára erkölcsi, vallási törvény, igazság, kötelesség.”[74] A karma is egy fontos fogalom, azaz az ember életében meglévő jó és rossz cselekedetek visszahatásai a következő életekben. Továbbá betartják az ahimsa (ahimsza) alapelvet, ami az erőszakmentességen alapul. Emiatt a hinduk általában vegetáriánusok.

A Krisna-tudatú hit a hinduizmus vaisnava ághoz tartozik, akik „i.e. 2. század körül kezdték istenként tisztelni Krisnát, akkor még mint Visnu egyik inkarnációját (innen a vaisnava elnevezés).”[75] A vaisnava irányzatnak ez az egyik legfontosabb ismertetőjegye a Legfelsőbb Istenség imádata, aki Visnu, azaz maga Krisna. A kezdetekben tehát Krisnát Visnu inkarnációjának tekintették, és csak i.sz. 12-13. században vált egyértelműen Krisna a Legfelsőbb Személyiséggé.[76] A 14–15. században egy bengáli brahmana, Caitanya

---

[70] Glasenapp 1975. 13-17.
[71] Hattstein 2008. 20-21. o.
[72] Glasenapp 1975. 19-20. o. A négy kaszt: brahmana, ksatrija, vaisja, sudra.
[73] Tarr 1997. *Az indiai kasztrendszer*.
http://tarrdaniel.freeweb.hu/documents/KulturalisAntropologia/kasztrendszer.htm
[74] Lux 2000. 13. o.
[75] Farkas 2009. 15. o.
[76] Lux 2000. 6. o.

Mahaprabhu által egy megújulási folyamat vette kezdetét. Isten iránti odaadó szolgálatot, a bhakti jógát hirdette hatvanegy formában, azonban közülük csak pár dologra helyeződött a hangsúly: Krisna nevének éneklése és tánc (kirtana), Krisnára való emlékezés, Krisna murtijának (Krisna anyagi megnyilvánulásának) szolgálata, bhaktákkal való együttélés és közösség.[77] Ő tanította a Maha-mantra, azaz a Hare Krisna mantra[78] éneklését, és mindenki számára egy egyszerű utat mutatott Krisna eléréséhez. Ez nemcsak vallási megújulást foglalt magában, hanem kihatott a társadalmi szerkezet liberálisabb értelmezéséhez is, mivel minden kaszt számára elérhetővé vált ez az út. „A XVI. századra a Caitanya-mozgalom kialakítja a Hare Krisna vallás jellegzetes arculatát és erős missziós mozgalomként India-szerte terjeszti tanait […].[79] A mozgalom a sikeres Indiai missziót követően a 20. században hagyta el szülőföldjét és vált elterjedtté a világon A.C.Bhaktivedanta Swami Prabhupada (1896–1977) által, igaz előtte már többen is próbálkoztak, de kevés sikerrel.

Prabhupada a calcuttai egyetemen tanult filozófiát, angol nyelvet és közgazdaságtant; kezdetben érdeklődött a politika iránt, Gandhi mozgalmával is egyetértett, de később Bhaktisiddanta Sarasvati, a lelki tanítómestere hatására kizárólag a lelki élet felé fordult.[80] A következő években magyarázatokat írt, folyóiratot szerkesztett, majd Vrindavanaba költözött és a szent szövegek angol nyelvű fordításán dolgozott. 1965-ben egy teherhajón indult útnak az Egyesült Államokba, és New Yorkban telepedett le. Először a hippik hallgatták szívesen, majd egyre jobban bővült a tanítványi köre. „Erőfeszítései sikerre vezettek: 1966. júliusában sikerült megalapítania és bejegyeztetnie az ISCON-t (International Society for Krishna Consciousness – Krisna-tudat Nemzetközi Szervezete) […].”[81] Mint neve is mutatja, ez a szervezet több országban is működött és működik a mai napig, és amíg élt Prabhupada, Ő volt a vezetője. Azonban még halála előtt kijelölt egy 11 fős guru testületet, a GBC-t (Governing Body Comission – Vezető Testület), akik majd halála után fogják tovább vezetni az ISCON-t.[82] Ez meg is történt, azonban ők már nem tudták megtartani azt a tekintélyt, amit Prabhupada képviselt, így folyamatosan hanyatlott a missziós tevékenységük, a vezetők lelki életével együtt, ami sorozatos kilépéseket és szakadásokat hozott magával.[83] Később azonban konszolidálódott a helyzet és egészen a

[77] Farkas 2009. 17-18. o.
[78] Hare Krisna, Hare Krisna, Krisna Krisna, Hare Hare, Hare Rama, Hare Rama, Rama Rama, Hare Hare.
[79] Lux 2000. 7. o.
[80] Goswami 1992. 9-38. o.
[81] Lux 2000. 8. o.
[82] Farkas 2009. 28. o.
[83] Kamarás 1998. 39-46. o.

mai napig jelentős tevékenységet folytatnak. Világszerte több mint 400 központjuk van, ezek közé tartozik közel 60 farm, 50 iskola és 90 étterem is.[84]

5.2. A Magyarországi Krisna-tudatú egyház

Magyarországon a Krisna-tudatú hívők már az 1970-es–1980-as években megjelentek, de akkor még mint jóga- és sci-fi klub tagok.[85] Ezekbe a klubokba hívtak meg külföldi előadókat, akik Krisna-tudatú hívők és ISCON tagok voltak. Ők inkognitóban tudtak csak bejönni és tevékenykedni az országban. Magánlakásokban tartották meg az alkalmaikat, és hatásukra a nyolcvanas években már 100-nál is többen voltak. Ám ekkorra ide is elért az ISCON hanyatlása és Magyarországon összesen egy házaspár maradt tagként. „Az ISCON misszió 1987 körül tudott ténylegesen újraindulni, ekkortól kezdett Magyarországra járni a magyarországi missziós tevékenység mostani, magyar származású vezetője és felelőse."[86] Ő Sivarama Swami, aki a mai napig megmaradt az egyház vezetőjének. Pár évvel az újrakezdés után, 1989-ben lett Magyarországon bejegyzett egyház Magyarországi Krisna-tudatú Hívők Közössége (MKTHK) néven, azonban a 90-es évek elején destruktív szektának minősítették őket, így nem kaptak állami támogatást sem.[87] Németh Géza, egy református lelkész indított ellenük hadjáratot, ami csak pár év múlva hagyott alább.

A Krisna-tudatú hívők számát nehéz meghatározni, mert nemcsak azok lehetnek hívők, akik tagjai az egyháznak, hanem vannak támogatók, szimpatizánsok, és egyéb érdeklődők, akik Krisna-tudatúan élik az életüket. A számuk a 90-es évek elején nagyjából 10.000 fő volt, ami azóta jelentősen emelkedett, és jól jelzi az egyház mai nagyságát, hogy az SZJA 1% alapján az MKTHK a negyedik legjobban támogatott egyház 2010-ben is (6. melléklet). Az évek alatt jól látszik, hogy 2003 óta az MKTHK támogatottsága folyamatosan nőtt, ez egyben egyre több pénzforrást és lehetőséget is teremtett a számukra.

Az MKTHK szervezetileg a GBC alá tartozik, és képviselője Sivarama Swami, aki Nagy-Britannia és Írország Krisna-tudatú hívő közösségeinek a vezetője is egyben. A legmagasabb szintű fórum az Országos Tanács, és a konkrét teendőket az Operatív Bizottság végzi, amit az Országos Tanács választ meg 9 fővel.[88] Hét központjuk volt Magyarországon (Somogyvámos, Budapest, Eger, Pécs, Kecskemét, Debrecen, Szeged)

[84] ISCON an Introduction (ISCON bemutatása) http://iskcongurgaon.com/aboutus.html
[85] Kamarás 1998. 46-64. o.
[86] Lux 2000. 9. o.
[87] Barabás 1997. 9. o.
[88] Kabai 2005. 58. o.

egészen 2009-ig, amikor a teljes idős bhaktákat összevonták Krisna-völgybe. A központok nem szűntek meg teljesen, az ott élő bhakták, akik addig is segítők voltak próbálják folytatni a missziós tevékenységet. Ez a váltás visszavezethető pénzügyi megfontolásokra és missziós stratégiaváltásra is.

5.3. A Krisna-tudat és a környezettudatosság vallási alapú meghatározottsága

A Krisna-tudatú hit közvetlenül nem tanít a környezetvédelemről, ugyanakkor közvetett módon rendkívül széleskörűen beszél a témáról. A Krisna-tudatú hit célja az anyagi létnek a viszontagságain felülemelkedni és kikerülni ebből a folytonos születés-halál körforgásából és visszakerülni a lelki világba, az örök Goloka Vrindavanaba, Krisna lakhelyére. Ezért ez a lét előkészületet jelent az örökkévalóság számára a megfelelő vallási gyakorlatok által, amelyeknek a bhakti jóga az alapja. „Az Úr odaadó szolgálatát végezve a nagy bölcsek és bhakták megszabadulnak az anyagi világban végzett munka eredményeitől. Ily módon kiszabadulnak a születés és halál körforgásából, és [azáltal, hogy hazatérnek Istenhez] elérik azt az állapotot, amely túl van minden szenvedésen."[89] Ezért a Krisna-tudatú hívők elsődleges célja, hogy a transzcendenssel kapcsolatot keressenek és Istennek kedves, odaadó életet éljenek itt a Földön, majd visszakerüljenek Őhozzá. Ez az alapelv határozza meg az emelkedett gondolkodás lényegét, ennek az egy célnak van alárendelve minden tevékenység, és ebből fakadnak a további elvek a környezethez való viszonyulásban is.

Az egyik központi kérdéskör a Krisna-tudatú hitben, hogy kicsoda az ember, amire az egyértelmű válasz az, hogy az emberek lelkek. „A lélek nem ismer sem születést, sem halált. Soha nem keletkezett, nem most jön létre, és a jövőben sem fog megszületni. Születetlen, örökkévaló, mindig létező és ősi, s ha a testet meg is ölik, ő akkor sem pusztul el."[90] A lélek örök, az anyagi átmeneti és illúzió. Ezért a két entitás közötti különbségtétel igen markáns része a hitnek, ami meghatározza az ehhez a világhoz fűződő kapcsolatot is. Ezáltal az embereket két csoportba lehet osztani: akik ebben az anyagi világban gondolkodnak, és akik megszabadultak az anyagi kötöttségektől. Az első csoport erősen materialista beállítottságú, akik az anyagi világot kizsákmányolják a saját testi megelégedésük elérésére.[91]

[89] Bhagavad Gítá 1993. 2,51
[90] u.o. 2,20
[91] Cremo – Goswami 1995. 54. o.

Az emberen kívül más élőlényekben is benne van ez a halhatatlan lélek, így a természetben nemcsak az embernek lesz kiemelt helye és szerepe, hanem minden élőlénynek. A Krisna-tudatú hit ezért nem lesz emberközpontú, és emiatt nem fogja kihasználni az állatokat a saját élvezetei kielégítésére, és nem fog kizsákmányolóan uralkodni a természeten sem.[92] A természet tehát nemcsak az emberért, hanem minden élőlényért létezik, ezért minden élőlénynek meg kell adni a maga életterét, amit az embernek biztosítania is kell számukra. Mivel az állatoknak és a növényeknek is lelkük van, ezért az ember nem veheti el az életüket, amihez az ahimsza elve kapcsolódik. Az egyik alapvető szabályuk a négy közül a vegetáriánus étkezés, mert nem akarnak más élőlények szenvedésében és megölésében részt venni, mivel ők is örök lelkek.

Az élőlényeken túl viszont az egész világot is védeni kell annak isteni természete miatt. Az egész anyagi világ Krisna kiterjedése, így annak védelme minden hívő számára kötelesség. A természet további kisebb egységei is mind isteni lényeggel rendelkeznek, például ilyen a Földanya, Gaia léte. A Földanya mindaddig megfelelő életkörülményeket hoz létre, amíg az ember is odafigyel a természet „jólétére". Ez az alapelv így foglalható össze: „A világegyetemen belül az Úr irányít minden élőt és élettelent, s minden az Övé. Az embernek ezért csupán azt szabad elfogadnia, amire szüksége van, s ami őt illeti meg. Minden mástól tartózkodnia kell, jól tudván, hogy az kihez tartozik."[93] Ezen a bolygón megterem minden az emberek elégséges életkörülményeihez, amíg az ember bölcsen kezeli az erőforrásait, és tisztában van azzal, hogy minden jó egy felsőbb autoritástól jön, amit vissza kell valahogyan adni Neki. A hindu és egyben a Krisna-tudatú hit kultúrája ezt az alapelvet áldozatnak tekinti, ugyanis „Valamennyiszer elveszünk valamit, eszünk vagy fogyasztunk, mindig gondolni kell arra, hogy valamit visszajuttassunk másoknak, Istennek, a természetnek, a szegényeknek vagy a következő generációknak".[94] Ez az attitűd azonban a mai társadalomból kiveszett, és az semmit sem ad vissza a természetnek (és Istennek) amit elvett, emiatt is lehetséges majd, hogy nem fogja tovább támogatni élelemmel az embereket és nagy éhség lesz. Viszont ha mindezt figyelembe vesszük, akkor alapvetően a túlnépesedési probléma is eltűnik. Kiszámolták, hogy a vegetáriánus életmóddal fenntartott társadalmak 10–30-szor több embert el tudnának tartani, mint a mostani modern mezőgazdaságon és állattenyésztésen alapuló államok.

A fő célt viszont mindig szem előtt tartják, ami kimenetelt jelent ebből a világból. „Amikor ki akarsz jutni egy helyről – akár sétálva, akár úszva, akár repülve –, akkor minél

[92] Prime 2002. 18. o.
[93] Isopanisad 2. vers http://isopanisad.hare-krisna.hu/isavasya_upanisad_menu.htm
[94] Prime 2002. 96. o. – saját fordítás

kevesebb dolog van nálad, annál könnyebben ki tudsz menni, és minél több holmid van, azok annál jobban és jobban lehúznak."[95] Ebből az alapelvből jön az egyszerű életmód lényege, a technikai eszközök csekély mértékű használata, a lokalitás fontossága, a helyi közösségépítés és az átlátható és önfenntartó közösségek létrehozása. Az egyszerűség és lemondás tehát a lelki életben való fejlődést szolgálja, és nem elsősorban a környezettudatosságot

A visszaadás, az áldozat alapelve mellett még két fontos másik elv is létezik: az adakozás és az önmérséklet.[96] Az adás, az adakozás mindig egy kiegyensúlyozott társadalmat hoz létre, ahol nem lesznek hátrahagyottak. A mai társadalmakat ez nem jellemzi, mivel emberek egyre nagyobb tömegei lesznek egyre szegényebbek, és egyre többen az alapvető életfeltételeket sem tudják maguknak megteremteni. Az adakozás viszont pont a pazarlás ellentéte, azaz akinek több adatott, az megosztja azzal, akinek kevesebb jutott. Az adakozás mellett az önmérséklet is lényeges része a környezettudatosságnak. Ha az ember képes lenne uralkodni az anyagi vágyain, akkor harmóniában élhetne a külső környezetével is.

A lelki élet elsődlegessége mellett azonban fontos a rendszeres munkavégzés is. „Hajtsd végre előírt kötelességed, mert az jobb a tétlenségnél! Az ember még anyagi testét sem képes fenntartani munka nélkül. […] Akinek evése, alvása, pihenése, munkája szabályozott, az a yoga gyakorlásával minden anyagi fájdalmat képes megszüntetni."[97] Az ember kénytelen ebben a világban dolgozni az anyagi teste miatt, azonban mindez szabályozott formában történjék, és mindez ne egy kihasználó uralmat hozzon létre a természet felett. Ez a munka lehetőleg a legegyszerűbb formában valósuljon meg, kisebb közösségekben és fenntartható módon. Ennek érdekében hoztak létre több országban kisebb-nagyobb területen önfenntartó farmközösségeket. A továbbiakban róluk és a magyarországi Krisna-völgy életéről lesz szó.

[95] Sivarama Swami 1996. 62. o.
[96] Prime 2002. 97-98. o.
[97] Bhagavad Gítá 1993. 3,10 és 6,17

6. Krisna-völgy bemutatása

Prabhupada az egyszerű életmód és emelkedett gondolkodás megvalósítását a Krisna-tudatú hívők részére önellátó farmközösségekben képzelte el. „Egy ilyen posztindusztriális civilizáció elsősorban mezőgazdasági lenne, amely a helyi termelést és önellátást részesítené előnyben."[98] Egy-egy ilyen farmközösségben megvalósulhatnak a védikus előírások, az egyszerű, lemondást megvalósító életmód, és ezáltal a felszabadult idő nagy részét a lelki életnek, az emelkedett gondolkodásnak szentelhetik. Ezt a gyakorlatban már csak Prabhupada utódai tudták megvalósítani, és az ISCON működése alatt közel 60 ilyen önellátó közösség jött létre világszerte. Mindegyik közösség hasonló szerveződési elvek alapján működik. Megpróbálnak önellátóak lenni minden téren (élelmiszer, energia, szociális rendszer, oktatás, egészségügy), csak annyi modern gépet használnak, amennyi feltétlenül szükséges (a kommunikációs eszközöket azonban széleskörűen használják), fontos a varnasrama (később lesz szó róla) társadalmi rendszer kiépítése, a tehénvédelem és az ökrök erejének felhasználása. A teljes önfenntartást még egy közösség sem érte el, azonban egyre többen egyre közelebb kerülnek ehhez a célhoz.[99] Pár ilyen közösség felsorolásképpen: a svédországi Almviks Gard, a lengyel New Santipur, a kanadai Sarangati Dhama farm, az amerikai Gita-Nagari, a brazil Nova Gokula, az ausztrál New Nandagram farm és a francia New Mayapur. Ebbe a sorba tartozik az 1994-ben alapított Krisna-völgy, New Vrajadhama névvel. Általában ezek a közösségek nem egy egységes kidolgozott rendszer, hanem csak alapelvek mentén próbálják elérni a céljukat, ezért „[…] az ideális társadalom megvalósítására létrejött közösségek, így Krisna-völgy is folyamatosan, saját tapasztalataiból tanulva, kompromisszumokat kötve próbálja megvalósítani Prabhupád álmát."[100]

Az eddig létrehozott farmközösségek közül nemzetközi szinten is nagyon elismerően beszélnek Krisna-völgyről. Több farm az évek folyamán nem volt képes kialakítani hosszútávon működő feltételeket, amelyek viszont Krisna-völgy esetében megvalósultak. A vezetők az interjúkban a példaértékű sikert több feltételben látták. Krisna-völgyben a fenntarthatóság három dimenzióját, a környezeti, társadalmi és gazdasági dimenziókat egyformán és folyamatosan fejlesztették és fejlesztik, és problémának tekintették, ha csak

---

[98] Cremo – Goswami 1995. 63. o. – saját fordítás
[99] u.o. 64. o.
[100] Farkas Judit *„Krisna egyik kertje" – Hit-orientált életmód és környezet-átalakítás Somogyvámoson*. In.: Andrásfalvy – Vargyas 2009. 334. o.

egy adott területre koncentrálnának. Megemlítették még a többi farm sikertelenségeiből való tanulást, a farm vezetőjének hozzáértő irányítását, de kitértek Krisna-völgy jól felépített koncepciójára és a szigorú vezetésre is. Mindezekkel megteremtették a New Vrajadhama nemzetközileg is kiemelkedő elismerését.

A helynevekben szereplő dhama (dám) jelentésére érdemes kitérni, mert az a hely szentségére való utalás. Krisna-völgy másik neve a New Vrajadhama, azaz Új Vraja Dhama. Vraja vagy Vraj Vrindavan másik neve, Vrindavan pedig a legfontosabb szent hely a Krisna-tudatban. Itt született Krisna, itt nőtt fel és itt tett sok csodát. A dhama pedig egy helyet jelöl, amely szent, mert Krisna vagy valamelyik inkarnációja hosszabb időn keresztül jelen volt. Vrindavan emiatt a legjelentősebb szent hely, de rajta kívül fontos még Navadvipa dhama (Citanya örök lakhelye) és Jagannatha örök lakhelye.[101] A dhama szent helyeken Krisna imádata folyik szabályozott körülmények között, tisztasági rendet betartva, és ezért is lesz szent maga a hely. Az imádati formák betartása nélkül nem válhat szentté az adott hely, és mivel ezek megvalósulnak Krisna-völgyben is, így ezért lehet a neve Új Vraja Dhama. A dhama helyeken kívül még más imádati helyek is léteznek, amelyeket összefoglalóan tirtha (tirta) néven mondanak. Ezek a helyek is szentek, mert itt is megnyilvánultak valamilyen módon Isten cselekedetei, csak rövidebb ideig. A bhakták szívesen zarándokolnak el ezekre a helyekre.

A dhama és tirtha nemcsak tiszta helyek, hanem tisztává tévők is egyben. Akik ezekben járnak vagy laknak, azok spirituálisan is megtisztulnak. Különösen igaz ez a dhama-okra. Itt maga Krisna van jelen, igaz Ő mindenütt jelen való, de ezeken a helyeken különösen megnyilvánul az energiája. Ezért is fontos, hogy a bhakták ilyen helyeken lakjanak, és Krisna-völgy is egy ilyen hely lett. A dhama transzcendentális erőit pedig a lelki tanítómester fedi fel, Krisna-völgy esetében Sivarama Swami tette ezt meg, és összesen 26 ilyen transzcendentális helyet jelölt meg, melyeket könnyű észrevenni, mert egy-egy pavilon ékesíti a területet (2. kép). Általában az összes pavilont meglátogatja a Krisna-völgybe látogató bhakta, ezt a látogatást parikrámnak hívják, minden szent dhama-ban elvégeznek ilyet. Krisna-völgy lényege tehát a lelki életben gyökerezik, a léte is a lelki célt szolgálja elsősorban.

A Krisna-völgyben tapasztaltak alapján nagyon fontos fogalom a hívők életében a szentség mellett a tisztaság. Alapvetően kétféle tisztaságról beszélhetünk a Krisna-tudatú hitben: külső tisztaság és belső tisztaság. Mind a kettő gyakorlása egyaránt fontos része a hitnek.

[101] Vaisnava etikett 111. o.

A belső tisztaság magához a Krisna-tudathoz kapcsolódik. Krisna a teljes tisztaság megtestesítője és az örökkévaló lelkek, azaz az élőlények is az Ő részei, ezért ők mind tiszták. „De ez arra az állapotra vonatkozik, amikor tiszta Krisna-tudatban vagyunk és odaadó szolgálatot végzünk, akkor a lélek tényleg teljes mértékben, teljesen tiszta, még akkor is ha az anyagi világban van."[102] Tehát Krisna-tudatban lenni minden pillanatban a legfontosabb cél, és ez teheti tisztává és az anyagi világ energiáitól mentessé a lelkeket is. Valójában ezért is hívják magát a vallást is Krisna-tudatú hitnek, mert Krisna-tudatban lehet igazából mentesülni az anyagi vágyaktól és válhat valaki tisztává belsőleg. A belső tisztaság és a Krisna-tudat tehát szervesen összekapcsolódó fogalmak. A belső tisztaságot szolgálja a négy alapszabály is: vegetáriánus életmód,[103] tartózkodás a mámorító szerektől, a szerencsejátékoktól és tartózkodás a házasságon kívüli vagy a házasságon belül a gyermeknemzésen túli szexualitástól. Ezek mind meggátolják a Krisna-tudatosságot, így egy elkötelezett bhakta ezeket mind betartja. Ezért is feltétele az avatásnak[104] ezeknek a szabályoknak a betartása, erre fogadalmat is kell tenniük.

A külső tisztasági szokások is igen széleskörűek. Mindezek kapcsolatban állnak az ayurveda tanításaival, melyek arra vonatkoznak, hogyan kell bánni a testünkkel a harmonikusabb-egészségesebb élet megteremtésére. A legfontosabb testi tisztasági szabály a reggeli fürdés. Az este folyamán a testnedvek halmozottan jelennek meg, és ezért fontos a reggeli fürdés. Igazából a fürdés megelőz minden más cselekvést, mert ha nem fürdik meg valaki reggel, akkor tisztátalan lesz egész nap, és amit csinálni fog, arra is hatással lesz. A fürdés alatt szinte mindig zuhanyzást kell érteni, és meleg vízzel történik, mert az hozza le jobban a finomfizikai testről[105] a szennyeződést. Napközben (nyári melegben, vagy meleg víz hiányában) lehet fürdeni hideg vízben is, de az inkább csak a durvafizikai testet tisztítja. Fürdés közben általában szappant használnak, de gyakran kerül elő az olaj is, ami szintén segíthet lehozni a szennyeződéseket, és télen akár melegen is tarthat

Az evésre is vonatkoznak tisztasági szabályok. Evés előtt és után kezet kell mosni, és evés után a szájat is ki kell öblíteni, csak akkor lehetnek újra tiszták a bhakták. Érdekes, hogy nem az étel teszi az embert tisztátalanná, mert az ugye Krisna-völgyben minden

---

[102] Vaisnava Etikett 7. o.

[103] A húson kívül nem fogyasztanak tojást, semmilyen fajta hagymát, élesztőt és gombát sem.

[104] Az avatás feltétele, hogy egy lelki tanítómester elfogadja a bhaktát tanítványának és betartsa a szabályokat. Az avatás előtt kisebb írásbeli vizsga is van, mivel mindenkinek számot kell adnia tudásáról, hogy mennyire ismeri és elkötelezett a Krisna-tudat mellett. Az avatáskor kapják meg a bhakták a lelki nevüket. Az első avatás után következik egy második, amikor mindenki megkapja a szent zsinórt. (További információ Tasi István 1997. http://www.terebess.hu/keletkultinfo/tasistvan.html)

[105] A Krisna-tudatú hitben a test felosztása: durvafizikai test amely látható, és a finomfizikai test, amely nem látható, és amely a pszichikai megnyilvánulásokért felel.

esetben prasadam,[106] hanem a testnedvek miatt (szánkhoz nyúlunk, szemünket megdörzsöljük).

A tér szentségét vizsgálva az oltárrész számít a legtisztább helynek. Oda csak a már kétszer avatottak léphetnek be, amíg a pujari[107] részbe már az egyszer avatottak is. Ez biztosítja a belső tisztaságot, de ezen felül meg kell felelni a külső tisztaságnak is, ami a fürdés által és a ruházat minőségében is megnyilvánul. A ruhának is mindig tisztának kell lenni a szolgálatvégzés közben, különösen az oltár körül. Ezért nem lehet hozzányúlni egy kívülállónak bizonyos ruhákhoz. Az oltár körüli szolgálatot gyakorolni kell, és csak gyakorlás után engedik meg, hogy a kétszer avatott bhakta szolgáljon az oltárnál. Legalább háromszor látnia kell, hogyan csinálják mások az ajánlásokat, és legalább háromszor megfigyelik a leendő szolgálattevőt, hogy jól csinálja-e.

A tisztasági előírások miatt a következő helyekre nem léphetnek be a kívülállók Krisna-völgyben: oltár, pujari, a konyha belső tere, Tulsi növényház,[108] továbbá csak szolgálati ügyben léphet be férfi a nők ashramába és fordítva,[109] illetve családosok otthonába is csak bizonyos esetekben léphet be az ember.

A továbbiakban Krisna-völgyi életet négy nagyobb területre osztottam fel, melyekről részletesen fogok írni, és melyek kapcsolódnak a környezettudatos életmódhoz.

6.1. A közösségi élet

A legnagyobb területe Krisna-völgy működésének a közösségi élet, emiatt további két területeket különítettem el a közösség működése mellett: az oktatást, és a hitéletet, ünnepeket.

6.1.1. A közösség működése

Korábban is már volt róla szó, hogy Krisna-völgy alapvetően lelki közösségként definiálja magát. „A közösség alapja a lelki világban lévő közösségi élet, és nem az anyagi világban lévő közösségi élet. Amivel próbálkozik a Krisna-völgyi közösség, az az, hogy életünk középpontjába Isten szolgálatát állítsuk, és eköré próbáljuk szervezni az életünket

[106] Prasadam (praszádam): Krisnának felajánlott étel.
[107] Pudjari (pudzsári): szolgálati helység Krisna számára
[108] Tulsi vagy Tulasi (Tulszi - Tulaszi): Ocimum tenuiflorum, a hindu kultúrában egy szent növény.
[109] Ashram (asram): Az egyedülálló bhakták otthona.

olyan módon, hogy az minél inkább egyértelműen Őrajta függjön, és ne annyira a külső forrásokon, ezeket érthetjük úgy, mint természeti, nyersanyag, energia satöbbi, amelyeket sajnos az ember egyre jobban kihasznál, és nem pedig használ."[110] A lelki közösségnek a társadalmi szerkezete pedig a varnasrama. A varnasrama társadalmi koncepció már több ezer éves múltra tekint vissza, és a mai napig adaptálható modellnek tartják a közösségek létrehozására és építésére.[111] A rendszer lényege az emberek lelki életének fejlődését elősegíteni, továbbá olyan szakmák elsajátítása, melyek az egyszerű élet szempontjából nélkülözhetetlenek. A gazdaság egy ilyen társadalomban nagyrészt a mezőgazdaságon alapul, és ahol a technikai eszközöknek nincs nagy jelentőségük. A négy kaszt ebben a társadalomban is megtalálható, azonban nem a születés a meghatározó a társadalmi rendhez való tartozásnál, hanem a lelki alkat. Mindenki a lelki alkata és képessége szerint kap helyet ebben a társadalomban és ennek megfelelően végez munkát. „Munkaügyben próbáljuk mindenkinek a saját természetéhez illőt találni. A saját természete szerinti munkáknak vannak különböző jellemzői. Egyrészt szereti csinálni az ember, nemcsak reggel 9-től délután 5-ig, hanem a munkája úgymond a hobbija is, aminek az eredménye az tud lenni, hogy komolyabb felelősséget is tud vállalni azért a munkáért, jobb minőségű munkát fog tudni végezni, és ilyen módon a társadalmi haszna az ilyenfajta munkáknak sokkal nagyobb."[112] Ki szokták próbálni, hogy egy adott személyhez melyik terület illik a legjobban, és aránylag gyorsan látszik mindenkin, hogy melyik kaszt jellegzetességeit hordja magán, és annak megfelelően lesz beosztva az osztályokhoz.

Krisna-völgy irányítása osztályokra lebontottan működik. A következő osztályok léteznek: murti (oltár körüli szolgálat), szociális, sankintana (könyvosztás), goshala (tehenészet), kertészet, templom fenntartása, angliai sankirtana, közterület, Templom központ, angol terjesztés, fesztivál, vendégház, controlling (iroda), étterem, gurukula (iskola), vendégvezetés, Bhakta bolt, koldulás, Lál központ, vendégszervezés, konyha, farm, Oktatás központ, VIP, Biovölgy központ, Kutatóközpont, prédikálás és virágkertészet.[113] Az egyes osztályoknak vannak vezetői, és ők döntenek az adott osztályhoz tartozó kérdésekben. Az osztályok bizonyos keretek között mozoghatnak, a vezetőknek és a többi bhaktának is megvannak a maguk hatáskörei. Az egész közösséget érintő kérdésben egy 9 fős igazgatótanács dönt, amely hetente ülésezik. Ebben a tanácsban nincs benne a farm elnöke, ő csak akkor hívja össze az igazgatótanácsot és vesz részt az

[110] Interjúrészlet a KVV04. interjúalanytól.
[111] Gaura Sakti dasa *A lelki társadalom modellje*. In.: Öko-völgy magazin 2008. 22-23. o.
[112] Interjúrészlet a KVV04. interjúalanytól.
[113] Bhakta nyilvántartás alapján (2009. október)

üléseken, ha elvi kérdések merülnek fel, tehát az igazgatótanács a mindennapokat érintő gyakorlati ügyekkel foglalkozik. A farm elnöke hívja össze a falugyűlést (Ista-gosti), ahol a közösséget érintő kérdésekről tárgyalnak. Az ista-gosti havonta egyszer ül össze, ahol a farm lakóinak megjelenése elvárt. Ezen a kívülállók csak külön engedéllyel vehetnek részt. A farm jelenlegi vezetője Gaura Sakti prabhu, aki 1998-tól irányítja a közösséget. A közösség életét meghatározó elveket és szabályokat egy alkotmányban szeretnék majd rögzíteni, amelynek szerkesztéséhez már hozzákezdtek.

A nyilvántartás alapján Krisna-völgyben összesen 62 prabhu és 51 mataji szolgál, továbbá 15 gyermek van, tehát összesen 128 bhakta (2009. októberi adatok). Azonban Krisna-völgyben nemcsak ennyi bhakta szolgál, hanem sokan Somogyvámosról járnak be naponta. Az év nagyobb részében szinte mindenki Krisna-völgyben szolgál, kivéve késő ősztől karácsonyig, amikor Prabhupada maraton van országszerte, azaz amikor könyveket osztanak nagyobb városokban és külföldön. Ilyenkor csoportokban mennek a bhakták és karácsonyig megpróbálnak minél több könyvet adományozni az embereknek.

A közösségbe való bekerülés igen hosszadalmas folyamat, és alapvetően különbözik más ökofalvak módszerétől. Mivel lelki alapon működik a farm, ezért az ide jelentkezők is vallási alapon és az egyén természetének megfelelően szelektálódnak. Így indul a folyamat: „Van egy hétvége, egy úgynevezett bhakta program hétvége, azon a hétvégén bárki részt vehet. Ez egy fizetős, ismeretterjesztő hétvége. Ezután van egyhetes tábor, amin szintén bárki részt vehet és szintén fizetős. Ezután lehet jelentkezni az 5 hetes bhakta programra."[114] Ebbe a programba már csak elbírálás alapján kerülhetnek be az emberek, és ez a képzés már Budapesten van. „Az 5 hét után jelentkezhetnek a jelöltek egy 1 éves képzésre. Az 1 éves képzésre már igazgatótanácsi határozat kell, hogy valaki be tudjon kerülni. Az 1 éves időszak kifejezetten arra van, hogy a Bhagavad-Gitát tanulmányozzák egy szisztematikus módon, mélyebb filozófiai ismeretekre tegyenek szert, és végezzenek valamifajta jóléti, emberbaráti misszionáriusi tevékenységet. […] Miután az egy év letelt, utána jelentkezhetnek a 4 éves képzésre."[115] Ez a négyéves képzés a Bhaktivedanta Hittudományi Főiskolán történik; általában nappali képzésen, de ha valaki Krisna-völgyben szolgál (akiknek van érettségijük Krisna-völgyben, azoknak kötelező), azok számára kihelyezett levelezős képzés is működik. Ezalatt az idő alatt az egyének varnája, azaz természete meg kell, hogy nyilvánuljon, és meglátszódjon, hogy milyen szolgálatra a legalkalmasabbak. Akiknek nincs érettségijük, vagy van, de nem nyertek felvételt, azok

[114] Interjúrészlet a KVV04. interjúalanytól.
[115] Interjúrészlet a KVV04. interjúalanytól.

számára is van filozófiai képzés Krisna-völgyön belül, ugyanis az oktatás nagyon fontos eleme a Krisna-tudatú hitnek. A négy év letelte után személyes beszélgetés következik a bhaktával. Ekkor az adott egyén személyes mentora beszélget el a bhaktával arról, hogy milyen az ő természete: misszionáriusi életre vagy civil életre való. A jelentkezők több mint 90%-a inkább a civil élet fele hajlik. „Miután ez a személyes beszélgetés megtörtént, akkor van egy kis gondolkodási idő. Ezalatt az ember próbálja feldolgozni azt az elmúlt 5 évet és próbálja mérlegelni a saját életét. Utána a következő beszélgetés során pedig eldől egyfajta iránya az életének. […] Ekkor az emberek nagytöbbsége munkát vállal a civil életben, beilleszkedik, és ugyanúgy Krisna-hívő marad, civil Krisna-hívő."[116] Aki viszont misszionárius akar lenni, és az egyház is elfogadja, annak van még egy 2 éves próbaidő ott, ahol éppen szolgál. Ha ez is letelik, akkor lehet valaki teljes idős misszionárius. „Onnantól kezdve az egyén felelősséget vállal arra, hogy az egyház és a misszionáriusi normái, elvei alapján fog élni, és elfogadja az egyszerű életmódot és emelkedett gondolkodást mint alapvető mottót. Van erre mondás, hogy együtt úszunk, vagy együtt süllyedünk el. […] Ez egy komoly elkötelezettség az egyén részéről és az egyház részéről is."[117] Látszik tehát, hogy ez nagyon hosszú szelekciós folyamat, ami általában fiatal korban elkezdődik, és az emberek többsége nem is lesz alkalmas a teljes idős szolgálatra. Ez a szelektálási rendszer hosszú évek alatt jött létre, és a tapasztalat azt mutatta, hogy szükség van ilyen hosszú folyamatra, amelynek a végére az ember el tudja dönteni, hogy merre menjen tovább. A farm kezdeti időszakában voltak ebből problémák, hogy nem mindenki volt misszionáriusi lelkületű, ugyanis kezdetben többen inkább a függetlenség felé mozdultak el, és volt pár tanulóévük arra, hogy a jelenleg működő rendszert szilárdabbá tegyék.

Krisna-völgyben a földterület és az épületek egyházi tulajdont képviselnek. Az egyház próbálja elkerülni azokat a problémákat, melyek a magántulajdon bonyodalmából erednek, ezért mindent írásba, szerződéses keretbe foglalnak. Ha bárki bármikor valamennyi összeget is befektetett Krisna-völgybe és bármikor elmegy onnan, akkor azt visszakapja. Nagyon óvatosak pénzügyileg, hogy még csak véletlen se kerüljenek olyan helyzetbe, ami hátráltatja a fejlődésüket. Az egyház az esetek nagy százalékában ezért nem is fogad el pénzt a beköltözőktől.

Krisna-völgyben van egy belső ellátmányi rendszer. „Mindenkinek van egy ellátmánya, fizikai ellátásra, szociális ellátásra, étkezésre, amiért nem ad ki pénzt. A bhakták nem fizetnek érte. Vannak az osztályok, akikhez a bhakták tartoznak, és az osztályok egymás

[116] Interjúrészlet a KVV04. interjúalanytól.
[117] Interjúrészlet a KVV04. interjúalanytól.

között rendezik a hozzájuk tartozó bhakták különböző költségeit. Van egy bizonyos keret, ami meg van határozva, hogy a nőtlen férfiak, és nem házas hölgyek és házasok ők milyen módon és hogyan tudnak hozzájutni bizonyos dolgokhoz."[118] Az ellátmány személyre lebontva meghatározott összegű, és ha valaki pluszban akar „venni" valamit, akkor azt a következő hónapból levonják. Ha valakinek speciális igényei vannak (például speciális diéta, gyógyszer), akkor azt más pénzügyi keretből oldják meg. Erre a célra létezik egy egészségügyi keretösszeg, amely az eddigi évek alatt mindig elég volt az extra kiadásokra.

A pénzforrás főleg a turizmusból és a könyvosztásból származik, továbbá a civil Krisna-hívőktől, akik adományoznak vagy munkájukkal segítik Krisna-völgy életét. Eddig nem írtak pályázatokat, de ezzel is szeretnének foglalkozni a jövőben. Továbbá ide tartozik a már említett SZJA 1%-a, aminek felhasználására egy szabályozási elvük van. A mindennapi működésbe ezt a pénzt nem teszik bele, hanem kizárólag fejlesztésekre fordítják, és csak olyanokra, amik a közösség fenntarthatóságát erősítik.

A Krisna-völgyben lakók önkéntes státuszban vannak. Rajtuk kívül több alkalmazott is található, akik után fizetnek minden kötelezettséget. A TB-t minden lakó után befizetik. Próbálnak az egészségügyben is önellátóak lenni, és vannak tervek a jelenlegi elefántos vendégházból egy egészségügyi központ létrehozására. Itt egy ayurvedikus klinikát működtetnének, ahol főleg a megelőzésen lenne a hangsúly. Jelenleg az átlagéletkor viszonylag alacsony, többségében 20-30 évesek a bhakták és csak néhány idős bhakta él Krisna-völgyben. Az idősek ellátására több lehetőség is felmerült. „Például a nagycsaládok verziója, […] vagy ha valakinek nincs családja, akkor úgymond örökbe fogadják az időseket. A másik dolog, hogy van egy szociális igazgatóság. A szociális igazgatóságnak a dolga jelenleg kezelni a kismamákat, az anyukákat, az időseket és a betegeket."[119] Két orvosuk szolgál Krisna-völgyben, az egyikük belgyógyász, a másik általános háziorvos. Ők ketten el tudják látni az egészségügyi igényeket.

A problémák kezelésénél több fórumhoz lehet fordulni. A vezetőkhöz, a személyes mentorhoz, idősebb bhaktákhoz, a farm elnökéhez, az igazgatótanácshoz, de az ista-gosti is egy ilyen fórum, ahol őszintén beszélhetnek a bhakták a közösségben felmerülő problémákról. Krisna-völgy létrejötte óta összesen egy kizárás történt a közösségből egy házassági konfliktus miatt. Amíg valaki ott tartózkodik, a négy szabály betartása kötelező érvényű. Különösen szigorúan veszik a fogadalmak betartatását, kiemelt területként

[118] Interjúrészlet a KVV04. interjúalanytól.
[119] Interjúrészlet a KVV04. interjúalanytól.

kezelik a házassági tisztaságot. A kitiltás soha nem életre szóló, és az egyes eseteket külön-külön bírálják el. Abban az egy esetben a kitiltás a házasfeleknek 10-10 évet jelentett.

A szolgálatok időbeosztását az adott osztály határozza meg. A szabadidő eltöltésére is igen széles körben adottak a lehetőségek, azonban sok szabadidejük nincs a bhaktáknak. Azonban ha van, akkor kertészkednek, a családdal töltik az időt, továbbá van közös aratás, mezőgazdasági program, lelki alkalmak, hangszereken való gyakorlás. Külön igény van a harcművészetre (aikido), íjászatra, jógára, és párszor már fociztak is.

6.1.2. Oktatás

Már eddig is kiderült, hogy az oktatásnak kitüntetett szerepe van a védikus kultúrában. Az első iskola-kezdeményezést szinte rögtön a terület megvásárlása után, 1995-ben elindították az akkori két gyermeknek magántanulói státuszban.[120] A nemzeti tananyag mellett a védikus filozófia is része volt az oktatásnak. Az „iskola" helyszíne pár évente változott, de a legnagyobb váltás 2002-ben történt meg, amikor átadták a gurukula (iskola) épületét (3. kép). A 100 négyzetméter alapterületű, kétszintes, az indiai építészeti stílus jegyeit magán viselő épületben egy tanári szobát, 4 tantermet, egy tornaszobát és mosdókat alakítottak ki.[121] Az eddig eltelt idő alatt 13 tanulója volt Krisna-völgynek, jelenleg vannak elsős, másodikos és harmadikos tanulójuk is. 2009-ben akkreditálták az iskolát, a céljait tekintve megfelel mind Prabhupada által lefektetett irányelveknek, mind a Nemzeti Alaptantervnek. Az iskola környezettudatosságát bizonyítja, hogy 2010-ben a Srí Prahláda Általános Iskola elnyerte az Ökoiskola címet.[122]

A tanulók napirendje beleágyazódik a Krisna-völgyi életbe, így ők is korán kelnek. Iskolába 9 óra előtt érkeznek, két csoportra oszlanak, az egyik csoport kitakarítja a tantermet, a másik a házi oltár körül tevékenykedik.[123] Fontosnak tartják az igényesség kialakítását a saját környezetük iránt és a vallási gyakorlatok korai elsajátítását. A kis létszám miatt összevont osztályok vannak. A közismereti órákon kívül a következő tantárgyakat tanulják: szanszkrit versek memorizálása, etikett, védikus irodalom, dráma, bhajana (közös éneklés), ügyes kezek óra, szent helyek óra, indiai hangszereken tanulás és takarítás.[124]

---

[120] Hliváné 2009. 51. o.
[121] Partha dasa *Élet stílus – Folytatva a hagyományt*. In.: Vissza Istenhez 2003/1. 34. o.
[122] Ökoiskola címet nyert Krisna-völgy kisiskolája. http://www.krisna.hu/w/?q=node/3060
[123] Hliváné 2009. 60. o.
[124] Partha dasa *Élet stílus – Folytatva a hagyományt*. In.: Vissza Istenhez 2003/1. 35. o.

6.1.3. Hitélet, ünnepek

Krisna-völgyben az élet igen korán kezdődik. Általában 3.00-3.30 körül kelnek a bhakták, megfürdenek, rendet raknak, és aki csak tud, elmegy a 4.30-kor kezdődő Mangala-aratira. 4.30-tól 19.30-ig egy átlagos nap beosztása a következő:[125] 4.30-5.00 Mangala-arati, Nrisimha imák, 5.00-5.10 Tulsi-arati, 5.10-5.15 Hódolat felajánlás a vaisnavaknak, 5.15-6.50 Hare Krisna mantrázás a japaláncon, 6.50-7.00 ISCON Guru-pudja, 7.00-7.05 Az Urak üdvözlése, 7.05-7.30 Guru-puja Srila Prabhupadanak, 7.30-8.20 Srimad Bhagavatam lecke, 8.20 Dhupa-arati, majd reggeli következik. A reggeli szertartás tehát 4.30-tól 8.30-ig tart, ezalatt imádkoznak, énekelnek, táncolnak és a szentírások magyarázatát hallgatják. Ezeken általában mindenki részt vesz, csak a szolgálatban lévők hiányoznak. Délután 12.30 Bhoga-arati, 13.15 ebéd, 16.00 Dhupa-arati, 17.00-18.00 vacsora egyénileg, 18.00-18.30 Gaura-arati, 18.30-19.30 Bhagavad-gita lecke, 19.30 Dhupa-arati. Látható, hogy a reggeli és ebéd után van idő a különböző szolgálatokra, majd este ismét egy templomi közös alkalmat tartanak, ahova főleg azok mennek, akik reggel nem tudtak ott lenni. Így minden bhakta minden nap részt vesz egy közös lelki alkalmon. A bhakták általában korán fekszenek a korai kelés miatt.

A lelki alkalmak meghatározott liturgia szerint zajlanak. Nemcsak az időpontok meghatározottak, hanem a templom tere is fel van osztva rendeltetése szerint. A legszentebb része, ahogyan már szó volt róla az oltár (4. kép), ahova csak a kétszer avatott bhakták léphetnek be. Az oltár előtti térben folynak az alkalmak, ahol a teret két részre osztják, egy a prabhuknak és egy a matajiknak (5. kép). Az alkalmak közben a két nem tagjai nem keveredhetnek, ami igaz a közös evésekre is. A kirtana közben szép rendben, közösen táncolnak a bhakták, csak nagyobb rendezvényen látni egyéni táncolást. A murtik szolgálatáról külön személyzet gondoskodik, az ételeket is külön főzik számukra a pujariban, ezt az ételt nevezik maha-prasadamnak.

Nagyon sok ünnepet ülnek a Krisna-tudatú hívők. Az összes ünnepük a holdnaptárhoz van igazítva, így ezek minden évben más-más dátumra esnek. A holdnaptárt nemcsak az ünnepek kiszámításához használják, hanem többféle esemény megállapítására is (például a kertészeti munkához). A nagyobb ünnepeket mindig böjt kíséri, ami lehet fél- vagy akár egész napos is. Az összes közül a Janmastami (augusztus közepe), Krisna születésnapja a

[125] Manorama dasa 2007. 2. o.

legnagyobb vallási ünnep. Ilyenkor rengetegen, belföldről és külföldről egyaránt jönnek Krisna-völgybe ünnepelni. Janmastami alkalmával egész napos böjt van, amit éjfélkor nagy lakoma követ, és azért éjfélkor, mert Krisna ekkor jelent meg. Akik olyan szolgálatot végeznek, ahova kell a testi erő, azoknak nem kötelező böjtölni. Minden nagy fesztivál ideje alatt karszalagos beléptetőrendszer működik, a bliccelést elkerülendő. Krisna megjelenési ünnepén túl a következő nagyobb ünnepek vannak: Balarama megjelenése (augusztus eleje), Nrisimhadeva megjelenési ünnepe (május eleje), Gauranga Mahaprabhu megjelenési ünnepe (március közepe), Nityananda megjelenési napja (február eleje), Srimati Radharani megjelenése (augusztus vége – 5. kép), és Govardhana - Go pudja egy napon (október közepe-vége).[126] A nemzeti ünnepeket nem tartják számon, a keresztény ünnepek közül csak karácsony emelkedik ki, mint a szeretet ünnepe.

6.2. Kertészet és területgondozás

A kertészeti munkálatokat már 1994-től megkezdték. Először Krisna-völgy egész területen próbáltak kertészkedni, de később egyre szűkítették a megművelt területek nagyságát. Kezdetben tehát különböző területeken valósították meg a növénytermesztést ad hoc módon, majd kialakítottak két részt a termesztéshez, a kis- és nagykertet. A nagykert az iroda mellett helyezkedett el fél hektáros területen, a kiskert pedig az üvegháznál volt 20x20 méteren. A kiskertben csak Krisnának termeltek, a nagykertben pedig a bhaktáknak. Majd 2004-től egészen 2009-ig új vezetője lett a kertészetnek, aki összevonta a kettő működését és ki is bővítette azok területeit. Ma a zöldségeket 2 hektáron termelik a farm különböző részein, és a gyümölcsös is 2 hektár nagyságú. Idén, 2010 januárjától alapvetően megváltozott a kertészet struktúrája, mert az előző vezető elment. Utána négyfelé osztották a munkálatokat: zöldségeskert, gyümölcsös, befőző-üzem és a faluban lévő eltevő-üzem.

A megművelt területek kiválasztásánál „A templom közelsége, praktikussági szempontok döntöttek. A föld minősége nem játszott szerepet. A recepciónál nagyon jó föld van, de messzi van. Igazából csak ott kertészkednénk, de nagyon mesze van. […] 7 órából 2 óra csak azzal telne el, hogy oda kimenni és visszajönni szerszámokkal és mindennel.”[127] Ez szintén megváltozott ebben az évben. A jelenlegi főkertész kertész végzettségű, és ő megpróbálja a teljes területet feltérképezni a művelhetőség szempontjából és a

[126] Vaisnava kalendárium 2009. Csak a vastagon szedett ünnepek vannak feltüntetve.
[127] Interjúrészlet a KVV06. interjúalanytól.

leghatásosabban megszervezni a termelést. Ez stratégiaváltás következménye is, mivel már nemcsak a belső szükségletek kielégítésére, hanem eladásra is szeretnének termelni bizonyos terményeket.

Nagyon széles skálán mozog a megtermelt növények fajtája. Amikor egy bizonyos fajta zöldség terem, akkor gyakran lehet találkozni azzal az étkezések alkalmával. Ez is lehet egy hátulütője az önfenntartásra törekvő közösségnek, hogy nem mindig lehet változatosan étkezni. A termesztett zöldségeket, gyümölcsöket különböző módon tárolják. 2008-ban készült el egy nagy pince (6. kép), van egy főraktár, de eltesznek és fagyasztanak is télire. Ez a tárolókapacitás elég egy évre, de akár hosszabb időre is kitarthatnak a készletek. Az eltevésnél száraz dunsztot használnak, lekvároknál cukrot; minden tartósítószer-mentesen készül. Az eltevés nagyon nagy munkát igényel, ami a mezőgazdasági reggelek egyik legjellemzőbb eseménye (7. kép).

Az alanyokat és a magokat különböző helyekről szerzik be. Nagyon jó kapcsolatuk van több ökofaluval, különösen Visnyeszéplakkal és Drávafokkal. Visnyeszéplakon sokat kísérleteznek őshonos, ellenálló gyümölcsfajtákkal, és tőlük kaptak több mint száz csemetét, amit el is ültettek a nagygyümölcsösben (8. kép). Kaposváron van egy lerakat, onnan is szoktak csemetéket hozni. „A zöldségekhez a magokat mindig begyűjtjük következő évre. Ha kell venni, mindig a legjobb magokat vesszük, azon soha nem szabad spórolni. A magokat egy osztrák vetőmag kereskedőtől vásároljuk, aki biomagokat ad el. Szoktunk kísérletezni is a magokkal, és az egyetemistákkal is együtt szoktunk dolgozni bizonyos növények termesztésében.”[128]

A növényvédelemben főleg a megelőzésre összpontosítanak. A jó minőségű, trágyázott föld kedvezően hat a növények fejlődésére, emiatt sok komposztot készítenek, igaz még mindig nem elegendőt az egész földterületre. Tavasszal – ősszel lemosó permetet használnak, ami kizárólag növényi alapú biotermék. A növényvédelemnek egy fontos része a növénytársítás, amihez könyvek alapján kezdtek hozzá. Az eltelt évek tapasztalatai azt mutatják, hogy ez egy valóban jól működő módszer.

A locsoláshoz való vizet több forrásból szerzik. 2009-ig a falu vezetékéről, de 2009-ben fúrtak egy 315 méteres kutat, és már onnan nyerik a vizet. Továbbá az üvegháznál felfogják az esővizet is. Később ciszternákat szeretnének építeni az esővíz hatékonyabb hasznosítására. A locsoláshoz egy helyen ki van építve az öntözőrendszer, amelyhez szivattyút használnak.

[128] Interjúrészlet a KVV06. interjúalanytól.

Az egyik legtöbb munka a kertészetben van, ezért áprilistól októberig egy úgynevezett mezőgazdasági reggelt iktattak be. Ez hetente 2-3 alkalommal van reggeli előtt egy óra időtartamban. Ilyenkor mindenki kertészkedik, akinek nincs más szolgálata. Emellett ezen a területen található legtöbb külsős munkás. 2009-ben heten kaptak munkát a faluból, akik nem Krisna-hitűek, és hat állandó Krisna-völgyi kertész volt. Szeretnék ezt a területet is kizárólag belső munkaerővel megoldani, de egyelőre ehhez még kevés az ember. Az önkénteseket is általában a kertészet tudja fogadni, a többi területen vagy nagyobb tapasztalat vagy Krisna-tudatú hit szükséges.

A virágkertészet egy külön része a kertészetnek; a virágokat az oltárra termesztik. Külön növényházat hoztak létre a Tulsinak, és ennek a növénynek fontos szerepe van a reggeli Tulsi-aratin.

A jövőbeni tervek: „Ha már egész évre elég a termény, akkor azt jobb minőségben és változatosabban szeretnénk megvalósítani. Ami a legfontosabb, hogy minél több komposztot előállítani, azzal javítani lehet a földek minőségét. Ha ezt nem csináljuk meg, akkor hosszútávon nincs kertészeti munka, és egyre rosszabb minőségű zöldséget tudunk csak termelni. […] Azt szeretném, hogyha jobb földet hagynék hátra a kislányomra, mint amit én kaptam."[129]

6.3. Tehenészet, méhészet

Krisna-völgyben a templom után az egyik legimpozánsabb épület a tehenészet (9. kép). A tehén szerepe kitüntetett a védikus kultúrában, mivel Krisna tehénpásztor volt. Nem is állattartásról beszélnek, hanem tehénvédelemről. A kettő közötti különbség az állatok kihasználásból adódik. Az állattartásnál kizárólag „eszközként" kezelik az élőlényeket, a tehénvédelemben pedig egyfajta tisztelet jelenik meg az állat iránt. A Krisna-tudatú hívők esetében pedig még ennél is többről van szó, mert a tehén szent állat, és tiszteletben részesítik (Go pudja ünnepe). Ráadásul nemcsak a tehenek az értékesek a tejük miatt, hanem az ökrök is, mivel próbálják őket minél több munkára befogni. Az ökrök és a tehenek különböző fajtájúak. „Ezek európai fajták, amik itt vannak. Egy zebunk van, amit Franciaországból tudtunk behozni. […] Van magyar tarka, magyar szürke, meg a borzderest próbáltuk. […] A magyar tarkával kezdtük, ami elég jó tejre, de viszont munkában és betegségben nem annyira. Európában kutatgattunk, és akkor találtuk ezt a

[129] Interjúrészlet a KVV06. interjúalanytól.

borzderest, ami tejre is viszonylag jó meg munkában is. […] Most 34 tehén és ökör van."[130] A tehenészet munkáját nézve kétféle szolgáló van: aki a tehenekkel, és aki az ökrökkel foglalkozik. A legelők főleg a tehenészet körül találhatóak, a kaszálók elszórtan helyezkednek el. A meglévő területeket összesen 60 állat eltartására optimalizálták. Az ökröket általában minden nap dolgoztatják, és szeretnék, ha a két traktor helyett is ökrökkel dolgozhatnának. Az ökrök részéről a kapacitás meglenne, azonban itt sincs elég ember a sok munkára, így traktorokat muszáj használniuk.

„70-80 liter tej van most naponta. […] Általában 25 liter megy az oltár részére, a többi meg vannak olyan napok, amikor a családosok kapnak, vannak amikor a konyha. […] A tejet vagy tejes ételekhez használják, vagy pedig szezonálisan dolgozzák fel. Nyáron inkább joghurtot csinálnak, joghurtot oltanak, télen inkább préselt sajtféléket csinálnak belőle. […] A tejből nem elég a mennyisége. Majdnem úgymond korlátlan mennyiséget fel lehetne használni."[131]

A tehenészethez tartozik a gabonatermelés is az ökrök munkája miatt. A megtermelt gabona mennyisége elég a közösség számára, sőt többlettermésük is van, amit értékesítenek, és a budapesti étterembe és a templomba is szokott jutni a feleslegből. Általában búzát termesztenek, tönkölybúzát, továbbá fehér mustárt és lucernát vetésforgóban zabbal. Szoktak hüvelyest is termelni, ez főleg száraz borsó, csicseriborsó. 2009-ben kezdték az amaránt termesztését, amely nagyon sikeres volt. (3. kép) Összesen körülbelül 26 hektáron termesztenek gabonaféléket és hüvelyeseket.

A Krisna-völgyi méhészet is korán megkezdte működését. Már 1993-ban kijelöltek egy területet a méhészetnek, melyet azonban többször elvitt az eső, és emiatt fentebbre költöztették a domboldalon (10. kép). „Akkori fő tevékenység a méhanya nevelés volt. Egy hivatalos méhanyanevelő telephelyet tartott (a korábbi méhész) fenn. […] Ő 2000 nyaráig volt Krisna-völgyben méhész, és 2000 nyarán költözött le Kaposvárra. 2002 tavaszáig igazából nem volt méhész sem méhészet, sem méhállomány nem volt Krisna-völgyben."[132] A mostani méhész akkor a művészeti stúdióban szolgált, és rengeteg munkát végzett (iskola, templom, elefántok). Ekkor azt mondták neki, hogy művészeti munkák már nem lesznek, hanem méhész kellene. Egy hónap gondolkodási időt kért. Elkezdett szakkönyveket keresni, és amit Magyarországon el lehetett érni, azt mind el is olvasta, és méhészeket is felkeresett, majd elvállalta a szolgálatot. Kezdetben öt méhcsaládot nevelt, ehhez vett három méhanyát. Ezen az öt családon tudott gyakorolni, és már akkor

[130] Interjúrészlet a KVV02. interjúalanytól. Azóta lett három kis zebu és vásároltak teheneket is.
[131] Interjúrészlet a KVV02. interjúalanytól.
[132] Interjúrészlet a KVV03. interjúalanytól.

elkezdődött a méhtenyésztés. Ezt fejlesztette fel 40 családra a következő év tavaszáig, majd ebből a 40 méhcsaládból az eddig eltelt idő alatt közel 1000 méhcsaládot adott el. Mostanra közel 40 méhészről tud, akik tőlük indultak el. A Krisna-völgyi telephelyen 140 méhcsalád van, a faluban 50-60, így összesen közel 200 méhcsaláddal foglalkozik.

Négy fő tevékenységi területe van a méhészetnek. Az első a méz és a különböző termékek, mint a méhviasz és a virágpor nyerése. Három fajtamézük van: repce, akác és napraforgó, és van külön vegyes virágmézük is. A második tevékenység a méhtenyésztés. Körülbelül 100 méhcsaládot szoktak éves szinten eladni. A harmadik fő terület az apiterápia, ami a mézszerű termékekkel való gyógyítás. Van gyógynövényes méz, amelyhez a gyógynövényt egy speciális eljárással keverik hozzá. Több évi kutatás volt annak az eljárásnak a megtalálása, hogy a mézben maradjon a hatóanyag, és az ne legyen se túl sok, se túl kevés. „Jelenleg 4 fajta gyógynövényes mézünk van, az egyik az a poci-nektár, amely az emésztési problémákra jó. A másik gyógynövényes mézünk a giga-nektár. […] Ez a torokra és a légúti megbetegedésekre jó. […] Aztán van a havi-nektárunk, ami minden matajiknak hasznos. […] A negyedik a nyugi-nektár. Annak a fő hatóanyaga az orbáncfű."[133] A kenőcsök is több éves kutatások és kísérletezések eredményeként jöttek létre. Minden gyógytermékük a hanumán termékcsalád része. Van kétféle tinktúrájuk: a teljes és olyan, amiben nincs fekete nadálytő; ezeken kívül előállítanak körömvirágkenőcsöt is. Ehető kenőcs létrehozása volt a cél, arra az esetre, ha véletlenül a gyerekek megennék, és mert gyógykenőcsnek is használják a tehenészetben. A tehenészek állítják, hogy jobban működik ez a kenőcs, mint a gyári tőgykenőcs. A legutolsó fő területe a méhészetnek a kaptárkészítés. A kaptárokat a méhész maga csinálja, ezek között van saját újítás is.

A méz mennyisége a közösség számára bőven elegendő, és annyit próbálnak termelni, amennyire szükség van. A sokéves átlag 2 tonna alatti mennyiség, amelyet Krisna-völgyben fel tudnak használni. Ebből 1 tonna megy helyi használatra, „megveszik" a bhakták, „megveszi" a nagykonyha, azaz osztályok között papíron történik a méz továbbadása. Összesen 12 termékcsoportra van engedélyük,[134] ezeket a termékeket helyben készítik. Egyelőre csak Krisna-völgyben értékesítik a termékeket, de ha kapnak engedélyt, akkor kívülre is tudnak termelni.

A jövőbeni tervek igen nagyok. „Meghódítjuk a világot, szó szerint. […] Tervbe van az, hogy csináljak egy olyan fórumot a földön lévő összes olyan méhészet között, amely

[133] Interjúrészlet a KVV03. interjúalanytól.
[134] Például szárztészták, müzlik, lekvárok, befőttek, szörpök, ivólevek, olaj, háziszappan, méhviasz, továbbá a felsorolt méhészeti termékek is ide értendőek.

valamilyen szinten Istennel összefügg. […] Bárhol lehetne a központja, de mivel eddig nem csinálta senki, és mi akarjuk, így akkor itt lesz a központja. Ennek angol nyelvű lesz a levelezése."[135] Ez olyan bázis lenne, ahol meg tudnák egymással osztani a méhészek a sikereket, kudarcokat, ötleteket és tapasztalatokat. Később ezekből a tapasztalatokból szeretnének egy könyvet vagy tanulmányt írni. Gondolkodnak még azon, hogy öt éven belül vennének egy házat, amiben lenne egy vaisnava idősek otthona és belgyógyászat, és a gyógyításban a természetgyógyászat kiemelkedő szerepet kapna.

6.4. Energia, vízgazdálkodás, hulladékkezelés és építkezés

Krisna-völgy energiaellátásához a faluból nincsen áram bevezetve. Ebből a szempontból is szeretnének teljesen önfenntartóak lenni és ezért elvi okból nem is fogják behozni az áramot. A bhakták használnak ugyan áramot, de szinte minden áramfelhasználás a vendégekkel van összefüggésben, és észre sem vennék, ha nem lenne áram a farmon. Az áram nagy részét egy benzines aggregátor adja, és az előállított energiát három épületben használják fel: templom, iroda, könyvtár. Könyvtárba azért vezették be, hogy télen legyen egy hely a bhaktáknak, ahova szolgálat után nyugodtan leülhetnek olvasni, és ne kelljen gyertyát használni. Az irodában a számítógépek miatt kell az áram; az internet idáig van bevezetve, ez fontos része a kapcsolattartásnak.

Az aggregátoron kívül próbálkoznak a nap- és szélenergia hasznosításával is. A templom tetején találhatóak a napkollektorok, és szinte minden közösségi épületen láthatóak szélkerekek. A magánházakban nincs áram, ott mindenki maga oldja meg a világítást, ami főleg gyertyával vagy olajmécsessel történik. Télen mindenki fával fűt, amit egy erre a célra kialakított erdőből vágnak ki, és a kivágott fák helyére rögtön ültetnek másikat. „A területfejlesztési igazgatóságnak dolga az is, hogy megfelelően ossza be az erdő, legelő területeket, hogy az önfenntartást ki tudják szolgálni. Arra törekszünk, hogy ez a terület 300 főre teljesen önfenntartó tudjon lenni, úgy, hogy maximálisan a legideálisabban van kihasználva."[136]

A jövőben új típusú energiaforrásokat is ki szeretnének próbálni. Tervben van egy termálkút építése, amit az üvegházak és a központi épületek fűtésére lehetne használni. Már megvizsgálták a lehetőségeket, és találtak termálvizet Krisna-völgy alatt. Ez igen komoly beruházás lenne, így az anyagi keretre pályázni szeretnének.

[135] Interjúrészlet a KVV03. interjúalanytól.
[136] Interjúrészlet a KVV05. interjúalanytól.

A vízgazdálkodásnak több területe van: az ivóvízellátás, a szennyvízkezelés és a csapadékvíz elvezetése, hasznosítása. A legutóbbira még csak a tervek vannak készen. Az ivóvízellátás érdekében 2009-ben fúrtak egy 315 méteres kutat, ennek próbaüzeme sikeres volt, hozama óránként 15 köbméter, azonban a szivattyú csak 8 köbméter per órás teljesítményű lesz. A víz minősége azonban a tesztelés során nem bizonyult teljesen megfelelőnek, emiatt csak 2010 őszén tudtak teljesen leválni a falu vízellátásáról. A belső vízvezetékrendszer Krisna-völgy tulajdona, kialakítása saját beruházás volt. Nem minden ház van bekötve a rendszerbe, de minden háznál van kút. A most épült házaknál is szempont, hogy legyenek kutakkal ellátva. A kutak többségéből nyerhető víz még nem ivóvíz minőségű a Krisna-völgy előtti időkben való erős műtrágyázás miatt.

A szennyvíztisztítót 2009-ben adták át, ez egy nádgyökér-zónás rendszer. Egy pár hónapos próbaüzem és a folyamatos bevizsgálás után már teljes használatba került. „Minden a gravitáción alapszik. […] A végén egy tározótóba van összegyűjtve a víz, és utána egy nyárfásra és bambuszerdőre van kilocsolva. Nincs semmibe beleengedve, mert ez a Balaton vízgyűjtője.”[137]

Az esővizet is szeretnék hasznosítani és a domboldalba összegyűjteni egy kis tóba, ahonnan a vizet a kertészet tudná hasznosítani. A nagygyümölcsösnél van egy 60 méteres kút, melyből egy szivattyú húzza fel a vizet. Van tervük arra, hogy ökrökkel próbálják majd ezt helyettesíteni. Már van egy árajánlatuk is erre a rendszerre.

A szerves hulladékot a kezdetektől fogva külön gyűjtötték. A papírt is külön gyűjtik, amit vagy újra felhasználnak, vagy begyújtanak vele. A vegyes hulladékot hetente egyszer elszállítják Kaposvárra. A legnagyobb mennyiségben szerves hulladék keletkezik, amit ők komposztálással hasznosítanak. Komposztáló három helyen található. „Egy, ami a kertészetnek a növényi komposztálója, egy van, ami trágyás komposzt, és van egy, ami kevert a tehenészetnek. Az első a kertészethez, a másik kettő a tehenészethez tartozik. A komposztot részben a kertészet használja, részben a házakhoz is visznek a konyhakertek feljavítására. Valamennyi jut a szántóföldekre is, a gyümölcsösökbe és a szőlőkre is. […] Nekünk ez nem elég.”[138] Csak annyit trágyáznak és csak annyi komposztot használnak, amennyit elő tudnak állítani, kintről nem vásárolnak. A szántóföldekre több kellene, ott azzal tudják kompenzálni a hiányt, hogy zöldtrágyázást és vetésforgót használnak, vagy más talajjavító mechanizmusokat próbálnak ki. Olyan mikroorganizmusokkal

[137] Interjúrészlet a KVV02. interjúalanytól.
[138] Interjúrészlet a KVV01. interjúalanytól.

próbálkoznak, melyek a talaj flórájának visszaállításában segítenek, mert a talajbaktériumok elősegítik a humuszképződést.

A hulladék tárolására két gyűjtőszigetük van, és onnan szállítják el a szemetet Kaposvárra. Az intézményi hulladékszállítás fizetős, míg a lakossági hulladékszállítást az önkormányzat átvállalta, így a lakossági hulladékot külön gyűjtik. Az intézményi hulladék az étterem és az oktatás részről jön. A turizmus növeli a szemét mennyiségét, ez az évi 30.000 főnél érthető. A turisták azonban nem szemetelnek; pont azt értékelik Krisna-völgyben, hogy tiszta hely, és ezt tiszteletben tartják (11. kép). A vendégek egyszer használatos evőeszközöket használnak, és már azok is komposztálhatóak, csak ezek speciális komposztálást igényelnének, aminek a feltételei még nincsenek megteremtve.

Évről évre csökkentik a keletkező hulladék mennyiségét azzal, hogy bizonyos csomagolóanyagokat nem alkalmaznak. Letiltották a palackokat, a műanyag evőeszközöket, és ezeknek a kiváltásával mindig csökken a hulladék mennyisége, ami még ezelőtt sem érte el a magyarországi átlagos hulladéktermelést. Eleve messze elmarad mögötte, mert egyrészt a szerves hulladékot és a papírt újrahasználják, másrészt pedig sokkal kevesebb felesleges tárgyat vásárolnak az itt élők.

A nem újra hasznosítható hulladékot próbálták összenyomni, csak az újrahasznosításnál ez nem jelent előnyt. A szállításnál előnyös, csak akik feldolgozzák a palackokat, azoknak nem, mert nehezebb kimosni őket. Továbbá a kupakkal együtt nyomják össze, ami nem ugyanaz a fajta műanyag, így nem lehet egyben kezelni. Térfogatcsökkentésre mindenképpen jó, csak nehezíti az újrahasznosítást. Az alumínium- és fémdobozoknál viszont előnyös, mert magasabb hőfokon kezelik, így nem kell mosni őket. „A megelőzésre tesszük a hangsúlyt, és abba az irányba fejlesztünk, hogy lehetőleg ne keletkezzen nálunk olyan hulladék, amelyet nem lehet kezelni természetes módszerrel. Ha meg valamit be kell szállítanunk, akkor mindig mérlegeljük, hogy az milyen hulladékmennyiséggel fog járni. Amit meg újra fel lehet dolgozni, azt helyben megtesszük, […] a többi mennyiségét pedig a jövőben is csökkenteni próbáljuk.”[139]

Az építkezésnél a kezdetekkor is már arra törekedtek, hogy természetes anyagokat használjanak. Az első épület amit felépítettek a templom volt. Ezt döngölt vályogból építették, ami megfelelt a helyi építkezési szokásoknak. Akkor sokan jöttek el az ország minden részéből segíteni, és nagyjából 50-60 fő jött össze erre a munkára. Később megalapították a területfejlesztési igazgatóságot, amely az építkezéseket szabályozta a farmon.

[139] Interjúrészlet a KVV01. interjúalanytól.

A területfejlesztési igazgatóságnak több feladata van, az egyik, hogy megvizsgálnak különböző építési és energetikai technológiákat. A vályog mellett építkeztek hagyományos téglával is, de az csak egy rövid időszak volt. 2008-tól kísérleteznek szalmabálákkal való hőszigeteléssel, és azóta több ilyen házat is felépítettek (12. kép). A különböző szigetelésekkel is sokat kísérleteztek, hogy a passzív ház alapját meg tudják valósítani. Az építkezésben is próbálnak minél inkább önfenntartóak lenni, ezért olyan anyagokat próbálnak használni, amelyek helyben megtalálhatóak. A jövőben vályogra és a szalmára fogják valószínűleg letenni a voksukat, de gondolkodnak olyan erdők ültetésében is, amik épületfáknak fognak használni.

Az első dolog, amikor megvették a földet, hogy építettek egy templomot. A terület szerkezetén látható (1. kép), hogy a templom a centrumban van, és köré épült minden egyéb épület. Mögé épült a falu, ahol a privát életüket folytatják a hívők, és a másik oldalról jönnek a vendégek, akiket fogadni tudnak. „A templom a vendégek szempontjából is egy központi épület és a hívők szempontjából is. Ezért építettük fel azt először. Utána jöttek a családi házak, meg két házat építettünk, ahol a szerzetesek laktak, az egyikbe a fiúk a másikba a lányok. Abban az időben még sokan voltunk, akik nem voltak még házasok. […] Utána egyre több családos lett vagy költöztek ide, akkor épült ki a falu fokozatosan.”[140] Csak később építették fel az iskolát (2002), és a tehenészetet (2003).

A védikus látásmód szerepet kapott Krisna-völgy kiépítésében. Amilyen szent helyek Vrindavanban megnyilvánultak, azok Krisna-völgyben is megjelentek. Ezek a helyek emlékeztetnek Krisnának a különböző kedvteléseire, amiket a már említett pavilonokkal jelöltek meg 26 helyen.

Krisna-völgynek is van egy területrendezési terve, ahogyan mindegyik településnek Magyarországon. Ezt már 10-15 éve elkészítették, és amikor fel akarnak építeni egy épületet, a területfejlesztési igazgatóság dönti el, hogy éppen milyen irányban fejlesztik tovább a falut.

Az energiatakarékos építkezés a helyben található anyagokra alapoz. Az energiatakarékosság egyik oldala az energia beviteli része, a másik pedig, hogy mennyi energia fenntartani azt az épületet. Mind a két oldalt próbálják minimálisra csökkenteni. Már megszokták az emeletes építkezést, mert kertvárosi jelleget szeretnének kialakítani. A tetőterek beépítéséről lemondtak a klímaváltozás miatt, mert gyakorlatilag lakhatatlan a 35 fokos nyári melegben. Mivel a területfejlesztési igazgatóság építteti a házakat, ezért ők szabják meg, hogy milyen típusú házat építsenek. A házak „megvételére” többféle

[140] Interjúrészlet a KVV05. interjúalanytól.

megoldás kínálkozik. Az az általános trend, hogy a beköltözőnek van egy bizonyos összege, és azt odaadja a farmnak, amit általában ki kell pótolni. A befektetett összegről kapnak egy kölcsönszerződést. Ha valamikor kilép a szerződésből a bhakta, akkor azt a pénzt visszakapja, de a ház minden esetben Krisna-völgyé lesz.

Akik nem családosak, azok az ashramban vagy egy garzonban laknak. Két család soha nem lakik egy lakásban. „A postás az irodába hozza a leveleket, és onnan viszi el mindenki. Igazából minden hivatalos dolog oda érkezik. Van egy titkárnő, és ő mindenkinek szól. […] Mindenki a saját utcájába és a házszámába van bejelentve, csak a postás nem hordja ki mindenkinek, mert így egyszerűbb mind a két félnek.”[141]

[141] Interjúrészlet a KVV05. interjúalanytól.

7. Környezettudatos életmód Krisna-völgyben

A kérdésekre a válaszokat nem sorrendben, hanem összefüggéseiben próbálom majd felvázolni és értelmezni.

7.1. A Krisna-völgyi bahkták interjúinak eredményei

Az interjú legelső kérdésére, miszerint melyik városból költöztek Krisna-völgybe, a válaszadók kétharmada (10 fő) Budapestet vagy egy megyeszékhelyet említett. A többiek közül pedig négyen kisebb városból jöttek és egy személy pedig faluról költözött le a farmra. Látszik tehát, hogy alapvetően nagyvárosi-városi környezetből jöttek a bhakták. A 12. kérdésre, hogy hány éve él Krisna-völgyben, a 15 emberre levetített átlag 7,4 év lett, a medián (a minta felénél lévő érték) 7 év, és a módusz (a leggyakoribb érték) pedig 2 év lett. Emiatt érdekes a szórás is, amely 4,57, azaz nagyon eltérő a bhakták farmon eltöltött éveinek a száma. Továbbá ez azt mutatja, hogy Krisna-völgybe folyamatosak a beköltözések, vannak nagyon régen ott élők és vannak mostanában beköltözők is, és nagyjából egyenletesen oszlik meg a beköltözők aránya az évekre lebontva.

Látható tehát, hogy a bhakták kétharmada nagyvárosból költözött a farmra, és érdekes megnézni, hogy ehhez képest milyen nehézségeik adódtak a kezdetekkor (14. kérdés). A beköltözők egyharmadánál (5 fő) egyáltalán nem jelentett gondot a teljesen más életkörülményekre való átállás. Ezt többféleképpen is lehet magyarázni. Annyira új tapasztalat volt, hogy a nehézségek nem tudatosultak, így nem jelentett semmi sem problémát, vagy a körülmények alapvetően nem befolyásolták már a beköltözők komfortérzetét, mivel már a kinti világban is a lelki életre koncentráltak, és egyszerűen éltek. Ezt erősíti, hogy a Krisna-tudatú hit megismerése és a beköltözés között eltelt átlagos idő 5,9 év (7/a. melléklet alapján), ugyanakkor megfigyelhető a fiatalabbaknál, hogy a két időpont közötti eltérés kisebb, mint az idősebbeknél. Ez előny is lehetne, mivel általában a fiatalabbak még rugalmasabbak a változásra, ez a beköltözésnél számíthat. Megnéztem ezért annak az öt embernek a születési évét, akiknek semmilyen nehézségük sem volt, és az életkoruk arányosan oszlott meg a legidősebbtől a legfiatalabbig, emiatt az életkor és a nehézségek között nem látszik összefüggés. A kezdeti nehézségek pedig egy kivételével egyediek voltak. A kivétel a hideg volt, mert két válaszadónak is voltak

problémái a hideg megszokásával. A további nyolc említett egyedi nehézség: a ruházat megszokása, hajnali felkelés, a kezdeti lemondott étkezés, a tudatlanság kötőereje, a sok új hatás egyszerre, a körülmények (gyertya, begyújtás), a korkülönbség, és a megszokások (villanykapcsolóért való nyúlás). Mindezek a külső környezetre utalnak: három tényező Krisna-völgy környezetére (hideg, sok új hatás és új körülmények), ismét három tényező a Krisna-völgy mindennapjaihoz kapcsolódik (ruha, koránkelés, lemondott étkezés), egy tényező a társadalmi kapcsolatokról szól (korkülönbség), és csak egy bhakta beszélt a belső problémáiról (tudatlanság kötőereje). Általában mindenki csak kismértékben tulajdonította ezeket problémáknak-nehézségeknek, azaz nem jelentett komoly hatást az életükre nézve. Az egyik bhakta így fogalmazott ezzel kapcsolatban: „Ez egy lemondott élet, amit tudatosan választottunk minden nehézségével együtt. Ez egy relatív dolog kinek mi a nehézség. […] Amikor az ember megismerkedik ezzel és megváltozik a tudata, akkor ezek nem lesznek nehézségek. Húsz évvel ezelőtt ha valaki azt mondta volna nekem, hogy kézzel kell mosnom, […] az nehézség, de ezt választottam és ezért nem nehézség. A tudatunk alapján lesz valami nehézség."[142] Ez érződött a többi interjúalanyon is, miszerint ezek a nehézségek bőven elhanyagolhatóak voltak az életük egészére nézve.

Arra a kérdésre, hogy ki miért költözött be (13. kérdés), már egységesebbek voltak a válaszok. Alapvetően az életmód és a közösség vonzotta a beköltözötteket, ezeket a következőképpen fogalmazták meg: természetes-tiszta életmód, természetesség, társulás, közösség, lelkiség. Mindezeket összesen 14-szer mondták a bhakták, és megegyező arányban említették a természetes környezetet és a lelki-közösségi életet vonzónak. A lelki élettel kapcsolatban az egyik bhakta a következőket mondta: „Javasolták, hogy van ez a Krisna-völgy, és ahol milyen jó lehetőség van a tanulásra. […] Már akkor vegetáriánus voltam, és jól beleilleszkedtem az itteni életmódba. Itt természetes környezet, vegetarianizmus, magas filozófia, tisztán termelt élelmiszer volt. Ezek voltak amik miatt úgy döntöttem, hogy ez mégis jó. Külön-külön nehéz lett volna ezeket bárkinek is megvalósítani."[143] A lelkiség és a természetes életmód mellett a következőket említették meg: szolgálati lehetőség (4), érzelmi elköteleződés (2), tanulás (2), és családalapítás (1).

A beköltözés előtti időkre kilenc ember mondta, hogy nem vagy csak átlagosan érdekelte a környezetvédelem (11. kérdés). Az okok eltérőek voltak. Többen még abban az időben voltak fiatalok, amikor még nem volt gyakran szó a környezetvédelemről, és csak a nagyobb környezeti katasztrófákról lehetett tudni (Csernobil, Bős-Nagymaros). Az egyik

[142] Interjúrészlet a KVD06. interjúalanytól.
[143] Interjúrészlet a KVD07. interjúalanytól.

bhakta így emlékszik vissza: „Nem sok információt lehetett akkor találni a környezetvédelemmel kapcsolatban. […] Főleg a környezetszennyezéssel kapcsolatban volt téma, de arról, hogy az egyén mit tehet, arról kevés volt. Próbáltam környezettudatos lenni, nem szemeteltem, visszavittem a palackokat, üveges dolgokat vettem. […] Akkor is szó volt róla, de ha katasztrófa volt.„[144] Továbbá volt, aki még kisgyermekként költözött be a farmra, így természetesen nem érdekelték ezek a témák. Ugyanakkor elmondható, hogy átlagos szinten mindenki érdeklődött a téma iránt, ha találkozott vele. A megkérdezettek közül továbbá hatan mondták azt, hogy célirányosan érdeklődtek a környezetvédelem iránt. Többen olvastak kifejezetten ilyen jellegű folyóiratot vagy könyvet (Élet és Tudomány, Természet-Búvár), és néztek rendszeresen műsorokat a tévében (Zöld béka, National Geographic, Spektrum). Tehát a bhakták 60%-a nem vagy átlagos érdeklődést mutatott a környezetvédelem iránt, a 40%-uk pedig átlagon felül érdeklődött a téma iránt. Ebből az látszik, hogy inkább nem érdeklődtek e terület iránt, bár mint mondtam, ez az életkorral is összefüggésben van, azaz az idősebbeknek még nem volt rá lehetőségük.

A beköltözés előtti szelektív hulladékgyűjtésre adott válasz is hasonló eredményeket mutatott (2. kérdés). Mindössze egy bhakta gyűjtötte szelektíven a hulladékot a beköltözése előtt, a többiek általában nem, aminek különböző okai voltak. Akkoriban még nem volt ilyen (4), nem volt rá lehetősége (4), volt rá lehetősége, de nem tette (3). Továbbá hárman néha, alkalomszerűen gyűjtöttek csak szelektíven. Ennél és az előző kérdés válaszaiból látható, hogy igazából csak az utóbbi 1-2 évtizedben terjedt el az erről való gyökeresen eltérő gondolkodás. A kilencvenes évek előtt az emberiséget egészen más problémák kötötték le (hidegháború, a „történelem vége”, jóléti társadalom megerősödése) és csak a legutóbbi idők globális tudatába került bele a környezetszennyezésről és annak káros következményeiről való gondolkodás, beszéd, cselekvés. Ez a téma a médiában is egyre hangsúlyosabban jelenik meg. Ma már ezekről a problémákról szinte mindenki hallott, azonban a cselekvési lehetőségek még mindig nagyon korlátozottak. Az egyik ilyen cselekvési lehetőség a szelektív hulladékgyűjtés, bár ennek a gyakorlati hatásfoka gyakran megkérdőjelezhető, mert általában az emberek nem így gyűjtik a szemetet, és nem tudják helyi szinten feldolgozni a szétválogatott hulladékot.

A vegetáriánus életmód nemcsak a lelki élet szempontjából, hanem környezetvédelmi szempontból is fontos terület a 2.2.4. részben tárgyaltak alapján. A megkérdezettek közül összesen nyolc esetben lettek legalább 1 évvel korábban vegetáriánusok, mint Krisna-tudatú hívők (7/a. melléklet alapján). Az okok hasonlóan követik ezt az eredményt (5.

[144] Interjúrészlet a KVD05. interjúalanytól.

kérdés). Nyolcan lettek vallási okokból vegetáriánusok, azaz elsődlegesen nem külső, hanem lelki okai voltak a váltásnak. A további váltás okai: egészséges életmód miatt (2), állatok iránti érzékenység (2), jellemfejlesztés (1), egészségügyi ok (1), valamint így nőtt fel (1). Ezek közül csak az állatok iránti érzékenység kapcsolható össze a környezetvédelemmel.

A bevásárlás a beköltözés előtti helyszínének firtatása a következő válaszokat hozta (6. kérdés): kisebb-nagyobb boltokban (9), piacon (8), szupermarketekben és bevásárló központban (2), bioboltban (2), és nem ő vásárolt be (6). Úgy látszik a válaszokból, hogy inkább praktikussági szempontok alapján vásároltak és többen mondták, hogy csupán a közelség számított. Sokan még nem vezettek önálló háztartást, így ez a kérdéskör nem érintette őket. Itt is megmutatkoznak az idősebb generáció válaszainak sajátosságai, ugyanis régebben még nem voltak a mostanihoz hasonló bevásárlóközpontok vagy bioboltok.

A vásárlási szempontoknál (7. kérdés) főleg a minőség került előtérbe (11), utána az árat figyelték (9), az áruk bio voltát (3), és csak egy ember említette meg az egyéb összetevők vizsgálatát. Ugyanakkor a minőséggel szemben az árat tették első helyre, ha mind a kettőt említették, azaz az ár volt a fontosabb szempont a vásárlásnál. Összesen ketten mondták, hogy egyáltalán nem figyeltek semmilyen szempontra és hatan mondták, hogy biotermék akkor nem létezett, vagy ha volt is túl drágának vagy megbízhatatlannak találták. A termékek magyar-voltát (8. kérdés) általában nem vették figyelembe (11), azonban voltak olyan válaszadók, hogy ha a magyar áru minősége megfelelt, akkor inkább a magyar termékeket részesítették előnyben (4). A nemleges válasz mellett itt is többen megjegyezték, hogy abban az időben még főleg csak magyar áruk voltak. Télen senki nem változtatta tudatosan a táplálkozását (9. kérdés), és szezonálisan bármit fogyasztottak a kínálathoz igazodva. Összességében tehát teljesen átlagos vásárlási és táplálkozási szokás figyelhető meg a Krisna-völgy későbbi lakóinál a beköltözés előtt, ez tehát nem kapcsolható össze egy környezettudatos magatartással.

A családban a szülők (3. kérdés) alapvető értékekre tanították a gyermekeiket és adtak példát a saját életükön keresztül. Ilyen a rendszeretet, a tisztaságszeretet és a környezet megóvása azáltal, hogy nem szemetelnek vagy felszedik a szemetet a környezetükben (9 esetben). Többen a következő környezettudatos példát is mondták: madáretetés (1), szelektív hulladékgyűjtés (1), spórolás a vízzel (1), kézzel mosás (1), komposztálás (1), üvegvisszaváltás (1), biokertészet (1). Összesen négyen nem emlékeztek semmilyen

példamutatásra, bár feltételezem, hogy náluk is az említett alapvető értékek átadása megtalálható volt.

A Krisna-völgybe való beköltözés előtt nagyon vegyes helyeken dolgoztak az interjúalanyok. Szakmunka (7), templomi szerzetes (2), vezető beosztású (2), technikusi foglalkozás (1). Összesen hárman nem dolgoztak a beköltözés előtt. A környezettel, környezetvédelemmel kapcsolatban csak ketten dolgoztak (kertészet, hulladékgazdálkodás).

Az eddig leírtak alapján nem érzékelhető a környezettudatossággal és a környezetvédelemmel kapcsolatos elköteleződése a bhaktáknak a beköltözés előtt. Ugyanakkor az átállás ebbe a másik, lemondott világba nem volt teljesen zökkenőmentes, ez a 14. kérdésre adott válaszok alapján látható, bár igen komoly probléma egyszer sem merült fel.

A továbbiakban a Krisna-völgyben megvalósult életmódot fogom vizsgálni. Ennek kapcsán először ismét a nehézségekről ejtek pár szót (15. kérdés). A válaszadók többségének nincs semmilyen nehézsége (8). Erről az egyik bhakta ezeket mondta: „Ezt választottuk, együtt élünk vele, az ember hozzászokik ehhez az élethez. Amikor megkérdeznénk egy 18 évest, hogy nehézség lenne, ha gyereked lenne, akkor igen. De ha gyereke lesz, akkor nem lesz nehézség, mert ott van benne az ösztön és a szeretet.”[145] Hárman beszéltek a belső nehézségekről, amit az egyikük így fogalmazott: „Az anyagi energia mindenkit megtesztel. Azt mondják, lemondott szerzetesi életet élünk, de sose vettem észre, hogy annyira lemondott lennék, azon kívül, hogy gyertyával világítok, kályhával fűtök, de ez nem egy nagy lemondás. Az ember az elméjében és a szívében tapasztal nehézségeket, lelki gyöngeségek vannak általában, az anyagi vágyaink miatt. Azok nehézségek.”[146] vagy egy másik bhakta ezt mondta: „Mindig van mindenkinek nehézsége, amíg valaki nem tiszta személy. Ezek belső nehézségek. A környezettel nincs semmilyen problémám, mindig erre vágytam, ilyen egyszerű életre.”[147] A további nehézségek: mosás (3), hideg (1), ruha (1), körülmények (1), külső ügyintézés (1). A közvetlen beköltözéskor meglévő nehézségek többeket máig elkísértek, azonban megjelent két új terület: a mosás és a „külvilággal” való érintkezés. Már most megelőlegezem a 35. kérdésre a választ, miszerint a bhaktáknak általában kevés ruhájuk van, ezért hetente többször is mosni kell őket ahhoz, hogy minden nap tisztát tudjanak felvenni. A tisztaság, mint ahogyan már szó volt róla, nagyon fontos jellemzője a Krisna-tudatnak, ezért mosni

[145] Interjúrészlet a KVD06. interjúalanytól.
[146] Interjúrészlet a KVD12. interjúalanytól.
[147] Interjúrészlet a KVD14. interjúalanytól.

mindig kell. A mosás pedig több szempontból is nehézkes a mindennapokban: mindig kézzel történik, gyakran hideg vízben kell mosni, és mivel nincs centrifuga, ezért ősszel és tavasszal nehezebben száradnak a hideg, nyirkos időben. Mindezek pedig fárasztóvá teszik ezt a munkát, így a mosás valóban nagyobb terhet ró az ottlakókra.

A további elemzéséhez legelőször a kijárást vizsgálom (23. kérdés). A bhakták jelentős többsége (11) évente csak pár alkalommal (2-4) hagyja el Krisna-völgyet. A legfőbb ok mindenkinél a családlátogatás ami főleg ünnepekkor (karácsony, húsvét), másodsorban pedig a szankirtanok alkalmával történnek. További okok: orvoshoz járás, bevásárlás, ügyintézés. Hárman mondták, hogy évente négy alkalomnál többször is elhagyják Krisna-völgyet, de ők is főleg családlátogatás céljából, vagy szolgálati okokból. Egy esetben beszélt az egyik bhakta heti kijárásról edzés (aikido) miatt. Tehát elmondható, hogy Krisna-völgy lakói általában nagyon ritkán hagyják el lakhelyüket, és akkor is főleg családlátogatás és szolgálat gyanánt. Ez a helyhez kötöttség környezetvédelmi szempontból pozitív előjelű.

A Krisna-völgyön belüli közlekedés (24. kérdés) főleg gyalogos (12) és csak páran közlekednek biciklivel (3). Krisna-völgyön kívül pedig vonatot (11), autót (10), buszt (9) és repülőt (1) használnak. Mivel nincs senkinek autója (25. kérdés), ezért az autó használata magyarázatra szorul. Krisna-völgyben kialakítottak egy telekocsi rendszert. Minden nagyobb osztályoknak van saját autója, amit kölcsön lehet kérni. Ezt a bhakták az ügyeik elintézésére használják, és a templomban lévő faliújságon kiteszik, ki mikor hova megy, és hányan vannak eddig. Egészen a kocsi megteltéig és indulásáig lehet jelentkezni. Ez nemcsak szociálisan kifinomult megoldás, hanem egyben környezetbarát is, mivel egy ekkora közösségnek elég pár autó a kinti világhoz való csatlakozásra. Egy bhaktának volt több kocsija is, mégis ezt mondta: „Volt, de mennyire jó hogy nincs. […] Ezek a mai emberek nem is tudják, milyen jó dolog, ha nincs semmink. […] Ha van egy kocsid, vagy van akármid, akkor azt fönt kell tartani. […] Még nem csináltál semmit és már egy csomó pénzt meg kell keresni. Már megint benne vagy az anyagi lét közepében. Mindig csak gondod van vele.”[148]

Az alapvető szükségleteit a bhaktáknak egyöntetűen kielégíti Krisna-völgy (26. kérdés). Egy páran emeltek ki még egy-egy dolgot: ruha, iparcikkek hiánya, több mozgás és több utazás iránti igény, és konditerem. Az első kettő egyértelmű, mivel Krisna-völgyben csak limitáltan lehet kapni cikkeket és ruházatot. A másik három válasz viszont rámutat, hogy több bhaktának nagyobb a mozgásigénye, mint ahogyan élnek. Ugyan van sportolásra

[148] Interjúrészlet a KVD04. interjúalanytól.

lehetőség a farmon, mégis többeknek talán egyéb lehetőségeket is teremteni lehetne a sportolásra a szolgálatok mellett.

A bevásárlásokat (27. és 36. kérdések) a megkérdezettek a Bhakta boltban végzik (15), mellette fontos a piac (amely a pincénél található) (8) és a Shop (14). Ezenkívül vásárolni járnak a városba is (11), és ketten mondták azt, hogy nem ők, hanem a házastársuk vásárol, de ők is ezt Krisna-völgyben teszik meg. A szolgálati ruhákat főleg a Shopban vásárolják (14), és egyvalaki Indiából is szokott hozatni. A nem szolgálati ruhákat a városban veszik (11), vagy a rokonok adják nekik (6). A főzéshez az alapanyagokat (31. kérdés) leginkább a piacról (8), a Bhakta boltból (7), a városból (5), és a saját kertből (2) veszik. A városban tehát főleg ruhát vesznek a bhakták, ott tudják a gyógyszert kiváltani vagy bizonyos javításokat is megtenni. Már említettem, hogy a bhaktáknak kevés ruhájuk van (35. kérdés), ez szolgálati ruhák esetében átlag 5,6 szettet jelent (szári vagy dhóti és kurta), és a hagyományos ruhákból is ez az arány áll fenn.

A tisztító- és tisztálkodási szereket (33-34. kérdések) a Bhakta boltból (15), a Shopból (9), a faluból (3) és a városból (3) szerzik be. Kizárólag környezetbarát termékeket használnak (32. kérdés), Krisna-völgyben csak ilyeneket lehet kapni, de a faluban és a városban is csak ilyen termékeket vesznek a bhakták (F. termék, hamulúg, ecet, citromsav). Mindenki kézzel mos, és többen is említették a mosófa használatát (8). A mosogatást leginkább a templomban végzik (10), mivel ott is esznek a legtöbben. Az étkezést (30. kérdés) napi rendszerességgel legtöbben a templomban végzik (10), a templomban és otthon felváltva hárman esznek, és ketten mondták azt, hogy speciális étkezésük miatt otthon főznek maguknak. Mindebből látszik, hogy Krisna-völgy lakói kizárólag környezetbarát termékeket használnak a tisztításhoz, tisztálkodáshoz egyaránt, és a főzéshez is lokális szinten szerzik be az alapanyagokat, és csak a legszükségesebbeket veszik meg a Krisna-völgyön kívül a nagyobb üzletekben (pl. fűszerek, édesség, egyéb tejtermékek).

A megkérdezettek közül mindenki fával fűt (28. kérdés), mindenkinek volt vezetékes vize, mindenki tudta, hogy az elemeket külön is gyűjtik (azonban csak öten tudták, hogy két helyen, a templomban és az irodában le lehet adni azokat), ketten palackos gázzal főztek, amit Krisna-völgyben kicserélnek. A hulladék csökkentése (29. kérdés) érdekében szinte mindenki (14) elégeti az éghető anyagokat, és komposztálják a szerves hulladékot (12). Hatan említették, hogy amit csak tudnak, újrahasználnak (üveg, műanyag, zacskó), és ketten mondták, hogy a fáradt olajat begyújtására is használják.

A Krisna-völgyet egyre gyakrabban Öko-völgyként is szokták említeni, és az Öko-völgy kifejezéshez több oldalról is közelítettek a bhakták.[149] Legtöbben (14) a lelki élettel hozták összefüggésbe, és számukra a két terület, a Krisna-tudatosság és környezettudatosság szétválaszthatatlanok. Csak egy hozzászólást emelnék ki: „Istennek a természetes környezete, Vrindavan, a lelki világban az igazából egy Öko-völgy. Ott a lelkek a szeretetüket úgy fejezik ki az Isten iránt, hogy az egyszerű élet által. […] Ez a természetes a lélek számára, hogy harmóniában él minden Isten teremtésével."[150] A következő, amit leginkább említettek a kérdéssel kapcsolatban az a példamutatás (8) és a természetes életmód – természetes gazdálkodás (8). Az ilyen egyszerű és természetes életmód nagyon jó alkalom arra, hogy ennek a vallásnak a lényegét meg tudják mutatni a világnak, ez harmóniát tud teremteni (6) a környezet és a társadalom között, és ugyanakkor alternatívát (2) is felmutat a mai kor számára. „Mert az emberek ne csak azt gondolják, hogy vallásról van szó. Többről van szó, másról is szó van, mint vallásról. Egy egész kultúráról, ami működőképes és alternatívája lehet a mai civilizációnak."[151] Ennek felmutatását fel is használják prédikációkra is (2), és említették, hogy szankirtanok alkalmával ez egyben egy nagyon jó kiindulási pont lehet.

A Krisna-völgyben széleskörűen alkalmaznak környezetbarát eszközöket és módszereket (20. kérdés). A megkérdezettek a következő területeket említették meg: biokertészkedés és biomezőgazdaság (10), nádgyökérzónás szennyvíztisztító (8), természetes és lebomló termékek (8), nap- és szélenergia (7), saját, tiszta ivóvíz (7), „szelektív" hulladékgyűjtés (4), fatüzelés (4), gyertya és olajvilágítás (3), környezetbarát építkezés (2), energiatakarékosság (1), környezetbarát közlekedés (1), bioméhészet (1). A kertészet és a mezőgazdaság kiemelt fontossága nem véletlen, hiszen Krisna-völgy a teljes önellátásra törekszik, aminek alapja az élelmiszer-termelés. A templomi szolgálat után ez a két terület foglalkoztatja a legtöbb embert (18 ember – 2009. októberi adat), ami érthető is, hiszen ekkora közösség ellátása nagy munkát igényel. De nemcsak azok beszéltek ezekről a területekről, akik ebben szolgáltak, hanem vegyesen mindenki, azaz Krisna-völgy lakói tudatában erősen megjelent a kertészkedés és a mezőgazdaság, amely az évek alatt emelkedett ilyen jelentős szintre. „Akkoriban nem volt ilyen nagy hangsúly a mezőgazdaságon, sőt mondhatni, hogy minimális. Aki semmi máshoz nem értett, az kiment a földekre kapálni. […] Korábban a bhakták sokféle dolgot csináltak és megvásároltuk az élelmiszert. […] Egy pár éve volt egy ilyen változás, hogy minél

[149] A hozzászólásokat a 8-9. mellékletek tartalmazzák.
[150] Interjúrészlet a KVD09. interjúalanytól.
[151] Interjúrészlet a KVD05. interjúalanytól.

kevesebb élelmiszert kelljen kívülről vásárolni, emiatt sok-sok bhakta került a mezőgazdaságba. Nem akartak odamenni, de meg kellett értenünk. […] Krisna-völgy úgy döntött, hogy meg akarjuk termelni az élelmiszerüket, és akinek tetszett itt maradt, akinek nem elment. Volt egy ilyen radikális döntés, hogy erről szóljon Krisna-völgy, hogy műveljük a földeket. Akkoriban nagyon csúnyák voltak a földek, jóformán mindent vásároltunk. Akkor még traktorokkal dolgoztak, ökrök nem dolgoztak. Ahhoz képest óriási változás ment végbe. Nagyon látszik az a sok emberi erő és pénz, amit befektettek a mezőgazdaságba. […] Nem mentek el sokan, a legtöbb bhakta megértette és elfogadta."[152] Mindezen váltás Prbahupada céljának megfelelően ment végbe, azaz önellátó farmokat létrehozni, ahol megvalósulhat az egyszerű élet, és a fennmaradó idő az emelkedett gondolkodásra fordítható. Ez egyre teljesebben valósul meg a Krisna-völgyben. A kezdetekben tehát főleg a lelki életre összpontosítottak, és csak később tudatosult a vezetőkben is, hogy az életmódjuk teljesen környezetbarát, és ekkor kezdtek el fókuszálni erősebben a környezettudatos oldalra és az önfenntartás megvalósítására. Az ökröket azóta minden nap próbálják foglalkoztatni (13. kép), és a traktorokat egyre kevesebbet használni.

A természetes és lebomló termékek használata is általános. Mindenki ilyen termékeket vesz meg, ezt már a nádgyökérzónás rendszer meg is kívánja, mivel bizonyos dolgokat nem lehet azon keresztül lebontani. Ez azonban nem jelentett gondot, mivel előtte sem használtak ilyen jellegű kemikáliákat. Fontos még kiemelni a már említett műanyag evőkészletről való áttérést a biológiai úton lebomlóra, melyet minden vendég használ. A Krisna-völgy lakói pedig fém evőkészlettel rendelkeznek, ami hosszú távon sokkal tartósabb bármi másnál. (14. kép) A műanyagot próbálják minél jobban száműzni a farmról, a Bhakta boltban nem adnak zacskót és minden bhaktának vászontáskája van. A nádgyökérzónás szennyvíztisztító és a saját kút elindítása 2009-ben új események voltak, amelyek ismét nagy lépéseket jelentettek az önfenntartás felé. Az energiatakarékosságról pedig az egyik bhakta a következőket mondta: „Sokat beszélünk az energiatermelésről, de a legtöbbet ott takarítunk meg mindig, ha minél kevesebbet használunk. Igyekszünk ledeket használni, meg olyan hűtőket, […] amik minimálisan fogyasztanak. A szivattyúkat is próbáljuk lecserélni energiatakarékosra. Faelgázosító kazánt használunk, […] amihez kevesebb fát kell használni. Van egy aggregátorunk, ez is úgy van beállítva, hogy minél kevesebbet fogyasszon."[153]

[152] Interjúrészlet a KVD08. interjúalanytól.
[153] Interjúrészlet a KVD05. interjúalanytól.

A saját életükben megvalósuló környezettudatosságra (21. kérdés) leginkább a környezetbarát tisztító és tisztálkodó szereket mondták (14), majd a gyertyát (5), az ecetet és citromsavat (4), a fával való fűtést (3), a hamulúgot (3), az áramnélküliséget (2), a biokertészetet (2), a nap- és szélenergiát (2), a mosószódát (1) és a biciklit (1). Ebből az látszik, hogy nem tudatosulnak a saját életükben rendszeresen használt környezetbarát eszközök és módszerek nagy része. Például mindenki fával fűt Krisna-völgyben, de csak hárman említették meg, vagy nyolcan kertészkednek bio módon (később lesz róla szó, 37. kérdés), de csak ketten beszéltek erről. A komposztálást senki sem említette, ugyanakkor 12-en is említették a 29. kérdésnél.

A 22. kérdésnél, miszerint milyen egyéb környezetbarát eszközöket és módszereket ismernek a következő válaszok születtek: nem ismer többet (7), szelektív hulladékgyűjtés (3), biogáz (2), környezetbarát autó (2), passzív ház – hőszivattyú (2), pirogáz (1), termálvíz (1), cserépkályhás vízmelegítés (1). Nagyjából a megkérdezettek fele (7) nem tudott semmilyen egyéb eszközt vagy módszert mondani, és a maradék nyolc emberre levetítve a 12 válaszadás 1,5 eszköz vagy módszer lesz lebontva az egyes emberre. Ez elég kevésnek bizonyul, ami az előző eredménnyel egyetemben szintén azt erősíti meg, hogy a prioritás és a gondolkodás nem ezen a területen van, hanem a lelki életen.

Az önfenntartás elérése még megvalósítandó cél, és a bhakták erről is sokszínűen nyilatkoztak. „Komoly beruházást igényelne, hogy teljesen önfenntartók legyünk. Ez is relatív önfenntarthatóság, mert ezek a gépek is elromolhatnak, és alkatrészt nem tudunk gyártani. Az önfenntartás inkább arról szól, hogy a közösség képes legyen termelni, amivel fenn tudja tartani saját magát. Tehát úgy önfenntartó most Krisna-völgy, hogy gazdaságilag fenn tudja saját magát tartani. Ha egy zárt közösség lenne, még nem tudná magát fenntartani.”[154] A gépek – persze ekkor nem benzinnel működő, hanem főleg mechanikus gépeket értsünk alatta – elromolhatósága mellett más egyéb körülmény is nehezíti ezt a folyamatot. „Krisna-völgy önfenntartásának építése egy folyamat. A mi életterünk, és a mi tudatunk és a mi kapacitásunk ehhez fejlődik és tudunk egyre több mindenben önfenntartók lenni. Aztán sok befolyásoló tényező van, ilyen az időjárás.”[155] Az időjárás mindig is bizonytalan tényező lesz ilyen típusú közösség életében.

Az önfenntartásra való rákérdezésnél (18. kérdés) a bhakták többsége a zöldségeket (9) és a gabonát (8) emelték ki, megjegyezve, hogy a zöldségekből még nem érték el a célt. „Tavaly a céklatermesztésben önfenntartóak voltunk. […] Élelmiszerből közelít, gabona az

[154] Interjúrészlet a KVD05. interjúalanytól.
[155] Interjúrészlet a KVD06. interjúalanytól.

megvan. Zöldségtermesztésben változó. Gyakorlatilag egész évben esszük azt a zöldséget, amit termelünk, csak néha szerény. Tél végén már csak répa, káposzta, krumpli marad. […] Idén nem is vásároltunk még, csak fesztiválra kellet venni egy-két dolgot, amit a közönség is szívesebben megenne. […] Energia terén próbálkoznak az ökrös mezőgazdasággal, hogy ne kelljen a mezőgazdaságban gépeken függni. Igazából, ha jól látom, emberhiány van. […] Személyekből még nem vagyunk önfenntartóak."[156] A saját élelmiszer megtermelése az egyik elsődleges cél lett, és „Mikor volt az a váltás, akkor az volt, hogy termeljük meg azt, amit megeszünk, és ha az megvan, akkor menjünk tovább, addig ne is foglalkozzunk semmi mással, hogy ne legyen szétforgácsolva az energiáink. Pár év után határoztuk el, hogy önfenntartóak tudjunk lenni, amiért abbahagytunk sok más dolgot."[157] A kertészet és mezőgazdaság mellett a következőket említették meg a bhakták: víz (5), energia (3), és szennyvíztisztítás (2). Ezek közül egyedül az energia nem illik a sorba. Igaz, hogy a Krisna-völgybe nincs bevezetve az áram, azonban a farmon kívül használják (hűtőládákhoz), és az aggregátor is benzinnel működik, azaz egy külső erőforrás kell hozzá. Így az inkább a nem önfenntartó kategóriába esik, ezt ide ketten is megemlítették. Az energia mellett még a következő olyan területek kerültek szóba, ahol nem önfenntartóak: rizs (7), ruha (4), fűszerek (2), házak építése (2), gépek (2), cukor (2). A következőket pedig csak egyszer említették: földmunka, gáz a főzéshez, kézművesség, benzin, só, pénz (pályázatok), traktor (földmunka), kertészkedés (külső emberek). A válaszadásokban hárman összekeverték a két területet, és például a gabonatermelést nem sorolták az önfenntartáshoz, a zöldségeket viszont igen.

A kertészkedést (37. kérdés) a bhakták többsége hobbi szinten, saját ellátásra végzi (8). Hatan használnak a talajjavításhoz trágyát és komposztot, négy bhaktának pedig saját komposztálója van. Öten egyáltalán nem használnak növényvédő szereket, amiről az egyikük így nyilatkozott: „Nem az állatokat kell elűzni amikor már ott vannak, hanem olyan körülmények közé kell a növényt helyezni, hogy ne támadják meg, és erre nekünk nagyon sok eszközünk van. Ott a holdnaptár, ami megmondja, melyik napokon locsoljunk vagy ne locsoljunk, vagy fel kell erősíteni a növények immunrendszerét. […] Ha egyik sem használ, akkor még mindig itt vannak a bio növényvédő szerek."[158] A növényvédő szerek minden esetben növényi kivonatok, öten használnak csalánkivonatot, és egy ember említette meg a fekete nadálytövet. A leggyakoribb növények, amiket termesztenek a bhakták: paprika (5), paradicsom (4), sárgarépa (3), eper (3), málna (2), petrezselyem (2),

[156] Interjúrészlet a KVD12. interjúalanytól.
[157] Interjúrészlet a KVD08. interjúalanytól.
[158] Interjúrészlet a KVD03. interjúalanytól.

uborka (2), tök (2), és gyümölcsfák (2). A többi növényt csak egy-egy bhakta említette, amiket a növények sokfélesége miatt nem írok le. A nyolc ember közül hárman el is raknak télire, és ehhez kizárólag természetes anyagokat és módszereket használnak. A magokat, palántákat a Krisna-völgyből kapják, csak egyvalaki mondta, hogy kintről is szerez magokat.

Környezetvédelemmel kapcsolatos híreket (38. kérdés) célirányosan csak egy bhakta keres, főleg interneten. Tízen nem céltudatosan olvasnak ilyen híreket, azaz csak ha találkoznak velük. Főleg interneten olvasnak környezetvédelemről (6), a Lál Kiadó kiadványaiban (4), folyóiratokból (2 - National Geographic, Természet-Búvár), továbbá hallanak ilyen információkról az ista-gostin (2), tévéből (1 – csak otthon), konferencián (1), és rádióban (1). Négyen nem érdeklődnek a téma iránt. Filmvetítés többször volt a farmon, a Kellemetlen igazság (8), a HOME (8) és a Földlakók (3) filmeket látták. Többen mondták, hogy ezek a filmek megviselték őket, különösen a Földlakók című. A környezetvédelemről való olvasás eredményével összhangban általában nem szoktak ezekről a kérdésekről beszélni (40. kérdés - 14), viszont ha igen, akkor főleg a bhaktákkal (12), az Öko-völgy Alapítvány munkatársaival (4), családtagokkal (3), külsős emberekkel (3).

Mindezek ellenére a bhakták jól informáltak, a 39. kérdésre elég széleskörűen válaszoltak. A legtöbben a globális éghajlatváltozást és az üvegházhatást említették (11), majd az őserdők kivágását (6), és a különböző szennyezéseket (talaj, levegő, víz – 19). A többi kategóriát csak egy-két bhakta említette, viszont nem maradt ki szinte semmilyen terület egészen a fajok kihalásától a gépmanipuláción keresztül a savas esőkig. A lokális problémákra már kevesebb válasz érkezett. A legtöbb válasz a forróbb nyarakra (6), továbbá itt is a szennyezésekre (5), a talaj szikesedésére (3), és az évszakok eltolódására esett. A környezeti problémák meglétére többen megjegyezték a Krisna-völgy különlegességét. „Krisna kegye, hogy itt nem érződik a szélsőséges időjárás. Igen, Ő visszajelez a szolgálatunkra, hogy mennyire törődünk a környezetünkkel.”[159] A környezetvédelmi problémákat össze lehet kötni a védikus látásmóddal is: „A védikus korban az eső este esett és az éghajlat mindig megfelelő volt, mert az emberek megfelelően éltek. A Föld nem egy halott dolog, hanem mint ahogyan a szülő gondoskodik a gyerekéről. Ha a gyereke rendes, akkor biztosít mindenfélét a szülője, vagy a kormány az állampolgárnak, ha betart minden törvényt, akkor mindenféle dolgot megkap, hogy megfelelően tudjon élni, de ha nem, akkor más szabályokat érvényesít vele szemben a

[159] Interjúrészlet a KVD06. interjúalanytól.

többiek érdekében és a saját érdekében. Most rossz az idő, és kevés ember veszi figyelembe, hogy kell a természettel bánni. […] Még azt is elveszik, ami nem övék, és ezekhez igazodnak a következmények."[160]

A környezettudatos életmóddal kapcsolatos idézeteket is kigyűjtöttem (10. melléklet), amik arról szólnak, hogy fontos összhangban lenni a természettel, ami egyben összhangot jelent Istennel is. A természetvédelem Isten szolgálata, hiszen a természet az Ő megnyilvánulása. Krisna-völgy pedig ebben teljesen példaértékűnek számít. Ennek ellenére elég érdekesek a saját példamutató életükre rátérő kérdésre adott válaszok (42. kérdés). Öten nem tartották magukat példamutatónak, ami az egyik bhakta magyarázatából talán világosabb lesz, miért. „Nem hiszem, hogy példamutató lennék, mert ez nekem nem példamutatás, hanem az életemnek a természetes része. Nemcsak nekem, hanem mindenkinek, aki itt él. Akkor van egy példamutatás, ha valaki kirívóan foglalkozik egy dologgal, […] és ez van az élete középpontjában. De ez mindenkinek benne van az életébe, életritmusába, ezért úgy érzem, hogy nem."[161] Ez ismét egyértelmű utalás a másodlagosságra, amit egy másik bhakta is megerősített: „Ha Magyarországnak egynegyede úgy élne, mint én, akkor szerintem nem lennének ilyen problémák. […] De nem tartom magam annak, inkább Krisna-tudatúnak mondanám."[162] Négyen azt mondták, hogy lehet még hova fejlődniük, hárman csak olyan értelemben tartják magukat annak, ahogyan a Krisna-völgyiek, de a Krisna-völgyön belül csak átlagosnak érzik a példamutatásukat. Csak hárman feleltek egyértelmű igennel, és ők is kizárólag Krisna-völgyi életükre hivatkoztak. Tehát annak ellenére, hogy ilyen mértékben megvalósították a környezettudatos életmódot, mégsem tekintik magukat környezettudatosnak.

A jövőre vonatkozó elképzeléseik igen negatív előjelűek (43. kérdés). Egyenlő arányban (5-5) válaszolták a Kali-yuga korszak következményeit (az emberiség degradálódni fog, az emberek egymást ölik, istentelenek lesznek), és a környezeti katasztrófák bekövetkezését. A környezeti katasztrófákkal kapcsolatban megjegyezték, hogy mindezek a visszahatások miatt fognak megtörténni. Ezeken túl a következőkről is beszéltek: sok betegség, a Föld nem fog minket kiszolgálni, összeomlik a társadalom, az emberiség kipusztul, a Föld kiszárad, elpusztul. Csak egyvalaki mondta, hogy nem tud erre válaszolni.

A politikusoknak szóló tanácsadás (44. kérdés) az eddigiekkel összhangban alapvetően az lenne, hogy legyenek istentudatosak (5). „Az igazán környezettudatos ember hívő ember, nem? Ha igazából társul a környezettel, a természettel, akkor rájön, hogy ennek

[160] Interjúrészlet a KVD07. interjúalanytól.
[161] Interjúrészlet a KVD03. interjúalanytól.
[162] Interjúrészlet a KVD11. interjúalanytól.

gazdája van. […] Nem mondanám, hogy vallás, mert a vallás nem sokszor segíti az istentudatosságot. […] Az hogyan lehetséges, hogy Isten teremtését tönkreteszik? Lehet, vannak vallásos emberek, de hogy nem istentudatosak, az biztos, hogyha szennyezik a környezetüket."[163] A politikusok „hatalmáról" szól a következő hozzászólás „Biztos okosak és megértik a problémákat, csak nincs rá képesítésük, és nem megfelelő döntéseket hoznak. […] Erkölcsileg hozzanak meg jó döntéseket."[164] Ezeken felül további megoldási javaslat lenne a társadalom tudatszintjének növelése az oktatáson keresztül (4). A közoktatásban a környezeti nevelés megvalósulása valóban elengedhetetlen része a változások elindításához. Ezeken kívül még a továbbiakról beszéltek: központi pénzelosztás ökofalvak létrehozására (3), környezetvédelmi eljárások erősítése (2), nagyobb kényszerítő erő alkalmazása (2), védikus társadalmi vezetés (2), állatmészárlás leállítása (2). A következőket pedig már csak egy-egy bhakta mondta: szakemberekkel való sokoldalú konzultáció, zöld politikai erő támogatása és a Krisna-völgy mint megoldási kulcs bemutatása.

A legutolsó kérdés egy összefoglalása lehet az eddig elmondottaknak. A Krisna-tudat a lelki élet alapja, ez összhangban van és szétválaszthatatlan a környezettudatossággal (8). Ez az életmód az egyszerűségen alapul (5), nem a kizsákmányolást folytatja a természet ellen (3). Egyenlően tekint minden élőlényre (3), növényre, állatra, emberre egyaránt, tehát az élet szentsége minden élőre kiterjed. Ezért az erőszakmentesség nélkülözhetetlen (1), ezt Krisna-völgyben meg is élik (1). „Igazából közvetlenül nem tanít semmit, de minden arról szól, hogy Isten teremtette ezt a világot. Övé, nem a mienk. Az emberek mindig azt mondják, hogy az én földem, az én hazám, az én országom, mikor nem is az övék, hanem kaptuk. […] Bérlők vagyunk …"[165]

7.2. A miskolci bhakták interjúinak eredményei

A miskolci bhakták közül nyolcan Miskolcon laknak (1. kérdés), és közülük heten ott is nőttek fel. Az egyik bhakta egy borsodi településen él és onnan jár Miskolcra az alkalmakra. Hasonlóan a Krisna-völgyi eredményhez, a szüleik alapvető normákat adtak át a gyermekeiknek (2. kérdés - 7), a tisztaságra való odafigyelés, a takarékosság, és a szemetelés megtiltása. Egy megkérdezett emelte ki, hogy a szülei összegyűjtötték a fáradt

[163] Interjúrészlet a KVD08. interjúalanytól.
[164] Interjúrészlet a KVD11. interjúalanytól.
[165] Interjúrészlet a KVD04. interjúalanytól.

olajat. Hárman nem emlékeztek semmilyen környezetvédelemmel kapcsolatos példamutatásra, de itt is feltételezem, hogy az alapvető normák átadásra kerültek.

A miskolci bhakták általában nem gyűjtik szelektíven a hulladékot (3. kérdés - 6), közülük hárman kiemelték, hogy nincs rá a környékükön lehetőség, de ha lenne, akkor valószínűleg gyűjtenék. Hárman pedig nem gyűjtik: az egyikük azért, mert otthon nincs rá alkalma, a másik bhakta lustaságból, és a harmadik azért, mert Magyarországon tesztidőszak van. „Magyarországon tesztidőszak van, ami azt jelenti, hogy akármennyi erőfeszítést beleteszünk, egyetlen egy helyre öntik a szemetet. […] Ha majd jól fog működni a rendszer, akkor fogok szelektíven gyűjteni."[166] Ketten néha szelektíven gyűjtik a szemetet, és csak egy bhakta mondta, hogy ő mindig ezt teszik.

A háztartási hulladék mennyiségét (4. kérdés) csak a bhakták egyharmada nem próbálja csökkenteni, a többiek különböző módszereket használnak. Ilyen az éghető anyagok eltüzelése (3), kevesebb és környezettudatos vásárlás (3), komposztálás (2), palackok összenyomása (1). Az elemeket többségében igen (3) vagy néha gyűjtik külön (2). Egy megkérdezett csak újratöltős elemeket használ, egy másik bhakta nem használ elemet, ketten pedig ki szokták dobni a többi szeméttel együtt.

Mivel egy nagyvárosi környezetről van szó, ezért várható volt, hogy a többség gázzal fűt (5. kérdés – 6), ketten fával és egyvalaki elektromos kályhával. A miskolci bhakták többsége a vendéglátó-iparban dolgozik (4), hárman két munkahellyel is rendelkeznek, és ketten nem dolgoznak (tanuló és munkanélküli). Az alábbi munkaköröket töltik még be: vagyonőr, újságíró, irodai dolgozó, könyvelő, logisztikus, szállodai dolgozó. Legtöbben a tömegközlekedést használják (20. kérdés – busz-vonat - 5), vagy kerékpárral közlekednek (4), továbbá a helyi tömegközlekedést használják (3), kocsival járnak (3), gyalog (2) és motorkerékpárral (2). Tehát három bhaktának van autója (21. kérdés), és közülük egyvalaki oldja meg saját kezűleg az olaj- és akkumulátorcserét (egy ingyenes veszélyes hulladéktárolóba viszi), a többiek mind szervizben oldják meg a feladatot.

A miskolci bhakták általában vallási okok miatt lettek vegetáriánusok[167] (7-8. kérdések – 6 fő), hárman az állatokat sajnálták és az erőszakmentesség miatt lettek azzá, és egyvalaki egészségügyi okok miatt. Ő ezt mondta: „Megszúrt egy sertéskaraj és begennyesedett a kezem. Úgy volt, hegy le kellett vágni a kezem csuklóból, és rádöbbentem, hogy ez ilyen

[166] Az MB01. alannyal készített interjú részlete.
[167] A 7/b. melléklet tartalmazza a születési évet, a vegetáriánussá válást és a Krisna-tudat megismerésének évét.

veszélyes, és akkor letettem a húst. Ez a munkahelyemen történt az étteremben. Rá egy 8-10 évre ismertem meg a Krisna-tudatot."[168]

A miskolci bhakták általában főzni szoktak (9. kérdés). Hárman rendszeresen, hárman csak néha, ketten csak hétvégén és csak egyvalaki nem főz, de „Régebben főztem, de igazából nem tudok. Srila Prabhupada azt mondta nekünk, hogy egy igazi vaisnavának, Krisna-tudatos hívőnek nemcsak főzni kell tanulnia, hanem tudnia kell a filozófiát is és tudnia kell zenélnie is. A másik kettőt tudom, a főzést nem tudom."[169] A bevásárlás (10. kérdés) átlagos módon folyik, többen csak ritkán mennek, mert a háztartást nem ők vezetik. Leginkább a hipermarketekben vásárolnak (7), vagy a piacon (6), egyvalaki kisebb boltokban is, és egy bhakta a saját termését is használja főzéshez. A vásárlási szempontoknál (11. kérdés) leginkább az árra figyelnek (7), majd a minőségre (5), ketten inkább a piacit részesítik előnybe és két bhakta nézi a termékek egyéb összetevőit is. A magyar termékeket a többség (6) előnyben részesíti. Négy érvet emelnék ki ezek közül: „Igen, hogy támogassam a magyar gazdaságot, és lebeszéljem róla a külföldi embereket, hogy egy csomó erőt és energiát arra pazarolják, hogy elhozzák ide a termékeiket.", „Az embernek azt kell fogyasztania, ami a saját lakóhelyén termett.", „Ha tudok, akkor csak azt veszek. A magyar termék az minőségibb […] és a magyar munkahelyek miatt. […] A magyar zöldségek ízesebbek.", „A magyar termékeket azért részesítem előnyben, mert itt az országba elég jó a klíma, nagyon jó a termőtalaj, […] a saját terméseimen is látok. Az éghajlata és az évszakok nagyon kedvezőek.".[170] Viszont a többiek is gyakran a magyar termékeket vásárolják (3), ha hasonló az ára és a minősége a többi termékkel szemben, vagy ha kifejezetten élelmiszerről van szó. Így elmondható, hogy a miskolci bhakták széleskörűen odafigyelnek a helybeli vagy magyar termékek vásárlására, ami nemcsak gazdasági, hanem környezetvédelmi szempontból is fontos tényező. A táplálkozásuk télen (13. kérdés) általában nem változik (5), vagy nem fordítanak rá nagy figyelmet (2). A következőket csak egy-egy bhakta mondta: több zöldséget-gyümölcsöt eszik, és egy másik bhakta inkább kevesebb zöldséget-gyümölcsöt eszik.

Többen használnak környezetbarát módszereket és eszközöket az életükben (6. kérdés). Környezetbarát termékeket vásárolnak (3), újrahasznosítják és nem kidobják a már használt termékeket (2), odafigyelnek az áramhasználatra (2). A következőket már csak egy-egy interjúalany mondta: komposztálás, víztakarékosság, nem használ elemet, nem használ hűtőt, a napenergiát hasznosítja (nyáron vízmelegítésre). Többen mondták, hogy a

[168] Az MB06. alannyal készített interjú részlete.
[169] Az MB03. alannyal készített interjú részlete.
[170] Interjúrészletek sorrendben az MB01. MB05. MB06. és MB09. interjúalanyoktól.

jövőben szeretnének napelemeket beszerelni, és komposztálni is. Csak egyvalaki nem tudott semmit erre a kérdésre válaszolni.

Szinte mindenkinek van automata mosógépe (22. kérdés - 8), főleg állóvízben mosogatnak (5), és csak egyvalaki használ mosogatógépet, amire azt mondta, hogy az nagyon víztakarékos. Tisztítószereket (23. kérdés) főleg átlagosakat használnak (7), és csak ketten figyelnek arra, hogy környezetkímélőek legyenek. Az átlagos tisztítószerek vásárlásánál ketten kiemelték, hogy erőszakmenteseket vesznek, és ha lehet, akkor egyben környezetbarát is legyen. A tisztálkodó-szereknél (24. kérdés) viszont már többen kiemelték az erőszakmentesség fontosságát (4) és a minőségi termékek vásárlását. Hárman Krisna-völgyi szappant használnak, és ismét hárman kiemelték a növényi alapú termékek fontosságát. Általánosan használják a nyelvkaparót is (5). Csak ketten mondták, hogy átlagos termékeket vásárolnak, és nem nézik a termékek tulajdonságait.

A nem vallási ruházatuk (25-26. kérdések) mennyisége a kinti világhoz képest átlagosnak mondható. A vallási ruhájukat elosztva pedig 2,2 szett jutott egy főre. A vallási ruhákat főleg a Krisna-völgyben (7), Egerben (3), és a budapesti templomban vásárolták (3), vagy kapták (2) és varratták (1). A mindennapi ruhákat főleg ruhaboltokban (6), turkálókban (5), vagy piacon (1) veszik.

Öt miskolci bhakta szokott kertészkedni (27. kérdés). Az egyikük csak virágoskertet művel, a többiek zöldségeket és gyümölcsöket is termesztenek. Senki sem használ növényvédő szert, ketten használnak komposztot és trágyát. A főbb termesztett növények: paprika (3), paradicsom (3), kukorica (2), sárgarépa (2), petrezselyem (2), krumpli (2), gyümölcsfák (2), a többi növényeket, amelyek csak egy-egy szavazatot kaptak nem sorolom fel.

A környezetvédelemmel kapcsolatos információkat (28. kérdés) kivétel nélkül csak véletlenszerűen hallgatnak vagy olvasnak a bhakták (9). Egyenlő arányban olvasnak ilyen jellegű híreket az interneten (4) és hallgatnak a tévében (4). Egyvalaki említette a Lál Kiadó újságját, ahol ilyen jellegű információk is fellelhetőek. Heten hallottak a Greenpeace-ről (egyvalaki a honlapjukat is olvassa), hárman tudnak a zöldekről és egyvalaki a WWF-ről is (World Wildlife Found – Természetvédelmi Világalap).

A bhakták a globális éghajlatváltozást (29. kérdés – 7) a szennyezéseket (levegő – víz – talaj – 7) említették meg a legtöbbször, továbbá az olajkitermelést és a hozzá kapcsolódó szennyeződéseket (4), az erdőirtást (3), és a túlzott ivóvízfogyasztást (2). A miskolci bhakták is minden fontos területet érintettek (ezek felsorolásától most eltekintek), sőt speciálisabbakat is tudtak, mint a Krisna-völgyben lakók, például repülőgépek

kerozinkiengedése, atomhulladék elhelyezése, a nem hasznosítható földgáz elégetése. Még ha nem is néznek utána a környezetvédelemmel kapcsolatos kérdéseknek, de amit hallottak és láttak azt, úgy tűnik, elraktározták. A lokális problémáknál a különböző szennyezések (levegő – talaj – víz) kerültek az első helyre (8), majd a káros növényvédő szerek (3), túl sok autó (3), a fakivágások (2), és az illegális szemetelés (2). Elég sok példát hoztak a miskolci problémákra, és látszott, hogy helyi szinten is nagyon jól informáltak.

A Föld állapotáról szinte mindenki (8) csak alkalomszerűen szokott beszélgetni (30. kérdés), leginkább a barátaikkal (5), a családdal (4), és a bhaktákkal (3). Rajtuk kívül még egy-egy bhakta megemlítette a munkatársakat, az ismerősét, de blogon is hozzászólt már egy bhakta ehhez a témához. Csak az egyik megkérdezett mondta, hogy nem szokott erről senkivel beszélgetni. Önmagukat főleg nem tartják példamutatónak (32. kérdés - 6) a környezettudatos életmóddal kapcsolatban, és hárman még úgy gondolják, hogy fejlődni kellene ezen a téren. Ez a városi környezetnek is betudható, amit egy bhakta így fejezett ki: „Nem tartom magam példamutatónak, mert mindent én sem tudok környezettudatosan végezni. Ez a környezet, ez a városi élet nem teszi lehetővé. Ha olyan környezet között élnék, ahol meg tudnám valósítani, például falun, akkor az lehetnék. […] Leköltöznék szívesen falura, de ez már az anyagiak kérdése."[171]

A Föld és az emberiség sorsáról (33. kérdés) szintén negatívan nyilatkoztak. Leginkább nagy katasztrófákat vetítenek előre (4), és az emberek degenerálódását és betegséget (4), és az emberiség elpusztulását (2). Csak egy-egy bhakta említette meg a következőket: centralizált uralom, kezdetlegesség visszatérése, erőforráshiány, nagyon szennyezett táplálék. Egy bhakta pedig nem szokott ezen gondolkodni: „Ezzel kapcsolatban csak a védikus elveket tudom mondani. Még a holnapot sem látom, nemhogy még a holnaputánit. […] Nem akarok ezekeken gondolkozni, mert nagyon rossz irányba viszik el az embert."[172]

A politikai tanácsadáshoz (34. kérdés) legtöbb szavazatot kapott területek a következők: környezetszennyező gyárak bezárása (3), keményebb büntetés (3) és a vágóhidak bezárása (3). Ketten mondták azt, hogy legyenek Krisna-tudatosak, amit az egyikük így fejezett ki: „Ha mindenki tudja, hogy Isten tulajdona minden, és úgy használja a dolgokat, akkor lesznek igazából környezettudatosak, és akkor tudják a legfelelősségteljesebb döntéseket meghozni az életről."[173] Továbbá még egy-egy esetben ezeket említették a bhakták: kevesebb kocsi, oktatás erősítése, példamutatás, állatvédelem, több pénz a környezetvédelemnek, tapasztalják meg ők is az élet rossz oldalát, és állami támogatással

[171] Az MB02. alannyal készített interjú részlete.
[172] Az MB04. alannyal készített interjú részlete.
[173] Az MB01. alannyal készített interjú részlete.

induljon egy faültetési program. Az egyik bahkta elsősorban saját magán szeretné a változást elkezdeni. „Igazából a politikusok nem az emberek érdekeit képviselik. Nem arról szól, hogy az embereket segítsék, azért van, hogy az ő hatalomvágyukat kielégítsék. […] Én nem akarom megváltoztatni a világot, nekem saját magamat kell megváltoztatni. […] Az emberek mentalitását kell megváltoztatni, ha ezt nem lehet megvalósítani, akkor nem lesz megoldás erre sem. Ehhez a védikus elvek, a vallás és Isten kell, hogy megváltozzanak. […] Oktatásnak és a nevelésnek kellene ezen változtatni."[174]

Krisna-völgy mint Öko-völgy kérdésekre adott válaszokat a 11-12. mellékletek tartalmazzák. Az Öko-völgyre való reflektálást (15. kérdés) leginkább a fenntartható és biogazdálkodásban látták (7), ketten emelték ki a természetes életmódot, és csak egyvalaki beszélt a Krisna-tudattal való kapcsolatról. A fontosságát (16. kérdés) pedig leginkább a példamutatásban (5), a prédikálási lehetőségben (2) és a Krisna-völgy környezetének hasznára válásban (2) látták. Egy bhakta említette meg, hogy ezzel a névvel nyílnak meg új források, egy másik bhakta pedig a Krisnának való tiszta felajánlásokat (bioélelmiszer) említette.

Az önfenntartásról (17. kérdés) hatan azt mondták, hogy nem ismerik az ottani körülményeket, és ketten pedig, hogy szinte mindenben azok. Amiben önfenntartónak találták Krisna-völgyet: majdnem azok zöldségben és gyümölcsben (5), tej (3), méz (2). A többi válasz csak egy-egy említést kapott: áram, állat, fűtés, gabona, víz, fazekasság. Amiben pedig nem azok: fűszerek (2), só (2), cukor (2), áram (2), rizs (2), és amelyek csak egy szavazatot kaptak: ipari termékek, déli gyümölcsök, közlekedés, ember, ruha, őrlés.

A Krisna-völgy környezetbarát módszereire és eszközeire való rákérdezés (18. kérdés) ezeket az eredményeket adta: biogazdálkodás (8), napelem (4), állati erő (4), környezetbarát termékek (3), fatüzelés (2), nádgyökérzónás szennyvíztisztítás (2), trágyázás (2), kevés modern eszköz (2). A következők pedig csak egy-egy bhaktánál jelentek meg: olajvilágítás, szélturbina, komposztálás, lebomló anyagok. Mindezen négy kérdésre adott válaszok alapján látszik, hogy nem ismerik pontosan a miskolci bhakták az ottani környezettudatossággal kapcsolatos körülményeket. A miskolci bhakták rendszeresen ellátogatnak Krisna-völgybe, évente akár 3-4 alkalommal is a nagyobb ünnepek, fesztiválok időszakában, és nemcsak látogatók, hanem egyben szolgálatokat is szoktak vállalni. Mindezek fényében látható, hogy az érdeklődésük tisztán a lelki életre koncentrálódik, és csak másod- vagy sokadlagos területe a környezettudatosság.

[174] Az MB04. alannyal készített interjú részlete.

Arra a kérdésre, hogy milyen egyéb eszközöket és módszereket ismernek (19. kérdés) többen olyan dolgokat is válaszoltak, melyeket használnak Krisna-völgyben is, így azokat nem tüntetem fel. Ennek alapján a következő válaszok születtek: vízenergia (3), geotermikus energia (2), környezetbarát autók (2), biogáz (1), hőszivattyú (1). Egy bhakta pedig nem tudott erre válaszolni. Ha ezt az eredményt elosztjuk a bhaktákra, akkor pont egy válasz jut egy-egy főre, ez még kevesebb, mint Krisna-völgy esetében.

A környezettudatos életmódról feltett kérdésre (31. kérdés) a válaszokat a 13. melléklet tartalmazza. Erről pedig a következőképpen alakultak a gondolataik: alapvető szükségletek szerinti élet (2), állatok és növények megfelelő tisztelete (2), környezetre vigyázni (2), erőszakmentesség (1), szűk környezetre való figyelés (1), együttélés (1), és a Krisna-hittel való azonosság (1). Ahogyan a 15. kérdésre adott válaszokban, itt sem a lelki élettel hozták összefüggésbe a környezettudatosságot.

A legutolsó kérdésre pedig, miszerint mit tanít a Krisna-tudatú hit a környezetvédelemről a legtöbb válasz az egyszerű élettel kapcsolatban született (3). Erről az egyik bhakta így nyilatkozott: „A védikus elvek eleve tartalmazzák a környezetvédelemmel kapcsolatos dolgokat. Ha valaki egy visszavonult életet akar élni, hogy csak annyit vesz el, ami neki szükséges a fennmaradásához, […] hát hol kell ennél nagyobb környezetvédelem?!”[175] Emellett ketten fontosnak tartották, hogy minden lélek egyenlő, és emiatt lesz fontos az élőlények tisztelete. Továbbá egy-egy szavazatot kaptak a következők: együttműködés Istennel és a természettel, erőszakmentesség, önfenntartásra előállított élelmiszerek, a Földet csak kölcsön kaptuk. Csak egy bhakta nem tudott erre a kérdésre válaszolni.

[175] Az MB04. alannyal készített interjú részlete.

8. A kérdőív elemzése

A kérdőívek eredményeit egyszerre vizsgálom mind a két csoportban, az eredményeiket az átlag és szórás tekintetében a 14. melléklet tartalmazza. Legelőször azokkal az állításokkal foglalkozom, amelyek valamilyen szempontból kiugró értéket adtak, és később írok részletesebben a többi válaszról. A kérdőívben voltak olyan állítások, melyek a Krisna-völgyre nem voltak érvényesek, ezek a 35., 37., 38., 39., 45. kérdések. Ezeket azért nem vettem ki a kérdőívből, mert a kódolásnál akkor a sorszámozás a többi esetben eltérő lett volna, így inkább csak a miskolci bhakták vonatkozásában veszem figyelembe őket.

Először azokat az állításokat sorolom fel, amelyekkel határozottan egyetértettek vagy nem értettek egyet mind a két közösségben lévő bhakták. A 4., 8., 40., 43., 60., 61., 66., 67. és a 69. állításoknál billentek el valamilyen irányba a válaszok. Határozottan egyetértettek azzal az állítással, hogy „Az embereknek tisztelniük kellene a természetet, mert azt Isten teremtette.”, „Ha feleslegesen folyik a víz, elzárom a vízcsapot.”, „Fogmosás közben általában elzárom a csapot, hogy a vízzel takarékoskodjam.”, „Az emberiségnek harmóniában kell élnie a természettel, hogy fenn tudjon maradni.”, és „Az emberek súlyosan kihasználják a természeti környezetet.”. Továbbá határozottan nem értenek egyet azzal, hogy „A modern tudomány meg fogja oldani a természeti problémákat anélkül, hogy életmódunkon sokat kellene változtatni.”, „Az embert arra teremtették, hogy uralkodjon a természet többi része felett.”, „Az embereknek joga van olyanná változtatni a természetes környezetet, ahogy az az igényeiknek megfelel.”, és „Az embereknek nem kell alkalmazkodniuk a környezethez, mert azt saját igényeik szerint alakíthatják át.”. A modern nyugati tudomány iránt bizalmatlanság megjelent az 1., a 2. és a 4. állításoknál is, azaz a ma bevett tudományos gondolkodást és a környezetvédelemmel való kapcsolatát nem tartják kielégítőnek. Mindez azzal is magyarázható, hogy a védikus kultúra egyben tudományos igénnyel is fellép, alternatívát nyújtva a nyugati tudományos gondolkodással szemben, vagy csak a mai tudomány eredményességét vonták kétségbe. A válaszokban továbbá megjelent a természet szentsége itt is úgymint az interjúkban, és a vízhasználatra való érzékenység is megfigyelhető mindkét csoportban.

Ezenfelül a Krisna-völgy lakói a következő állításokban értek el kiugró eredményeket: 9., 44., 54., 64., azaz határozottan egyetértettek a következőkkel: „Az emberek túl sokat aggódnak az emberi haladásért, miközben tönkreteszik a természetet.”, „Előnyben részesítem azokat a termékeket, amelyeket nem teszteltek állatokon.”, „Mérges leszek,

mikor megtudom, hogy egy cég élő állatokon próbálja ki készítményeit.”, „A növekedésnek korlátjai vannak, melyeken túl már nem terjeszkedhet ipari társadalmunk.”. Ezekben az állításokban a miskolci bhakták más eredményt adtak, azonban nekik a Krisna-völgyi bhaktáktól eltérően is voltak más eredményeik, amik a következők: 39., 50., 68. Határozottan egyetértettek tehát azzal, hogy „Otthon leoltom a lámpákat, ha kevesebb fény is elég, hogy energiát spóroljak.”, és „Örülök, mikor azt látom, hogy az emberek újrahasznosítják a használt papírt, üvegeket és konzervdobozokat.”. Egyáltalán nem értettek egyet azzal, hogy „A növények és állatok első sorban arra vannak, hogy az emberek használhassák őket.” A lámpaleoltás a Krisna-völgyben nem értelmezhető, mivel senkinek sincs áram a lakásában, és az újrahasznosítás is korlátozott mértékben valósulhat meg. Ugyanakkor ezeken keresztül viszont jól látszódik a miskolci bhakták környezettudatossága. Az eltérésekből még észrevehető, hogy az állatokért érzett felelősség a Krisna-völgyben lakóknál nagyobb, mint a miskolci bhaktáknál. Már az interjúk alapján is látszott, hogy a miskolci hívők inkább átlagos termékeket vásárolnak, amíg a Krisna-völgyi bhakták kizárólag környezetbarát termékeket vesznek.

A kérdőív első részének válaszaiból megfigyelhető, hogy a hit mellett a racionális gondolkodásnak is helye van a bhaktáknál. A 3. 6. 7. 10. 13. 14. állításokra átlagos értékeket adtak mind a két csoportban, ami azt mutatja, hogy a környezeti folyamatokba való beavatkozást nem kerülhetjük el, és csak annak a mértéke és a minősége számít leginkább. Tehát nem egy vakhitről, hanem egy átgondolt, évezredek alatt kialakított környezeti „hitről” van szó, amely harmóniát teremt Isten, ember és a környezete között.

A 33., 34., 36. és 42. állításokra a válaszok mindkét közösségben teljesen átlagos értékeket mutatnak, ami az interjúban elhangzottakat erősítik meg. Vagyis környezetvédelemmel kapcsolatos tanácsadás, beszélgetés, és hírek hallgatása csak alkalomszerűen, nem célirányosan történik. A kérdőív érzelmi oldalra való rákérdezésnél (46–57. állítások) a válaszok egyértelműen pozitív kapcsolatot mutatnak a környezettudatossággal, azaz mind a két csoport tagjai érzelmi szinten kiemelkedően környezettudatosak.

A szórásokat nézve a legegységesebb válaszokat Krisna-völgyben a 8., 9., 15., 40., 43., 44., 47., 49., 54., 60., 61., 64. és a 69. kérdésekre adták. A legnagyobb szórás, azaz a leginkább mást megjelölő válaszok a 41. és a 65. voltak. A miskolci bhaktáknál a legegységesebb válaszadás a 4., 8., 40., 55., 57., 65., 67. kérdéseknél voltak, a legnagyobb szórás pedig a 13., 35., 37., 49., 62., 63. állításoknál. Kiemelném a 64. és 65. állításokat, amik a következők: „A növekedésnek korlátjai vannak, melyeken túl már nem

terjeszkedhet ipari társadalmunk.”, és „Ahhoz, hogy meg tudjunk őrizni egy egészséges gazdaságot, ki kell fejlesztenünk egy állandósult állapotú gazdaságot, ahol az ipari növekedés ellenőrizhető.”. A 64. állítással a Krisna-völgy lakói egységesen nagyon határozottan egyetértenek, viszont miskolci bhakták nagy szórással csak egyetértenek vele. Addig a 65. állítással inkább a miskolci bhakták értenek egyet, és a Krisna-völgyi bhakták pedig a legmagasabb szórással az állítások közül (2,0236), majdnem hogy nem értenek egyet vele. Maga az állítás egy kicsit furcsán van megfogalmazva, mégis a két csoport között a gazdaság megítélése fordítottjának látszik. Ez magyarázható azzal, hogy a kinti életnek mindig a gazdasághoz kell igazodnia, így a miskolci hívők gondolkodásában ez fontos terület.

A 17–32. állításokat külön vizsgálom meg. A 17. állítás az állami szerepvállalásra kérdez rá, ahol mind a két csoport szinte egyértelműen a második lehetőséget választotta, ami azt mutatja, hogy a bhakták az állami intézkedéseket is szívesen látnák a környezetvédelemmel kapcsolatban. Ezt az eredményt mutatja a 29–32. állításokra adott válaszok is, ahol szintén az állami szerepvállalások megerősítésére szavaztak.

A kérdőív 3. kérdésére (18–28. állítások) adott válaszok összesítését a 15. mellékletben lehet látni. A Krisna-völgyi bhakták szerint leginkább a következők játszanak közre a környezetszennyezésben: nem törődnek a szűk környezetükkel sem, a gyors haszon reményében keveset költenek a vállalatok környezetvédelemre és az iskolákban nem valósul meg a környezeti nevelés. Legkevésbé a következők: Magyarország a Nyugathoz képest szegényebb, elavultak az ipari technológiák és hogy az elmúlt rendszerben nem alakultak ki hatékony környezetvédelmi intézkedések. A miskolci eredmény viszont három helyen különbözött. Legkevésbé közrejátszó tényezőnek nem az elavult technológiát, hanem a környezetkárosító technológia áttelepítését látják. Ami viszont érdekesebb, az a leginkább közrejátszó tényező eltérése. A környezeti nevelés hiánya és a megélhetési gondok azonos pontszámot kaptak, így mind a kettőt fontos tényezőnek tartják.

Hárman tettek megjegyzést az egyéb kategóriába, amik szó szerint a következők: „vágóhidak működtetése”, „nincs komoly oktatás Istenről és az energiáiról”, „Az egyén, a közösség, társadalom, ország mind mohóak, sokkal többet akarnak maguknak, mint amennyi természetszerűen jár nekik.”, és „Amíg a hiteles személyektől nem értjük meg, hogy minden Istené és mi csak kölcsön kaptuk tőle, addig környezetszennyezésről van szó.”.

Az átlagok és szórások mellett kíváncsi voltam, melyek azok a változók, amelyek szignifikánsan, azaz statisztikailag is eltérnek. Eltérés viszont csak pár állításnál mutatható

ki: 2., 16., 38., 44., 64. és még ide vehetőek a nagyon közeli eredmények is, amik a 9., 37., 48., 49., 50. állítások. Mindebből kettő kiesik, a 37., 38. tételek, így összesen 8 állítás maradt a 48-ból (69 az összes, 5 állítás nem alkalmazható a Krisna-völgyre és 16 állítást külön elemeztem, mert ott ezt nem lehet számolni), amelyekben szignifikánsan különbözik a két csoport véleménye, ez 17%-os eltérést jelent. Ez statisztikailag nem kimutatható eltérés.

Az egyik hipotézis arra épült, ha egy bhakta minél régebb óta Krisna-tudatú hívő, akkor ő annál környezettudatosabb lesz. Ez a korrelációszámítás alapján nem volt kimutatható, azaz a Krisna-tudatú hit gyakorlásának a hossza nem mutatott semmilyen erős összefüggést a kérdőívek állításaira, azaz a környezettudatosság egyes dimenzióira. Csak néhány állításnál volt kimutatható az erős korreláció. Az iskolai végzettség és „Fogmosás közben általában elzárom a csapot, hogy a vízzel takarékoskodjam.” állítás között negatív korreláció (-,669), a családi állapot és „Az állatoknak ugyanolyan jogaiknak kell lenniük, mint az embereknek.” között pozitív korreláció (,572), és a lakhely és „Általában véve a modern tudomány több kárt okoz, mint amennyi hasznot hajt.” állítás között is negatív korreláció (-,609) mutatkozott. Tehát valakinek minél magasabb végzettsége van, annál kevésbé valószínű, hogy elzárja fogmosás közben a csapot, aki családos, az inkább ugyanolyan jogot adna az állatoknak, mint az embereknek, és inkább a Krisna-völgyben élők értenek egyet azzal, hogy a tudomány több kárt okoz, mint amennyi hasznot.

9. Összegzés

9.1. A kapott eredmények összevetése és értékelése

A Krisna-tudatú hívővé válás előtti időszakra nem volt jellemző egyik közösségben sem a környezettudatos gondolkodás és cselekvés. A szülőktől átlagos nevelést kaptak a környezetük tisztán tartására, de ezen felül nem érdeklődtek jobban a környezettudatosság iránt. Ez a Krisna-tudat megismerése után sem változott, a környezettudatosság ismeretekre vonatkozó dimenziójához kapcsolódó adatok alapján átlagos értékeket és érdeklődést mutattak mind a két közösségben. Az interjúk és a kérdőívek alapján egyértelműen látszik, hogy a környezettudatosságot a Krisna-tudathoz kapcsolták, igaz, ezt inkább Krisna-völgyben tették meg. A miskolci bhakták ezt a két területet nem kapcsolták egyértelműen össze, ennek a magyarázatát leginkább a lokalitásban látom. A Krisna-völgyben minden nap az egyszerű életmódot valósítják meg környezettudatosan, amely a lelki élettel, az emelkedett gondolkodással is összefüggésben van. Miskolcon viszont nem lehetséges ilyen életmód kialakítása, így nem kapcsolódik össze náluk a két terület. Másik magyarázatot a lelki életben való előmenetelben lehet keresni. Krisna-völgyben megkérdezettek közül csak egy bhakta nem volt felavatott, viszont Miskolcon még senki sem avatott bhakta, ami pedig a lelki életben jelentős lépésnek számít.

A környezettudatosság érzelmi dimenziójához kapcsolódó adatok alapján mind a két csoportban elköteleződés látszódik, azaz érzelmek szintjén már megjelenik a környezettudatosság. Pozitív érzéseik vannak, ha látnak környezettudatos cselekvéseket vagy negatívan érinti őket a környezetrombolás és pazarlás.

A környezettudatosság cselekvési dimenziójában is eltérés mutatkozik a két csoport között. A Krisna-völgyben egyértelműen környezettudatosan cselekednek minden szempont alapján, a bevásárlásnál, a hulladékkezelésben, a közlekedésben, vagy akár az étkezésben. A miskolci bhakták a bevásárlás terén nem mondhatóak környezettudatosnak, mert átlagos termékeket vásárolnak, ugyanakkor fontos számukra a magyar termékek vásárlása, ez viszont környezettudatos gondolkodásra utal. A többi területen is próbálnak környezettudatosak lenni, azonban a városi környezetben egészen mások a lehetőségek, mint a farmon. Összességében tehát megállapítható, hogy a környezettudatosság ismereti oldala átlagosnak mondható, érzelmi és cselekedeti szinten pedig egyértelműen

környezettudatosak, igaz a miskolci bhaktáknál cselekvési szinten ez nem valósul meg teljesen. Viszont a Krisna-völgyben megvalósított környezettudatos életmód ellenére sem tartják magukat példamutatónak a bahkták, ez pedig abból származik, hogy ezt a területet nem tekintik jelentősnek az életükben, és nem foglalkoznak vele kiemelkedően.

Két területre szeretnék még kitérni: az állami szerepvállalásra és a jövőképre. Az állami szerepvállalás megerősítése a környezettudatosság mentén megjelent mindkét közösségben. Ez azzal hozható összefüggésbe, hogy ha az emberek vagy cégek képtelenek környezettudatosan cselekedni, akkor legyen egy külső hatalom, amely megakadályozza a környezetszennyezést. Továbbá az állam feladatának tekintik egy hatékony környezeti nevelés megvalósítását, amely a következő generációk környezettudatosságát emelné. A jövőképpel kapcsolatban pedig nagyon borúlátóan nyilatkoztak. Nem látnak esélyt a globális környezetszennyezés megállítására, melynek következményei negatívan fognak visszahatni az emberiségre. Egy ilyen jövőkép tudatában mégis olyan pozitív környezettudatosságot mutatnak fel, amely példaértékként szolgál.

A Krisna-völgyben létrejött környezettudatos életmód tehát minden területen tetten érhető volt. Ez a gondolkodás a bhakták belső világából, hitéből származik, nem egy külső szabályozó elv vagy kényszerítő erő alkalmazásából. A Krisna-völgyben nincs szabály arra, hogy például kizárólag a farmon vásároljanak és csak környezetbarát terméket vegyenek, hogy ne legyen autójuk vagy éppen komposztálják a szerves hulladékot. Ezekkel ellentétesen is cselekedhetnének, azonban erre példát senki nem mondott, és az ottlétem alatt én sem tapasztaltam ilyet. Mindez arra utal, hogy a környezettudatosság belső értékké vált (interiorizálódott).

A mai modern társadalmakban sincsenek még ilyen külső szabályok, amelyek a környezettudatos cselekvést meghatároznák, viszont a pazarlás mértéke meg is látszik a belső kontroll hiánya miatt. Ha a környezettudatosság nem válik belső késztetéssé, akkor tömegesen nehéz lesz egy környezettudatos és ezáltal egy fenntartható társadalmat létrehozni. A környezettudatosság belsővé válásának legnagyobb akadálya pedig a materializmusban vagy a környezet iránti „tiszteletlenségben” állhat, ami rossz értelemben vett uralkodói attitűdöt hozott magával. Ez a természet feletti uralkodás teljesen hiányzik a Krisna-tudatú hívőkből, és a világszemléletük és a hozzá kapcsolódó értékek a hívők esetében egyértelműen a vallásból származnak.

A belső kontroll megléte mellett külön kitérnék a külső kontrollra, azaz a Krisna-völgyben lévő társadalmi vezetési rendszerre. A környezettudatosságot az is meghatározza, hogy a vezetők ez irányban határozzák meg a farm működését, és mivel az autoritásnak

való feltétlen engedelmesség kiemelt érték a Krisna-tudatban, ezért a hívek is követik ezt az irányvonalat. Ez nagyon fontos tényező, mivel példamutatás jelenik meg a környezettudatossággal kapcsolatban a vezetők részéről. Ha a modern társadalmak vezetői hasonlóan környezettudatosan próbálnák szervezni a társadalmi működést, és ők is példát tudnának ebben mutatni, akkor könnyebb lenne a polgároknak is követni őket.

A környezettudatosság tehát minden téren megfigyelhető a mindennapi működés során, és az életmódjukkal próbálják minél kevésbé terhelni a körülöttük lévő környezetet. Ez az ökológiai lábnyommal kifejezve a Krisna-völgyben 1,485 ha/főt jelent,[176] ez az érték pedig jóval a magyarországi és világátlag alatt van. A miskolci közösség életmódja ennél jóval környezetterhelőbb, ez a városi létből és a nem megvalósított környezettudatos magatartásból fakad. Azonban az interjúkból egyértelműen látszott, hogy a Krisna-völgyi élet nagyon vonzotta a miskolci bhaktákat, erre az évenkénti többszöri látogatás utal. A bhakták egymással való társulása egyben nagyon fontos tényezője a hitéletnek.

A Krisna-völgyben lévő társadalomépítés, azaz egy önellátó, fenntartható, környezettudatos társadalom kialakítása egy adott kultúrában azonban nem látszik teljesen elérhető útnak. A teljes önfenntartás megvalósulása még egyetlen ilyen Prabhupada által megálmodott farmon sem következett be, és még mindig jól tetten érhetők a Kamarás István által leírt kettősségek: „[…] Krisna-völgy ma még a szakralitás és a profanitás, a szakszerűség és az amatörizmus, a kommunizmus és a kapitalizmus, a szervezett munka és a jó játék sajátos ötvözete."[177] A vallási elvek megvalósítása és a világban való lét kettősségének a kötelékeit nehéz megszüntetni, egy „köldökzsinór" mindig össze fogja kapcsolni a Krisna-völgyet a körülötte lévő társadalommal. Mindig szükség lesz pénzre a működéshez, és a teljes önellátáshoz pedig olyan feltételeket kellene megteremteni, amelyek az alapvető szükségleteket is ki tudják elégíteni (például ruhakészítés, házépítés, kovácsolás). A Krisna-völgyben egyre inkább önfenntartóak szeretnének lenni, azonban a teljes önfenntartás elérése valószínűtlennek tűnik a külső társadalmi hatások miatt is. Különösen igaz ez a globális környezetszennyezésre és éghajlatváltozásra. Globális problémák ellen lokális és teljes megoldásokat nehéz alkalmazni. Az önfenntartást nehezítik még további külső körülmények is (például időjárás, betegségek, energiaigény), amelyektől a függetlenedés nem teljesen lehetséges. Az önfenntartás mellett viszont a környezettudatos életmódot már jelentős mértékben megvalósították.

[176] Lánczi 2009. 56. o.
[177] Kamarás 2003. 269. o.

A Krisna-völgyben egyértelműen látszik, hogy nem a gazdaság logikája irányítja a közösséget, hanem a vallási alapelvek. Habermas életvilág-gyarmatosítása itt is tetten érhető, azonban a gyarmatosító nem a gazdaság értékrendszere lesz, hanem a vallás értékrendszere. A vallási értékek fogják meghatározni a közösség minden „alrendszerének" a működését, és így a környezettudatosságot is.

A környezettudatos életmód megvalósulása is a vallás értékrendszeréből adódik annak ellenére, hogy konkrét tanítása nincs a Krisna-tudatú hitnek a környezetvédelemről. Azonban azt tanítja, hogy a természet szent, mert Isten teremtette, és annak a tisztelete olyan, mintha magát Istent tisztelnék. Továbbá visszautalnék a tisztaságra, mint az egyik legfontosabb értékre, ami egyaránt jelent belső és külső tisztaságot. Ha az ember belseje, gondolatai „tisztátalanok", akkor ez mindenképpen meg fog látszódni a cselekedeteiben, és ezáltal a környezetrombolásban is. A belső tisztaság és a külső tisztaság ezért teljesen összefüggnek, a kettő feltételezi egymást.

9.2. Hipotézisek felülvizsgálata és végkövetkeztetések

A kutatás a környezettudatosság és a Krisna-tudat közötti kapcsolatról szólt. Ennek eredményeként kijelenthető, hogy a Krisna-völgy működése fenntartható és környezettudatos módon valósul meg, és a miskolci bhakták is törekednek rá, azonban annak megvalósulási mértéke nem közelíti meg a Krisna-völgyét. A Krisna-völgyről tehát egyértelműen beigazolódott, hogy környezettudatos életmódot folytat, így a hipotézis legelső része igazolódott.

A két közösség között a kérdőívre adott válaszok alapján nem mutatható ki statisztikai eltérés a környezettudatosság tekintetében, azaz mind a két csoportra megegyező környezettudatos gondolkodás jellemező. Tehát a hipotézis második állítása, miszerint a két közösség között a környezettudatosságban statisztikai eltérést nem lehet kimutatni szintén igazolódott.

A régebb óta Krisna-tudatban lévők és a nemrég azzá lett bhakták között sem volt statisztikailag kimutatható eltérés a környezettudatosság tekintetében. Tehát a Krisna-tudatú hitben eltöltött idő hossza nem befolyásoló tényező a környezettudatos gondolkodás tekintetében. Aki Krisna-tudatú hívő, őt kezdetektől környezettudatos gondolkodás jellemzi. Így a hipotézis harmadik állítása nem igazolódott, azaz nincs összefüggés a Krisna-tudatban eltöltött idő hossza és a környezettudatosság erőssége között.

A legutolsó feltevés pedig a Krisna-tudatú hitre térés előtti és utáni környezettudatosság változására alapul, mégpedig a hívővé válás utáni környezettudatosság erősödését vártam. Ez az állítás sem igazolódott, mivel a környezetvédelemmel és a környezettel kapcsolatos érdeklődés az átlagos szintről nem emelkedett, azaz a Krisna-tudat elfogadása előtt és után is megegyező mértékű volt a hozzáállása a bhaktáknak a témához. Ezért a legutolsó hipotézis sem igazolódott.

Az interjúk és kérdőívek alapján tehát egyértelműen kimutatható, hogy a bhakták sem a Krisna-völgyben, sem pedig Miskolcon az átlagnál jobban nem érdeklődtek a környezettel, környezetvédelemmel kapcsolatos témák iránt. Mind a két helyen nyilvánvalóvá vált, hogy elsősorban a lelki élet alapján határozták meg a működésüket és nem a környezettudatosság mentén. Ez a különbségtétel a miskolci hívők interjúin is látszódott, ugyanis annak ellenére, hogy rendszeresen látogatnak a Krisna-völgybe, mégis az ott megvalósult környezettudatos életmódról nem tudtak egy átfogó képet adni. Emiatt tehát meg lehet állapítani, hogy mind a Krisna-völgyben lakók, mind a miskolci bhakták elsősorban lelki életet élnek, és nem jelent kiemelkedő területet az életükben a környezettudatosság annak ellenére, hogy a Krisna-völgyben teljesen környezettudatosan élnek, Miskolcon pedig többé-kevésbé próbálják azt megvalósítani. Az a működési elv tehát, amely a Krisna-völgyben megvalósult, különbözik minden más ökofalu-kezdeményezéstől, és annak ellenére környezettudatos, hogy ez nem jelent számukra kiemelkedő területet.

Minden környezettudatos cselekvés tehát a vallási gondolkodásból ered, ez tehát „következmény” a hívők életében és nem egy megvalósítandó cél. A főcél nem a környezettudatos életmód kialakítása, amint az egy ökofalutól várható lenne, hanem egy magasabb végcél elérése, amely túlmutat ennek a világnak a keretein. Az elvek a védikus kultúrából származnak, ezért ebben az ökofaluban nem a társadalmi és ökológiai problémákra való reflektálás miatt jött létre egy alapvetően fenntartható és környezettudatos életmódú közösség, hanem egy olyan vallási elv mentén, aminek az értékei önmagából származnak, és ami ezáltal egy felelős, környezettudatos etikához való igazodást jelent. Emiatt Krisna-völgy működése nem az evilági, a már létrejött, kialakult társadalmi valósághoz igazodik, hanem egy létrehozó, itt Magyarországon új elveket megvalósító közösségről van szó. Igazából ez egy teljes kultúrának, a védikus kultúrának egy magyarországi adaptációja. Ennek a társadalomnak a középpontjában Isten áll és a Neki való szolgálat, és eköré szerveződik a mindennapok világa. Ebben a világban a környezettudatosság a lemondott életből fakad, az egyszerűségből, ami felszabadítja az

időt a lelki életre, azaz az emelkedett gondolkodás számára. Az ökofalvak általában a fenntarthatósági problémák mentén (környezeti – gazdasági – társadalmi) definiálják önmagukat, Krisna-völgy esetében azonban nem a problémákkal szemben jön létre a környezettudatosság, hanem valami mellett, a védikus hitrendszerből származóan. Emiatt nagyon érdekes Krisna-völgy koncepciója, hiszen úgy hoz létre egy környezettudatos életmódot, hogy alapvetően nem ez a célja.

Zárásként elmondható, hogy a kutatás kiterjesztésének lehetőségei több vonalon is elképzelhetőek. Más vallási közösségek környezettudatosságát is meg lehetne vizsgálni, akár gondolva itt a katolikus szerzetesrendekre, és összehasonlítani a környezettudatossághoz való hozzáállásukat. Hasonló kutatást lehetne végezni más Krisna-tudatú hívők által létrehozott farmok működésével és környezettudatosságával kapcsolatban is, és meghatározni, melyek azok a területek, amely miatt Krisna-völgy nemzetközi szinten kiemelkedik. Továbbá más ökofalvakkal is össze lehetne hasonlítani Krisna-völgyet a környezettudatosság és fenntarthatóság mentén.

Felhasznált irodalom

Könyvek

- Barabás Máté **1997.** *Közösségek találkozása: Krisna-völgy Somogyvámoson*. MTA
- Borsos Balázs **2004.** *Elefánt a hídon – Gondolatok az ökológiai antropológiáról*. L'Harmattan Kiadó, Budapest
- Borsos Béla **2002.** Azok a bizonyos könnyű léptek (Könnyű léptekkel járj) – I. Ökológia és rendszerelmélet. L'Harmattan Kiadó, Budapest
- Borsos Béla **2007.** *Az ökofalu koncepciója és helye a fenntartható település- és vidékfejlesztésben*. PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs
- Cremo, Michael A. – Goswami, Mukunda **1995.** *Divine Nature – A Spiritual Perspective on the Environmental Crisis*. Bhaktivedanta Book Trust, Los Angeles
- Diamond, Jared **2007.** *Összeomlás - tanulságok a társadalmak továbbéléséhez*. Typotex Kiadó, Budapest
- Eliade, Mircea **2009.** *A szent és a profán – A vallási lényegről*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- Esping-Andersen, Gøsta *Mi a jóléti állam?* 116-132. o. In.: Ferge Zsuzsa - Lévai Katalin (szerk.) **2004.** *A jóléti állam*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest
- Farkas Judit *„Krisna egyik kertje" – Hit-orientált életmód és környezet-átalakítás Somogyvámoson.* In.: Andrásfalvy Bertalan – Vargyas Gábor (szerk.) **2009.** *Antropogén ökológiai változások a Kárpát-medencében - a Kárpát-medence felszínének változása a földhasználat és az életmód változásának következtében.* L'Harmattan Kiadó, Budapest
- Farkas Judit **2009.** *Ardzsuna dilemmája – Reszocializáció és legitimáció egy magyar Krisna-hitű közösségben*. L'Harmattan Kiadó, Budapest
- Henri Lefebvre *Minek nevezzük a jelenlegi társadalmat* 243-260. o. In.: Ferge Zsuzsa (szerk.) **1971.** *Francia szociológia*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Gauranga Dasa (szerk.) *Vaisnava etikett*. (belső használatra lévő jegyzet)
- Glasenapp, Helmuth von **1975.** *Az öt világvallás*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Goswami, Satsvarupa dasa **1992.** *Prabhupada – Egy bölcs ember élete és öröksége*. The Bhaktivedanta Book Trust, Los Angeles, CA
- Habermas, Jürgen **1985.** *A kommunikatív cselekvés elmélete*. ELTE, Budapest

- Hattstein, Markus **2008.** *Világvallások*. Vince Kiadó, Budapest
- Hliváné Nikodemus Katalin **2009.** *A védikus és nyugati oktatás és gyermeknevelés elveinek összehasonlítása.* Bhaktivedanta Hittudományi Főiskola, Budapest (szakdolgozat)
- Kabai Viktor Levente **2005.** *Új vallási mozgalmak Magyarországon – A magyarországi Krisna-tudatú hívők közösségének intézményesülése*. Budapesti Gazdasági Főiskola, Budapest (szakdolgozat)
- Kamarás István **1998.** *Krisnások Magyarországon*. Iskolakultúra, Budapest
- Kamarás István **2003.** *Kis magyar religiográfia*. Pro Pannonia Kiadó, Pécs
- Kóródi Mária (szerk.) **2007.** *Remény a fennmaradásra – Fenntartható-e a fejlődés?* Kossuth Kiadó, Budapest
- Lánczi Dániel Csaba **2009.** *Autonómia kísérlet a somogyvámosi Krisna-közösségben, a Krisna-völgy ökológiai lábnyoma*. ELTE – TTK Földrajz- és Földtudományi Intézet, Budapest (szakdolgozat)
- Lányi András (szerk.) **2000.** *Természet és szabadság – Humánökológiai olvasókönyv*. Osiris Kiadó, Budapest
- Lányi András – Jávor Benedek (szerk.) **2005.** *Környezet és etika – Szöveggyűjtemény*. L'Harmattan, Budapest
- Lux Éva **2000.** *A vallás kommunikációja – a kommunikáció vallása. Krisna-vallás: egy komplex szakrális kommunikációs rendszer*. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek 70., Budapest
- Manorama dasa (szerk.) **2007.** *Templomi énekeskönyv*. Lál Kiadó, Somogyvámos
- Meadows, Donella H. – Meadows, Dennis L. - Randers, Jorgen – Behrens III., William W. **1972.** *A növekedés határai.* Kossuth Kiadó, Budapest
- Meadows, Donella – Randers, Jorgen – Meadows, Dennis **2005.** *A növekedés határai – harminc év múltán.* Kossuth Kiadó, Budapest
- Mérő László **2000.** *Mindenki másképp egyforma – A játékelmélet és a racionalitás pszichológiája*. Tericum Kiadó, Budapest
- Pálvölgyi Tamás – Nemes Csaba – Tamás Zsuzsanna **2002.** *Vissza vagy hova – Útkeresés a fenntarthatóság felé Magyarországon*. Tertia Kiadó, Budapest
- Pokol Béla **1999.** *Szociológiaelmélet*. Rejtjel Kiadó, Budapest
- Prabhupada, A.C. Bhaktivedanta Swami **1993.** *A Bhagavad Gítá úgy, ahogy van*. The Bhaktivedanta Book Trust

- Prime, Ranchor **2002.** *Vedic Ecology – Practical Wisdom for Surviving the 21st Century*. Mandala Publishing, Novato, CA
- Sivarama Swami **1996.** *Lépések a varnasrama felé*. Védikus Bölcselettudományi Egyetem, Budapest
- Smith, Adam **1959.** *A nemzetek gazdagsága – E gazdagság természetének és okainak vizsgálata*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Tóth I. János **2005.** *Fejezetek a környezetfilozófiából – Szerzők és irányzatok*. JATEPress, Szeged
- Varga Éva (szerk.) **2010.** *A világ helyzete 2010 – A kultúra átalakítása – Fogyasztástól a fenntarthatóságig.* Föld Napja Alapítvány, Budapest
- Végh László – Szám Dorottya – Hetesi Zsolt **2008.** *Utolsó kísérlet – Híradás a Föld állapotáról.* Kairosz Kiadó, Budapest
- Wackernagel, Mathis – Rees, William E. **2001.** *Ökológiai lábnyomunk – Hogyan mérsékeljük az ember hatását a Földön?* Föld Napja Alapítvány, Budapest
- Zsolnai László **2001.** *Ökológia, gazdaság, etika*. Helikon Kiadó, Budapest
- **2008.** *Kérdések és válaszok a Krisna-tudatról*. Lál Kft., Somogyvámos
- **2009.** *Vaisnava kalendárium*. Lál Kiadó, Somogyvámos

Folyóiratok:

- Gaura Sakti dasa *A lelki társadalom modellje*. In.: Öko-völgy magazin **2008.** 22-23. o. Lal Kft., Somogyvámos
- Krisna-völgy magazin. **2003.** Lal Kft., Somogyvámos
- Partha dasa *Élet stílus – Folytatva a hagyományt*. In.: Vissza Istenhez **2003/1.** 34. o.

Internetes hivatkozások:

- APEH Portál – SZJA 1+1% (2010. november 02.) http://www.apeh.hu/szja1_1
- *Attribution of climate forcing to economic sectors*. **2009.** (A klímaváltozás tulajdonságai a gazdasági szektorokra nézve – 2010. november 02.) http://pubs.giss.nasa.gov/docs/2010/2010_Unger_etal.pdf
- Caritas in Veritate (Szeretet az igazságban) **2009.** (2010. november 02.) http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/encyclicals/documents/hf_ben-xvi_enc_20090629_caritas-in-veritate_en.html

- *Cognative - WWF Ökobarométer 2004.* (2010. november 02.) http://www.cognative.hu/documents/sajto20040608.pdf
- Dunlap, Riley E. – Van Liere, Kent D. – Merting, Angela G. – Jones, Robert Emmet **2000.** *Measuring Endorsement of the New Ecological Paradigm: A Revised NEP Scale – Statistical Data Included.* (2010. november 02.) http://findarticles.com/p/articles/mi_m0341/is_3_56/ai_69391496/
- *Europeans and the Environment in 1992.* - Eurobarometer (2010. november 02.) http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_066_en.pdf
- GEN - Global Ecovillage Network (2010. november 02.) http://gen.ecovillage.org/
- GEN - európai tagok (2010. november 02.) http://www.ecovillage.org/php/public/evdir/evsearchlist.php?geneu=mem&lg=1
- GEN - *Lehet más a világ – és mi meg is teremtjük*. (2010. november 02.) http://www.gen-europe.org/about_us/hungarian/index.html
- Global Footprint Network – Footprint for Nations (Ökológiai lábnyom nemzetenként - 2010. november 02.) http://www.footprintnetwork.org/en/index.php/GFN/page/footprint_for_nations/
- Global Footprint Network – Footprint Basics (Ökológiai lábnyom alapok 2010. november 02.) http://www.footprintnetwork.org/en/index.php/GFN/page/footprint_basics_overview/
- IPCC riportjai (2010. november 02.) http://www.ipcc.ch/publications_and_data/publications_and_data_reports.htm
- ISCON an Introduction (ISCON bemutatása – 2010. november 02.) http://iskcongurgaon.com/aboutus.html
- Isopanisad (2010. november 02.) http://isopanisad.hare-krisna.hu/isavasya_upanisad_menu.htm
- Jackson, Hildur – Jackson, Ross **2004.** *Global Ecovillage Network History 1990-2004*. (2010. november 02.) http://www.gaia.org/mediafiles/gaia/resources/HJackson_GEN-History.pdf
- Kovács András Donát *A környezettudatosság fogalma és vizsgálatának hazai gyakorlata*. (2010. november 02.) http://geo.science.unideb.hu/taj/dokument/telkonf/dokument/kovacs_a_d.pdf
- Lépni kell mozgalom (2010. november 02.) http://www.lepnikell.hu
- *Livestock and Climate Change* (Haszonállat és klímaváltozás) **2009.** (2010. november 02.) http://www.worldwatch.org/files/pdf/Livestock%20and%20Climate%20Change.pdf

- *Magyar Köztársaság helységnévkönyve 2010. január 1.* Központi Statisztikai Hivatal (2010. november 02.) http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/hnk/hnk2010.pdf
- Markham, Adam **1994.** *A környezetszennyezés rövid története.* (2010. november 02.) http://www.kia.hu/konyvtar/szemle/205_f.htm
- *Ökofalvak Magyarországon* (2010. november 02.) http://www.greenfo.hu/hirek/hirek_item.php?hir=15143
- *Ökosikola címet nyert Krisna-völgy kisiskolája*. (2010. november 02.) http://www.krisna.hu/w/?q=node/3060
- Ökoiskola Hálózat – *A környezettudatosság mérésének papír-ceruza módszerei* (2010. november 02.) http://www.ofi.hu/okoiskola/segedanyagok/okoiskola-segedanyagok/kornyezettudatossag-090515
- *Somogyvámos – A falu történelme*. (2010. november 02.) http://www.somogyvamos.hu/index.php?page=/index.nml&subpage=/hu/tortenet.nml
- *Somogyvámos települési választás eredményei. 2010.* (2010. november 02.) http://www.valasztas.hu/hu/onkval2010/471/471_0_index.html
- Tarr Dániel **1997.** *Az indiai kasztrendszer*. (2010. november 02.) http://tarrdaniel.freeweb.hu/documents/KulturalisAntropologia/kasztrendszer.htm
- Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés – *TDATA-C46: ISSP 1993. Környezetvédelem I. magyar adatok.* (2010. november 02.) http://www.tarki.hu/cgi-bin/katalogus/tarkifo_hun.pl?sorszam=TDATA-C46
- Tasi István **1997.** *A vaisnavizmus múltja és jelene*. Terebbes Ázsia E-tár. (2010. november 02.) http://www.terebess.hu/keletkultinfo/tasistvan.html
- *Wold Summit Outcome* - United Nation General Assembly **2005.** (2010. november 02.) http://www.who.int/hiv/universalaccess2010/worldsummit.pdf

Mellékletek

1. melléklet: A Krisna-völgy felnőtt populációja a három változó mentén.

	Férfiak				Nők				
Krisna-tudat megismerése	**8 általános**	**Szakmunkás**	**Érettségi**	**Felsőfokú**	**8 általános**	**Szakmunkás**	**Érettségi**	**Felsőfokú**	**Összes**
- 1988							56.		1
1989-1993		5. 15. 19. 20. 33. 36. 48.	7. 9. 10. 24. 34. 44. 47. 54. 85.	8. 22. 39. 49. 67.	70.	28. 46. 68.	1. 2. 21. 23. 26. 27. 30. 40. 41. 50. 51. 74. 78. 84.	72. 76.	41
1994-1998	81.	13. 16. 17. 104.	4. 25. 32. 38. 60. 64. 77. 95. 103.	89.	82.	14. 29. 53. 69.	6. 42. 52. 71. 73. 83. 86. 88.	11. 58. 59.	31
1999-2004	12.	57. 62. 63. 106.	45. 55. 66. 102. 119.	61. 65.			96. 99.	75. 80. 87. 94. 100.	19
2005-2009			98.	101.			105.		3
Összes	2	15	24	9	2	7	26	10	**95**

2. melléklet: A három arányos és véletlen minta eredményei.

	Férfiak				Nők			
Krisna-tudat megismerése	**8 általános**	**Szakmunkás**	**Érettségi**	**Felsőfokú**	**8 általános**	**Szakmunkás**	**Érettségi**	**Felsőfokú**
- 1988							56.	
1989-1993		20.	10. 44.	67.	70.			76.
1994-1998		16.	25.			14.	71.	
1999-2004	12.							94.
2005-2009			98.				105.	

	Férfiak				Nők			
Krisna-tudat megismerése	**8 általános**	**Szakmunkás**	**Érettségi**	**Felsőfokú**	**8 általános**	**Szakmunkás**	**Érettségi**	**Felsőfokú**
- 1988							56.	
1989-1993		48.	7. 85.	49.		28.	40.	
1994-1998	81.		60.		82.			59.
1999-2004		62.						100.
2005-2009			98.				105.	

	Férfiak				Nők			
Krisna-tudat megismerése	**8 általános**	**Szakmunkás**	**Érettségi**	**Felsőfokú**	**8 általános**	**Szakmunkás**	**Érettségi**	**Felsőfokú**
- 1988							56.	
1989-1993		5.	34. 47.	8.	70.		74.	
1994-1998		13.	103.			53.		11.
1999-2004	12.							75.
2005-2009				101.			105.	

3. melléklet: a.) A Krisna-völgy lakóinak környezettudatosságról szóló interjúkérdések.

1. Melyik városból költözött ide?
2. Mielőtt ideköltözött szelektíven gyűjtötte-e a szemetet?
3. A szülei mutattak-e bármilyen példát a környezetvédelemmel kapcsolatban?
4. Mióta vegetáriánus?
5. Milyen okból lett vegetáriánus?
6. Hol végezte a beköltözés előtt a nagyobb bevásárlást?
7. Milyen szempontokat vett figyelembe a bevásárlás közben? (ár, bio, minőség, piac…)
8. Előnyben részesítette-e a magyar termékeket?
9. Télen hogyan táplálkozott? Milyen élelmiszereket vásárolt?
10. Az ideköltözés előtt hol és mit dolgozott?
11. Érdekelte-e a beköltözés előtt a környezetvédelem?
12. Hány éve lakik Krisna-völgyben?
13. Miért választotta Krisna-völgyet lakhelyének?
14. Mi okozta a legnagyobb nehézséget Önnek a kezdetekben?
15. Ma milyen nehézségek adódnak a mindennapokban az életmód terén?
16. Miért nevezik Krisna-völgyet Öko-völgynek is egyben?
17. Miért fontos, hogy Krisna-völgy egyben Öko-völgy is?
18. Miben önfenntartó, miben nem önfenntartó Krisna-völgy?
19. Tudomása szerint milyen újabb környezetbarát módszereket, eszközöket tervez bevezetni Krisna-völgy?
20. Milyen környezetbarát módszereket, eszközöket használ Krisna-völgy?
21. Milyen környezetbarát módszereket, eszközöket használ a házában, háztartásában és saját életében?
22. Milyen egyéb környezetbarát eszközöket és módszereket ismer?
23. Milyen gyakran és milyen okból hagyja el Krisna-völgyet?
24. Milyen közlekedési eszközt használ Krisna-völgyön kívül - belül?
25. Van autója? (Ha igen olajcsere, akkumulátorcsere).
26. Krisna-völgy mennyiben elégíti ki az alapvető szükségleteit és van-e egyéb szükséglete?
27. Hol és hogyan (rendszeresség, mennyiség, helyszín) vásárol be az egyéb szükségletei kielégítésére?

28. Mivel fűt? Van-e vezetékes víz? Hogyan kezeli a hulladékot? Külön gyűjti-e a veszélyes hulladékot? (elemek)
29. Hogyan próbálja csökkenteni a keletkezett háztartási hulladék mennyiségét?
30. Milyen rendszeresen eszik a közös étkezéseken?
31. Ha otthon főz, honnan szerzi be az ételekhez az alapanyagokat?
32. Milyen módszerrel mos, mosogat?
33. Milyen tisztítószereket használ a mosáshoz, mosogatáshoz?
34. Milyen eszközöket használ a tisztálkodáshoz?
35. Mennyi ruhája van?
36. Honnan veszi a ruháit?
37. Szokott-e kertészkedni? (Ha igen: Hol? Mit? Mennyit? Hogyan műveli meg a földet? Milyen növényvédelmi módszert használ?)
38. Szokott-e interneten/rádióban környezettel/környezetvédelemmel kapcsolatos információkat olvasni/hallgatni? (Ha igen: Hol? Milyen területeket?)
39. Milyen globális/lokális környezetvédelmi problémákról tud?
40. Milyen gyakran és kikkel szokott beszélgetni a Föld állapotáról?
41. Ön szerint mit jelent a környezettudatos életmód?
42. Önmagát példamutatónak tartja-e a környezettudatos életmóddal kapcsolatban? Miért?
43. Mit gondol mi lesz a Föld sorsa, ha továbbra is ilyen mértékben szennyezzük?
44. Milyen kiutat ajánlana a politikai vezetőknek a környezetvédelmi stratégiákat illetően?
45. Mit tanít a Krisna-tudatú hit a környezetvédelemről?

b.) A miskolci bhakták környezettudatosságról szóló interjúkérdések.

1. Melyik városban laksz? Ott nőttél-e fel?
2. A szüleid mutattak-e bármilyen példát a környezetvédelemmel kapcsolatban?
3. Szelektíven gyűjtöd-e a szemetet? Okok.
4. Próbálod-e csökkenteni a keletkezett háztartási hulladék mennyiségét? Hogyan?
5. Mivel fűtötök otthon?
6. Milyen környezetbarát módszereket, eszközöket használsz a házadban, háztartásban és saját életedben?
7. Mióta vagy vegetáriánus?

8. Milyen okból lettél vegetáriánus?
9. Otthon szoktál-e főzni? Milyen rendszeresen?
10. Hol végezed a nagyobb bevásárlásokat?
11. Milyen szempontokat veszel figyelembe a bevásárlás közben? (ár, bio, minőség, piac)
12. Előnyben részesíted-e a magyar termékeket?
13. Télen hogyan táplálkozol? Milyen élelmiszereket vásárolsz?
14. Hol dolgozol?
15. Miért nevezik Krisna-völgyet Öko-völgynek is egyben?
16. Miért fontos, hogy Krisna-völgy egyben Öko-völgy is?
17. Tudod-e miben önfenntartó, miben nem önfenntartó Krisna-völgy?
18. Milyen környezetbarát módszereket, eszközöket használ Krisna-völgy?
19. Milyen egyéb környezetbarát eszközöket és módszereket ismersz?
20. Milyen közlekedési eszközt használsz?
21. Van-e autód? (Ha igen olajcsere, akkumulátorcsere).
22. Milyen módszerrel mosol, mosogatsz?
23. Milyen tisztítószereket használsz a mosáshoz, mosogatáshoz?
24. Milyen eszközöket használsz a tisztálkodáshoz?
25. Mennyi ruhád van?
26. Honnan veszed a ruháidat?
27. Szoktál-e kertészkedni? (Ha igen: Hol? Mit? Mennyit? Hogyan műveli meg a földet? Milyen növényvédelmi módszert használ?)
28. Szoktál-e médiában környezettel/környezetvédelemmel kapcsolatos információkat olvasni/hallgatni? (Ha igen: Hol? Milyen területeket?)
29. Milyen globális/lokális környezetvédelmi problémákról tudsz?
30. Milyen gyakran és kikkel szoktál beszélgetni a Föld állapotáról?
31. Szerinted mit jelent a környezettudatos életmód?
32. Önmagad példamutatónak tartod-e a környezettudatos életmóddal kapcsolatban? Miért?
33. Mit gondolsz mi lesz a Föld és az emberiség sorsa, ha továbbra is ilyen mértékben szennyezzük?
34. Milyen kiutat ajánlanál a politikai vezetőknek a környezetvédelmi stratégiákat illetően?
35. Mit tanít a Krisna-tudatú hit a környezetvédelemről?

4. melléklet: Az elkészített interjúk adatai.

a.) A Krisna-völgyben készített interjúk adatai:

Interjú kódja	Interjú típusa	Készítés ideje	Rögzítés módja
KVV01	Félig strukturált	2009.08.16.	Diktafon
KVV02	Félig strukturált	2009.08.18.	Diktafon
KVV03	Félig strukturált	2009.08.20.	Diktafon
KVV04	Félig strukturált	2009.08.23.	Diktafon
KVV05	Félig strukturált	2009.08.29.	Diktafon
KVV06	Félig strukturált	2009.10.31.	Diktafon
KVSZ01	Félig strukturált	2009.08.25.	Jegyzetelés
KVSZ02	Félig strukturált	2009.09.17.	Jegyzetelés
KVD01	Strukturált	2009.10.27.	Diktafon
KVD02	Strukturált	2009.10.28.	Diktafon
KVD03	Strukturált	2009.10.28.	Diktafon
KVD04	Strukturált	2009.10.28.	Diktafon
KVD05	Strukturált	2009.10.28.	Diktafon
KVD06	Strukturált	2009.10.29.	Diktafon
KVD07	Strukturált	2009.10.29.	Diktafon
KVD08	Strukturált	2009.10.29.	Diktafon
KVD09	Strukturált	2009.10.30.	Diktafon
KVD10	Strukturált	2009.10.30.	Diktafon
KVD11	Strukturált	2009.10.30.	Diktafon
KVD12	Strukturált	2009.10.30.	Diktafon
KVD13	Strukturált	2009.10.31.	Diktafon
KVD14	Strukturált	2009.10.31.	Diktafon
KVD15	Strukturált	2009.10.31.	Jegyzetelés

b.) A Miskolcon készített interjúk adatai:

Interjú kódja	Interjú típusa	Készítés ideje	Rögzítés módja
MB01	Strukturált	2009.10.23.	Diktafon
MB02	Strukturált	2009.11.10.	Diktafon
MB03	Strukturált	2009.11.11.	Diktafon
MB04	Strukturált	2009.11.13.	Diktafon
MB05	Strukturált	2009.11.17.	Diktafon
MB06	Strukturált	2009.11.19.	Diktafon
MB07	Strukturált	2009.11.26.	Diktafon
MB08	Strukturált	2009.12.02.	Diktafon

MB09	Strukturált	2009.12.04.	Diktafon

5. melléklet: Kérdőív a környezettudatosságról.

Kérdéssor

1. Mennyire ért egyet a következő állításokkal?

	Határozottan egyetért	Egyetért	Egyet is ért meg nem is	Nem ért egyet	Határozottan nem ért egyet	NT	X
1. Túl gyakran hiszünk a tudománynak, s nem hallgatunk eléggé az érzéseinkre és a hitünkre.	5	4	3	2	1	9	X
2. Általában véve a modern tudomány több kárt okoz, mint amennyi hasznot hajt.	5	4	3	2	1	9	X
3. Bármiféle emberi beavatkozás a természetbe (nem számít, mennyire tudományos) csak ront a helyzeten.	5	4	3	2	1	9	X
4. A modern tudomány meg fogja oldani a természeti problémákat anélkül, hogy életmódunkon sokat kellene változtatni.	5	4	3	2	1	9	X
5. Túl sokat foglalkozunk a természet jövőjével, s nem eleget olyan mai problémákkal, mint az árak és a munkanélküliség.	5	4	3	2	1	9	X
6. Majdnem minden, amit ebben a modern életben teszünk, árt a környezetnek.	5	4	3	2	1	9	X
7. Az állatoknak ugyanolyan jogaiknak kell lenniük, mint az embereknek.	5	4	3	2	1	9	X
8. Az embereknek tisztelniük kellene a természetet, mert azt Isten teremtette.	5	4	3	2	1	9	X
9. Az emberek túl sokat aggódnak az emberi haladásért, miközben tönkreteszik a természetet.	5	4	3	2	1	9	X
10. A természet csak akkor élhet békében és harmóniában, ha az ember békén hagyja.	5	4	3	2	1	9	X
11. Hogy megvédjük a környezetet, ahhoz az országnak gazdasági növekedésre van szüksége.	5	4	3	2	1	9	X
12. Akkor jogos állatokat orvosi kísérleti célokra használni, ha ezzel emberi életeket lehet megmenteni.	5	4	3	2	1	9	X
13. A természetben küzdelem folyik, amelyben a legéletrevalóbb marad fenn.	5	4	3	2	1	9	X
14. A gazdasági fejlődés mindig károsítja a környezetet.	5	4	3	2	1	9	X
15. A hozzám hasonló embernek túl nehéz tenni akármit is a környezetért.	5	4	3	2	1	9	X
16. Megteszem a környezetért azt, ami helyes, még akkor is, ha több pénzbe és időbe kerül.	5	4	3	2	1	9	X

2. (17.) Ha választania kellene az alábbi állítások közül, akkor melyik áll az Ön nézeteihez közelebb? Kérem karikázza be a válaszát!

1 – A kormánynak hagynia kellene, hogy az állampolgárok maguk döntsenek hogyan védik a környezetet, még akkor is, ha ez azt jelenti, hogy nem mindig a helyes dolgokat teszik.

2 – A kormánynak törvényeket kellene hoznia az állampolgárok számára arról, hogyan védjék a környezetet, még akkor is, ha ez keresztezi azt a jogát, hogy mindenki a saját belátása szerint cselekedjék.

3. Kérem karikázza be a felsorolt állítások közül azt a hármat - hármat, amelyek Ön szerint a leginkább és a legkevésbé játszanak szerepet a magyarországi környezetszennyezésben!

	Leginkább közrejátszik	**Legkevésbé játszik közre**	NT	X
18. Magyarország a nyugati országokhoz képest szegény ország.	2	1	9	X
19. Az emberek nem törődnek közvetlen környezetükkel sem.	2	1	9	X
20. A fejlett országok a náluk betiltott, környezetkárosító technológiákat áttelepítik Magyarországra.	2	1	9	X
21. Az állam nem törődik a környezetvédelemmel.	2	1	9	X
22. A vállalatok vezetői, a vállaltok tulajdonosait csak a gyors haszon érdekli, ezért nem költenek a környezetvédelemre.	2	1	9	X
23. Az embereket lekötik a megélhetési gondok és nem törődnek környezetük épségével.	2	1	9	X
24. Az iskolákban nem fordítanak kellő figyelmet arra, hogy a gyerekeket a természet szeretetére, környezetük megóvására neveljék.	2	1	9	X
25. A politikusokat nem eléggé érdekli a környezetvédelem.	2	1	9	X
26. Magyarországon az ipari technológiák általában elavultak.	2	1	9	X
27. Az elmúlt rendszerben nem alakulhatott ki hatékony környezetvédelmi intézményrendszer.	2	1	9	X
28. Egyéb (ha Ön szerint van ezeknél fontosabb tényező, kérem írja ide és karikázza be hozzá a választ):	2	1	9	X

4. Kérem mondja meg, hogy egyetért-e a következő kijelentésekkel?

	Egyetért	**Nem ért egyet**	NT	X
29. Az eddigieknél sokkal súlyosabban kell azokat a vállalatokat megbírságolni, amelyek szennyezik a környezetet.	2	1	9	X
30. Azoknak, akik bizonyíthatóan a környezeti ártalmak miatt lettek betegek, az állam fizessen kártérítést.	2	1	9	X
31. Azok a vállalatok, amelyek a környezetvédelemre is költenek, kapjanak adókedvezményt.	2	1	9	X
32. A környezetszennyezés súlyosabb fajtáit bűncselekménynek kell tekinteni, és büntetni kell.	2	1	9	X

5. A következőkben állításokat olvashat. Azt kellene eldöntenie, hogy mennyire igazak az állítások Önre nézve.

	Teljes mértékben hamis	Többnyire hamis	Is-is	Többnyire igaz	Teljes mértékben igaz	NT	X
33. Előfordul, hogy környezetvédelmi tanácsokat kérek másoktól.	1	2	3	4	5	9	X
34. Senkivel nem szoktam beszélgetni a környezetszennyezésről.	1	2	3	4	5	9	X
35. Nem szoktam otthon összegyűjteni és visszaváltani az üres üvegeket.	1	2	3	4	5	9	X
36. Előfordul, hogy szüleimmel környezeti problémákról beszélgetünk.	1	2	3	4	5	9	X
37. Megkértem családtagjaimat, hogy italokat csak visszaváltható palackban vásároljanak.	1	2	3	4	5	9	X
38. Nyitva hagyom a hűtőszekrény ajtaját, amíg eldöntöm, mit veszek ki belőle.	1	2	3	4	5	9	X
39. Otthon leoltom a lámpákat, ha kevesebb fény is elég, hogy energiát spóroljak.	1	2	3	4	5	9	X
40. Ha feleslegesen folyik a víz, elzárom a vízcsapot.	1	2	3	4	5	9	X
41. Szoktam télen etetni a madarakat.	1	2	3	4	5	9	X
42. Figyelem a környezetvédelemmel kapcsolatos híreket.	1	2	3	4	5	9	X
43. Fogmosás közben általában elzárom a csapot, hogy a vízzel takarékoskodjam	1	2	3	4	5	9	X
44. Előnyben részesítem azokat a termékeket, amelyeket nem teszteltek állatokon.	1	2	3	4	5	9	X
45. Megkértem szüleimet, ne vegyenek állati szőrméből készült bundát.	1	2	3	4	5	9	X

6. A következőkben állításokat olvashat. Azt kell eldöntenie, hogy mennyire igazak az állítások Önre nézve.

	Teljes mértékben hamis	Többnyire hamis	Is – is	Többnyire igaz	Teljes mértékben igaz	NT	X
46 Elszomorít, hogy a sok építkezés az állatokat megfosztja természetes lakóhelyüktől.	1	2	3	4	5	9	X
47. Idegesít, ha azt látom, hogy az emberek pazarolják a vizet.	1	2	3	4	5	9	X
48. A környezeti problémák miatt nem szoktam idegeskedni.	1	2	3	4	5	9	X
49. Nem aggódom amiatt, hogy elfogy a tiszta víz.	1	2	3	4	5	9	X
50. Örülök, mikor azt látom, hogy az emberek újrahasznosítják a használt papírt, üvegeket és konzervdobozokat.	1	2	3	4	5	9	X
51. Bosszant, hogy emberek kidobnak a szemétbe dolgokat, amiket újra lehetne hasznosítani.	1	2	3	4	5	9	X
52. Nem ijeszt meg, hogy a környezetszennyezés hatással van a családomra.	1	2	3	4	5	9	X
53. Zavar, hogy mennyi energiát pocsékolnak el feleslegesen.	1	2	3	4	5	9	X
54. Mérges leszek, mikor megtudom, hogy egy cég élő állatokon próbálja ki készítményeit.	1	2	3	4	5	9	X
55. Dühít, hogy a környezet szennyezése mennyi kárt okoz.	1	2	3	4	5	9	X
56. Feldob, ha azt látom, hogy az emberek energiát próbálnak megtakarítani.	1	2	3	4	5	9	X

57. Aggódom amiatt, hogy az emberek nem vigyáznak eléggé a környezetükre.	1	2	3	4	5	9	X

7. Mennyire ért egyet a következő állításokkal?

	Egyáltalán nem értek egyet	Többnyire nem értek egyet	Is - is	Többnyire egyetértek	Teljes mértékben egyetértek	NT	X
58. A természet egyensúlya nagyon törékeny és könnyen felborítható.	1	2	3	4	5	9	X
59. Ha az emberek beleavatkoznak a természet rendjébe, az gyakran katasztrofális következményekkel jár.	1	2	3	4	5	9	X
60. Az emberiségnek harmóniában kell élnie a természettel, hogy fenn tudjon maradni.	1	2	3	4	5	9	X
61 Az emberek súlyosan kihasználják a természeti környezetet.	1	2	3	4	5	9	X
62. Az emberiség létszáma közeledik ahhoz a határhoz, amennyi embert a föld el tud tartani.	1	2	3	4	5	9	X
63. A föld olyan, mint egy űrhajó korlátozott mennyiségű területtel és erőforrással.	1	2	3	4	5	9	X
64. A növekedésnek korlátjai vannak, melyeken túl már nem terjeszkedhet ipari társadalmunk.	1	2	3	4	5	9	X
65. Ahhoz, hogy meg tudjunk őrizni egy egészséges gazdaságot, ki kell fejlesztenünk egy állandósult állapotú gazdaságot, ahol az ipari növekedés ellenőrizhető.	1	2	3	4	5	9	X
66. Az embert arra teremtették, hogy uralkodjon a természet többi része felett.	1	2	3	4	5	9	X
67. Az embereknek joga van olyanná változtatni a természetes környezetet, ahogy az az igényeiknek megfelel.	1	2	3	4	5	9	X
68. A növények és állatok első sorban arra vannak, hogy az emberek használhassák őket.	1	2	3	4	5	9	X
69. Az embereknek nem kell alkalmazkodniuk a környezethez mert azt saját igényeik szerint alakíthatják át.	1	2	3	4	5	9	X

6. melléklet: A Magyarországi Krisna-tudatú Hívők Közösségének az SZJA 1%-os kimutatása. (APEH Portál – SZJA 1+1% - http://www.apeh.hu/szja1_1)

Év		Egyház	Forint	Létszám
2003.	1.	MAGYAR KATOLIKUS EGYHÁZ	1 892 942 037	417 310
	2.	MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ	613 539 856	127 188
	3.	MAGYARORSZÁGI EVANGÉLIKUS EGYHÁZ	194 496 176	36 833
	4.	MAGYARORSZÁGI ZSIDÓ HITKÖZSÉGEK SZÖVETSÉGE	68 561 757	7 284
	5.	HIT GYÜLEKEZET	31 719 071	10 254
	6.	**MAGYARORSZÁGI KRISNA-TUDATÚ HÍVŐK KÖZÖSSÉGE**	**29 689 156**	**5 430**
2004.	1.	MAGYAR KATOLIKUS EGYHÁZ	2 185 119 836	417 895
	2.	MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ	693 271 431	124 459
	3.	MAGYARORSZÁGI EVANGÉLIKUS EGYHÁZ	214 923 640	35 606
	4.	MAGYARORSZÁGI ZSIDÓ HITKÖZSÉGEK SZÖVETSÉGE	71 499 694	6 671
	5.	**MAGYARORSZÁGI KRISNATUDATÚ HIVŐK KÖZÖSSÉGE**	**49 437 270**	**7 532**
2005.	1.	MAGYAR KATOLIKUS EGYHÁZ	2 174 573 120	405 843
	2.	MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ	673 984 574	120 234
	3.	MAGYARORSZÁGI EVANGÉLIKUS EGYHÁZ	220 006 485	35 598
	4.	MAGYARORSZÁGI ZSIDÓ HITKÖZSÉGEK SZÖVETSÉGE	68 178 932	5 912
	5.	**MAGYARORSZÁGI KRISNA-TUDATÚ HIVŐK KÖZÖSSÉGE**	**48 400 645**	**7 393**
2006.	1.	MAGYAR KATOLIKUS EGYHÁZ	2 345 920 981	398 840
	2.	MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ	766 094 484	127 173
	3.	MAGYARORSZÁGI EVANGÉLIKUS EGYHÁZ	247 260 846	36 439
	4.	MAGYARORSZÁGI ZSIDÓ HITKÖZSÉGEK SZÖVETSÉGE	67 227 702	5 554
	5.	**MAGYARORSZÁGI KRISNA-TUDATÚ HÍVŐK KÖZÖSSÉGE**	**61 471 800**	**8 584**
2007.	1.	MAGYAR KATOLIKUS EGYHÁZ	2 569 890 899	456 313
	2.	MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ	870 764 545	150 239
	3.	MAGYARORSZÁGI EVANGÉLIKUS EGYHÁZ	271 054 177	42 231
	4.	**MAGYARORSZÁGI KRISNA-TUDATÚ HÍVŐK KÖZÖSSÉGE**	**75 680 767**	**11 188**
2008.	1.	MAGYAR KATOLIKUS EGYHÁZ	2 962 746 950	502 332
	2.	MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ	984 806 606	164 363
	3.	MAGYARORSZÁGI EVANGÉLIKUS EGYHÁZ	307 095 975	46 766
	4.	**MAGYARORSZÁGI KRISNA-TUDATÚ HÍVŐK KÖZÖSSÉGE**	**78 923 576**	**11 163**
2009.	1.	MAGYAR KATOLIKUS EGYHÁZ	3 058 968 189	498 229
	2.	MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ	1 047 123 691	163 855
	3.	MAGYARORSZÁGI EVANGÉLIKUS EGYHÁZ	315 756 973	45 639
	4.	**MAGYARORSZÁGI KRISNA-TUDATÚ HÍVŐK KÖZÖSSÉGE**	**87 320 652**	**12 039**
2010. 09.14.	1.	MAGYAR KATOLIKUS EGYHÁZ	3 005 238 509	534 052
	2.	MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ	1 067 271 529	182 544
	3.	MAGYARORSZÁGI EVANGÉLIKUS EGYHÁZ	312 852 084	48 852
	4.	**MAGYARORSZÁGI KRISNA-TUDATÚ HÍVŐK KÖZÖSSÉGE**	**90 952 181**	**13 078**

7. melléklet:

a). Táblázat a születési év, vegetáriánussá válás, a Krisna-tudat megismerésének éve és a Krisna-völgybe való beköltözés évszámaival.

	1.	**2.**	**3.**	**4.**	**5.**	**6.**	**7.**
Születési év	1944	1944	1966	1967	1968	1973	1974
Vegetáriánussá válás	1989	1993	1990	1998	1988	1995	1990
Krisna-tudat megismerése	1987	1997	1997	1999	1989	1995	1991
Krisna-völgybe beköltözés	1996	2004	1998	2007	2004	1995	2001

	8.	**9.**	**10.**	**11.**	**12.**	**13.**	**14.**	**15.**
Születési év	1974	1975	1977	1982	1983	1986	1986	1987
Vegetáriánussá válás	1992	1993	1997	2007	2006	2004	2006	1989
Krisna-tudat megismerése	1992	1994	2001	1997	2006	1992	2006	1992
Krisna-völgybe beköltözés	2005	1996	2001	2002	2007	2006	2007	1995

b). A születési év, vegetáriánussá válás és a Krisna-tudat megismerésének évszámai a miskolci bhakták esetében.

	1.	**2.**	**3.**	**4.**	**5.**	**6.**	**7.**	**8.**	**9.**
Születési év	1988	1982	1976	1979	1974	1968	1975	1972	1981
Vegetáriánussá válás	2004	2009	1997	2008	2007	1992	2004	2008	2002
Krisna-tudat megismerése	2004	2009	1996	2007	1992	1996	2007	1996	2003

8. melléklet: „Miért nevezik Krisna-völgyet Öko-völgynek is egyben?” kérdésre a Krisna-völgy lakóinak válaszai (KVD01-KVD15):

- „Ökológiai példa vagyunk. Egy organikus farm, még nagyon biovegyszereket sem használunk, ha igen kizárólag olyat, ami biológiai úton lebomlik. Növényekből készítünk vegyszereket. Abszolút nem szennyezzük a környezetet, környezettudatosak vagyunk, vagyis próbáljuk a legminimálisabban szennyezni, teljesen természetesen nem tudjuk ezt megvalósítani.”
- „Biogazdálkodással foglalkozunk, és természetes dolgokat alkalmazunk. Ökörrel való szántás, vagy éppen kevesebb vizet használunk. A természettel való kapcsolatot próbáljuk megvalósítani.”
- „Példát akarunk mutatni a világnak, hogy a természethez közel, természettel együtt lélegezve is lehet élni.”
- „Környezettudatosan élünk, és megfelelő módon termelünk élelmiszert.”
- „A természetes életmód, és hogy bemutassa ezt az életformát. Önfenntartó és fenntartható közösség potenciálisabb lehetőség ma, mint más közösségek. Nem vagyunk kiszolgáltatva a víznek, energiának. Az Öko-völgy is ki van szolgáltatva a külvilágnak még így is.”
- „Srila Pabhupada tanításában a varnasrama rendszerre épülő farmközösségek elveiben megegyeznek az öko-elvekkel és a modern tudományos eredményekkel. Próbálunk megoldásokat keresni az ökológiai kihívásokra, problémákra. Ez a kettő egybeesik.”
- „Mert ez az alap. Vallási oldalról is meg lehet magyarázni, ha ezt nem vesszük figyelembe, akkor ma Krisna-völgy nem lenne ebben a helyzetben, amiben ma van. A kettő teljesen összefügg. A természettel való harmónia nélkülözhetetlen, ha a vallásról van szó. Hogyan akarja valaki megérteni Istent, ha nem tiszteli, és nem akarja megérteni a természetet és nincs vele harmóniába. Hogy akarsz valakinek a barátja lenni, ha nem vigyázol a tulajdonára. Tisztelet kell egy közelebbi kapcsolathoz. Ha harmóniában élünk, akkor megérthetjük, hogy mi a célja Istennek az élőlényekkel.”
- „Ebben különbözünk minden más közösségtől, hogy nem használunk vegyszereket, és nem tartjuk bölcs dolognak a modern mezőgazdasági földművelést. Ebben nagyon kiugrunk a környezetükből, mert Somogyban ilyen nincs.„
- „Istennek a természetes környezete, Vrindavan, a lelki világban az egy Öko-völgy. Ott a lelkek a szeretetüket az egyszerű élet által fejezik ki Isten iránt a mindennapi tevékenységek által. Ez a természetes a lélek számára, hogy harmóniában él minden Isten teremtett világával. Ez az egyszerű életmód a természetes.”

- „Próbálunk természetes életmódot kialakítani és azt bemutatni.”
- „Krisna-völgyet szerzetesek csinálják Krisna szolgálatára, mi a legjobbat akarjuk nekik, és ez a természetes életmódhoz kapcsolódik. Krisnának mindenből a legjobbat adjuk, és az legyen tiszta és természetes.”
- „Ez a környezettudatos megfogalmazása a lelki életnek. Összhangban élünk Isten tervével, és ha ezt összhangban nézzük, akkor ez egy Öko-völgy.”
- „Krisna-tudatból jön. Ha valaki komolyabban akarja a Krisna-tudatot gyakorolni, akkor városban elég nehéz, mert mások a kötőerők.”
- „Teljesen a környezettel összhangban élünk.”
- „Fenntarthatóságra törekszünk, és környezetkímélő módszereket alkalmazunk.”

9. melléklet: „Miért fontos, hogy Krisna-völgy Öko-völgy is egyben?” kérdésre a Krisna-völgy lakóinak válaszai (KVD01-KVD15):

- „Ezt a tudományos téren ismerik így, mint Öko-völgy. Tavaly volt az első ökológiai konferencia, és idén a második, tehát tudományos körökben ez ismertebb. Ez egy példamutatás az egész emberiségnek, hogy hogyan lehetne élni. Ökológiai lábnyom számadatai is ezt mutatják.”
- „Mert nagyon fontos a természettel összhangban élni és környezettudatosnak lenni. Krisna is tanítja a természettel való összhangot. Könnyebb így az ember lelki élete is, mert összefügg a kettő.”
- „Nem is választanám külön a kettőt. Öko-völgy létezhet, de soha nem lesz olyan sikeres, mint Krisna-völgy, mert itt Krisna van a középpontban. Ő ad meg nekünk minden segítséget és képesítést a vezetőinken keresztül.”
- „A prédikálás szempontjából fontos ez. Környezetbarát módon élünk. Istenhez közel kerülés a lényeg. Kicsi lépésekben kerülnek emberek Istenhez, Aki mindenkit magához vonzó.”
- „Mert az emberek ne csak azt gondolják, hogy vallásról van szó. Többről van szó, egy egész kultúráról, ami alternatívája is lehet a mai civilizációnak.”
- „Létjogosultsága van, és egy kommunikációs csatorna a világ felé, amit az emberek is megértenek. Ők is értik, hogy van nekünk egy vallási értelemben vett Isten, és a gyakorlatokban benne vannak azok az elvek, amiket követünk az ökológiai elvekkel együtt. Mi nem akarunk mást, mint amit Ő. A tudományt és a vallást gyakran szétválasztják, és ez egy jó lehetőség egyben a kettőt egyszerre megvalósítani.”
- „Krisna-völgy egy modell, egy példa, itt a megoldás kulcsa a mai problémákra, és ezeket a megoldásokat fontos, hogy bemutassa. Ezért nagyon fontos hangsúlyozni, hogy Krisna-völgy egyben Öko-völgy is. Nemcsak egy vallási központ, hanem egy olyan hely, ahol az emberek alapvető problémáira is van válasz. Ha a harmónia fennáll, akkor könnyebb koncentrálni más dolgokra is. Oktatásnál is így van, hogy a tanár mondja, hogy figyeljenek a tanulók és tegyenek le a kezükből mindent. Addig nincs tanítás és nem lehet tanítani.”
- „Ez azért fontos, mert Prabhupada szerette volna, hogy megtanuljuk ezt a dolgot, hogy együttműködni és nem kihasználni Isten energiáját. Inkább, mint a jó gyermekek szolgálni a Földanyát és ne élősködjünk rajta. Ez nagyon tetszik Krisna-völgyben, hogy ezt megtanuljuk, mert sehol másutt nem tanítanak ilyen dolgot, hogy így hozzáállni a Földhöz.

Minden Isten energiája, mi a gyermekei vagyunk, és ne élősködjünk, hanem szolgáljuk Őt."

- „Mert Krisna így él a világában, és mi hozzá szeretnénk visszajutni, és próbáljuk ezt a helyet a lelki világ mására megépíteni. A lelki világot próbáljuk utánozni, és mi is elkezdünk olyanná válni. Átszellemülünk minden téren."

- „A világ olyan irányba halad, ami hosszú távon nem lesz fenntartható. Bemutatni egy olyan életet, ami káros következmények nélküli és hosszútávon fenntartható."

- „Példamutatás egy ilyen természetes életmódra."

- „A lelki tanítómester is úgy fogalmazott, hogy Krisna nem gépeket teremtett meg, meg gyárakat és hasonló dolgokat, hanem a természetet úgy teremtette, ahogy működik, és ha az ember úgy akar élni, ahogyan Krisna szeretné, akkor így fog élni, mint mi. Vagyis közelítünk afelé, ahogyan Krisna szeretné."

- „Az emberek tudják, hogy a világ milyen katasztrofális helyzetben van a környezetszennyezés miatt. Régebben nagy családok voltak, mert mindig kellett valami, ami összefogja a dolgokat. Manapság nincsenek nagy családok, de a Krisna-tudat össze tudja fogni az embereket. Valamilyen vallás tudja összefogni ma a közösségeket. Még működhet úgy is, hogy egy-egy falu összefog, de az ember dolgozik egész nap, hogy fenntartsa az életét. Ez a vallás értelmet is tud adni az életnek. Ez akkor automatikusan jön, hogy szeretjük a természetet és az embereket. Példamutatás, egy természetes élettel. 100 évvel ezelőtt ez volt a normális."

- „Az embereknek bemutatni egy más alternatívát, mert nem ismernek mást. Leülnek a tévé elé, a reklámok hatására vásárolnak és ebből áll az életük. Egy ilyen farmközösségben nemcsak úgy elvan egyedül, esetleg a családjával, hanem van egy közösség, ahova tartozik, van egy közösségi irány, ahova akarnak haladni, normális dolgokat tanulunk, olyat, amit használnak is az életben."

- „Ne függjünk külső dolgokon és egyben ez egy jó prédikálási lehetőség is."

10. melléklet: „Ön szerint mit jelent a környezettudatos életmód?” kérdésre a Krisna-völgy lakóinak válaszai (KVD01-KVD15):

- „Amit Krisna-völgyben élünk, az az életmód. Biokertészkedés, hulladékkezelés, szennyvíztisztítás, környezetkímélő energiák.”
- „Összhangban élünk a természettel, vigyázunk a környezetre, virágokra, állatokra.”
- „A szülőknek kell, hogy a gyerekeket erre neveljék. Ne szemeteljenek, és vigyázzanak a környezetükre. Krisna-völgyben nem is használunk környezetkárosító szereket. A kutak vize még mindig szennyezett, mert előtte itt TSZ földek voltak, vagy gazdák, és használtak növényvédő szereket. Akik itt lakunk már környezettudatosan élünk.”
- „Nem tudom. Ahogyan itt élünk. Nem fogyasztok túl sokat, nem lépem túl a szükségleteket, csak a lelki életet lehessen élni. Az öko szempontokat nem szoktam figyelni.”
- „Figyelembe veszem, hogy nem csak én vagyok egy élő személy, akinek vannak bizonyos igényei és szükségletei, és van egy működése, hanem tudatában vagyok annak, hogy a növények is lelkek és az állatok is lelkek és személyek, és nekik is megvannak a maguk működési törvényei és szükségletei, és ennek van egy egyensúlya. Környezettudatosnak lenni ismerni ezeket a törvényszerűségeket, elfogadni azokat, és maximálisan betartani ennek az együttélésnek a szabályrendszerét. Ekkor ez az egyensúly megvalósul.”
- „Az embernek milyen a kapcsolata a konkrét környezetével, az emberekkel és a társadalommal.”
- „A környezet a Krisna-tudatban igazából Krisnának az energiája. A környezet tisztántartása az Istennek a szolgálata. Nem is annyira szolgálat, hanem egy alapelvárás. Maharajnak van egy mondása, hogy ha bemész egy helyre, akkor ne gyere úgy ki, hogy ne tettél volna valamit jobbá. Ez nem egy gesztus, hanem egy minimum lesz a cselekvőnek. Ha már itt vagyunk, akkor úgy éljünk, hogy ne romboljunk, hanem valamit hozzátegyünk az itteni dolgokhoz.”
- „Ha tudatosak vagyunk Istenről, akkor minden más dolog, ami ezzel összefügg, megoldódik. Aki istentudatos az nagyon jámbor lélek, és akkor ő környezettudatosan is él. Istentudat nélkül nincs környezettudatosság. Lehet, hogy van egy ideig, de nem lesz tartós, és szét fog esni. Az istentudatból minden más is meg fog oldódni, nemcsak a környezettudatosság.”

- „Folytatni ezt, ahogyan most élünk. Ezt nem lehet ráerőltetni az emberekre, és csak akkor lehet változás, ha egyszer megváltozik az emberek gondolkodása. Azt kellene elősegíteni, hogy az emberek gondolkodása megváltozzon, tanítás és példamutatás által."
- „Krisna-tudatosságból jön. Minden Krisnáé, és az Ő örömére használjunk megfelelően mindent. Ha Őt szeretem és a teremtését, akkor tisztelem és becsülöm a környezetemet is."
- „Összhangban élni a természettel, olyan dolgokat használni, amik nem károsítják az egészségünket, állatokat, növényeket. Egyszerű élet, gazdaságosság."
- „Úgy éljünk, hogy a környezetet ne háborgassuk. Se az élőlényeket, se a környezetet. Indián mondás: A Földet nem az őseinktől örököltük, hanem az unokáinktól kaptuk kölcsön. Ha ebben a szellemben kezeljük a dolgokat az jó. Nem szabad kiaknázni, mert a gyerekeinknek nem lesz."
- „Odafigyelünk a környezetükre. Tudatosak vagyunk arról, hogy mivel mennyire tudjuk szennyezni a környezetet, és azokat minimálisra kell csökkenteni. Amennyire csak lehet annyira együttműködni a természettel."
- „Megóvni a körülöttünk lévő természetet és vigyázni annak értékeire."

11. melléklet: „Miért nevezik Krisna-völgyet Öko-völgynek is egyben?” kérdésre a miskolci bhakták válaszai (MB01-MB09):

- „Az Öko-völgy azt jelenti, hogy teljesen természetes. Semmi olyan dolgot nem használnak, ami ezt megzavarná. Törekednek az önfenntartásra és a természet-közeliségre.”
- „Mert biogazdálkodás folyik. Helyben termesztik a zöldségeket, gyümölcsöket és vegyszereket nem használnak.”
- „Krisna-völgy társadalmi felépítése úgy van, hogy odafigyelnek a természetvédelemre. A gyümölcsöket, zöldségeket nem szokták permetezni, a vizet nagyon okosan használják, aggregátort használnak, odafigyelnek a hulladék szelektálására is, és úgy tudom, hogy 90%-ban majdnem mindent meg tudnak termeszteni.”
- „A Krisna-tudat egy olyan filozófia, ami tartalmazza a természetvédelmet és az ökológiára való odafigyelést. Valaki nem azért lesz Krisnás, mert természetvédő akar lenni, hanem amikor valaki Krisnás lesz természetvédő is lesz egyben. Ez sokkal több is, mint egy természetvédő állapot.”
- „Egy fenntartható gazdaságot próbálnak megvalósítani, harmóniában szeretnének élni a természettel, és nem szennyezik a környezetet, mindent igyekeznek felhasználni.”
- „Teljesen együtt élnek a természettel. Mindent vizsgálnak, ülepítik a szennyvizet. Pihentetik a földeket és biokertészet van.”
- „Odafigyelnek a környezet megóvására és a környezetvédelemre. Sok olyan módszert kidolgoztak, ami nagyon jelentős, és lehet, hogy az egész országban csak náluk van, például a nádgyökérzónás szennyvíztisztítás. Maguknak termelnek meg mindent, és csak azt fogyasztják, amit ott termelnek. Viszonylag nagy terület végzik ezt, például Gömörszőlős kisebb hely.”
- „Nem használnak vegyszereket.”
- „Az öko-programról nem sok mindent tudok. Próbálnak mindent a legtermészetesebb úton előállítani vegyszerek nélkül. Tudatosan figyelnek a természetes életmódra.”

12. melléklet: „Miért fontos, hogy Krisna-völgy Öko-völgy is egyben?” kérdésre a miskolci bhakták válaszai (MB01-MB09):

- „Nagyon fontosnak tartom. Ez a jövő, az embereknek meg kell tanulni újra a természettel harmóniában élni, és a természettel úgy együtt élni, hogy az hosszú ideig fenntartható legyen, és az ne dőljön össze.”
- „Nincs áram, saját vizük van, fával fűtenek. Példamutatás, hogy így is lehet élni a mai világban, nem kell nekik modern eszközök, nem kell nagyvárosban lakni, elég egy ilyen Öko-völgy biogazdálkodással. Itt bőven mindent megkap az ember és nincs másra szükség.”
- „Isten írja a szentírásokban, hogy nemcsak magunkat kell védeni, hanem védeni kell a társadalmunkat is, ahol élünk, a természetet. Az embereknek mutassanak egy példát, hogy így is lehet élni. Az évi 20-30.000 látogató meg van döbbenve a Krisna-tudat lényegéről, hogy milyen szépen tudják ezeket csinálni.”
- „A Krisnások érzékeny emberek az állatok elleni erőszakkal szemben, a természetvédelemmel szemben. Két dolog van: van egy Krisna-tudat, de azt fenn is kell tartani. Az Öko-völgy a világban felkapott dolog, és ezzel lehet reklámozni. Ez egy jó alkalom prédikációra és új forrásokat is lehet vele szerezni. A Krisna-tudatban ez benne van, de ha lehet érte kapni támogatást, akkor miért ne mondják magukra, hogy Öko-völgy.”
- „Őket kellene megkérdezni. Az hogy öko divatos kifejezés, és ha a Krisna-tudathoz tudják csatolni az emberek, akkor nagyobb érdeklődéssel fordulnak feléjük.”
- „Krisna szempontjából is, mert Neki vegyszeres zöldséget és gyümölcsöt nem adnak. Példamutatás az emberek felé.”
- „Példamutatás, hogy lássák az emberek, hogy így is lehet élni. Ha csak beszélnek róla, akkor nehezebb elképzelni. Jó lenne sok helyen ezt megvalósítani.”
- „Egészség és az állatok védelme. A méhecskéknek és a természetnek is jó. A vizet sem szennyezik.”
- „Sok helyen elterjedt a vegyszerezett, génkezelt gazdálkodás, és ez belekerül az ételbe, amitől megváltozik az ember hangulata. Azok az elvek, amik Krisna-völgyben vannak, azok a legjobb megoldások a környezetnek.”

13. melléklet: „Szerinted mit jelent a környezettudatos életmód?” kérdésre a miskolci bhakták válaszai (MB01-MB09):

- „Az ember csak annyit használ fel, amire igazából szüksége van. A természet erőinek természetes felhasználása.”
- „Odafigyelni a környezetre, tisztelni a növény és állatvilágot is, nem kihasználni, hanem tisztelni kell. Csak azokat az eszközöket használni, amikre az embernek feltétlenül szüksége van. A vágóhíd a legszennyezőbb dolog a világon. Mindet bezáratnám. Minden ember a saját lelkét szennyezi be ezekkel a dolgokkal.”
- „A környezettudatos életmód azt jelenti, hogy az Krisna-hívő. A vegetáriánus életmód számomra egy kiemelkedő dolog. Ezzel járulok hozzá a környezetvédelemhez. Én inkább környezetbarát vagyok, de nem teszek azért, hogy szorosabban azzá váljak. Maharaj kérte a bhaktákat, hogy legyenek környezetbarátok. A Krisna filozófia is ezt sugallja.”
- „Odafigyelünk a környezetre. Ennek az élet minden területén meg kellene jelennie. Akik a környezetet szennyezik, azoknak büntetést kellene fizetni, és az lenne a természetes, hogy környezetbarát módon folyik a gazdaság. Utánam az özönvíz a jelszava ennek a kultúrának.”
- „Vigyázunk a környezetünkre, olyan dolgokat vásárolunk, amikkel csökkenthető annak a szennyezettsége. Úgy próbálunk élni, hogy minél többet hagyjunk meg az unokáinknak.”
- „Próbálunk együtt élni a környezettel, a természettel. Különválogatni a szemetet, figyelni, hogy mi megy le a lefolyóba.”
- „Odafigyelünk a szűk környezetünkre, amit mi tudunk tenni a környezetért egészen kicsi kortól.”
- „Óvjuk a természetet, az állatokat és a növényeket is, de azokat 100%-ban.”
- „Elsősorban erőszakmentesnek kell lenni, másodsorban mind a férfiaknak, mind a nőknek nagyon erkölcsösnek kell lenni, hogy együtt tudjanak élni. Kerülni kell a káros dolgokat, cigaretta, alkohol, kávé. Tudatosabban odafigyelni, hogy mindennek megvan a maga helye, például autók és vegyszerek megfelelő elhelyezése. Olajat a szervizben engedem le és nem kint a mezőn. Az akkumulátort nem a gazos szomszéd kertjébe dobom. Nálam a porta csili-vili, mezítláb lehet menni. Emberségesség, barátságosság fontos lenne. Rend van a lakásomban is.”

14. melléklet: A Krisna-völgyi és a miskolci kérdőívek átlag és szórás eredményei.

	Krisna-völgy		Miskolc			Krisna-völgy		Miskolc	
	Átlag	**Szórás**	**Átlag**	**Szórás**		**Átlag**	**Szórás**	**Átlag**	**Szórás**
1.	4,1333	1,1872	4	0,7071	**41.**	3,6	1,5946	2,6666	1,5
2.	4,3333	0,8164	3,1111	0,7817	**42.**	3	1,4142	2,6666	0,866
3.	3,4666	1,2459	3,3333	1,118	**43.**	4,8	0,5606	4,5555	0,7264
4.	1,4666	1,06	1,3333	0,5	**44.**	4,6666	0,6172	3,7777	1,3017
5.	1,8666	0,9154	1,7777	0,9718	**45.**	3,2	2,0071	4,3333	1,4142
6.	3,8666	1,302	3,4444	1,0137	**46.**	4,2666	1,0327	4,1111	1,3642
7.	3,9333	1,0327	3,6666	1,3228	**47.**	4,4666	0,5163	4,3333	0,7071
8.	4,8	0,414	4,8888	0,3333	**48.**	2,6666	1,0465	1,8888	0,7817
9.	4,8	0,5606	4,3333	0,7071	**49.**	1,6	0,6324	2,4444	1,5898
10.	3,6	1,2421	3,3333	1,3228	**50.**	3,4	1,8822	4,6666	0,7071
11.	2,1333	0,9154	1,7777	0,8333	**51.**	4,2666	0,7988	3,8888	0,9279
12.	1,6	0,828	2	1,2247	**52.**	1,8666	0,9154	1,8888	1,3642
13.	3,5333	1,302	3,3333	1,6583	**53.**	4,2	0,9411	4,2222	1,0929
14.	3,2666	1,0327	3,3333	0,866	**54.**	4,7333	0,4577	4,4444	0,7264
15.	1,6	0,6324	2,1111	0,9279	**55.**	4,1333	0,9904	4,1111	0,6009
16.	4,1333	0,7432	3,3333	0,866	**56.**	3,8	1,1464	4,2222	1,3017
17.	1,8666	0,3518	1,7777	0,6666	**57.**	4,2	0,8618	4,1111	0,6009
18.	0,8	0,414	0,7777	0,6666	**58.**	4,2666	1,0327	3,8888	1,1666
19.	1,4666	0,8338	0,8888	1,054	**59.**	4,4666	0,7432	4,2222	0,6666
20.	0,6666	0,9759	0,8888	0,7817	**60.**	4,9333	0,2581	4,8888	0,3333
21.	0,4666	0,8338	0,6666	0,866	**61.**	4,7333	0,4577	4,7777	0,4409
22.	1,2666	0,9611	1,2222	0,9718	**62.**	2,0666	1,387	2,4444	1,8782
23.	0,6	0,7367	1,5555	0,7264	**63.**	3,6666	1,2344	2,7777	1,8559
24.	1,066	0,9611	1,1111	0,9279	**64.**	4,8	0,414	4	1,3228
25.	0,7333	0,9611	0,5555	0,8819	**65.**	2,6666	2,0236	3,7777	0,6666
26.	1	0,5345	0,3333	0,5	**66.**	1,4	0,6324	1,4444	1,0137
27.	0,6	0,507	0,7777	0,4409	**67.**	1,6	0,828	1,3333	0,5
28.	0,4	0,828	0,2222	0,6666	**68.**	1,8	1,1464	1,5555	0,8819
29.	1,7333	0,7037	2	0	**69.**	1,2666	0,4577	1,6666	0,866
30.	0,5333	0,8338	1,4444	0,7264					
31.	1,8666	0,3518	1,7777	0,4409					
32.	2	0	2	0					
33.	3,4	1,1832	2,5555	1,0137					
34.	1,8666	0,9154	2	0,7071					
35.	2,2	1,9712	2,2222	1,922					
36.	3,3333	1,2909	3,1111	1,9002					
37.	1,6666	1,3451	2,7777	1,7873					
38.	0,6666	1,3451	2,5555	1,5092					
39.	3,3333	2,193	4,5555	0,7264					
40.	4,9333	0,2581	4,7777	0,4409					

15. melléklet:

A 18-28. állításokra adott válaszok:

		Krisna-völgy	Miskolc	Összes
18	1	12	5	17
	2	0	1	1
19	1	2	0	2
	2	10	4	14
20	1	0	4	4
	2	5	2	7
21	1	1	2	3
	2	3	2	5
22	1	1	1	2
	2	9	5	14
23	1	5	2	7
	2	2	6	8
24	1	2	2	4
	2	7	4	11
25	1	1	1	2
	2	5	2	7
26	1	11	3	14
	2	2	0	2
27	1	9	7	16
	2	0	0	0
28	1	0	0	0
	2	3	1	4

16. melléklet: Képek

1. kép: Krisna-völgy felülnézetből (a Google Earth program segítségével).

2. kép: Két pavilon a Srila Prabhupada emlékműnél és az egyik felduzzasztott tónál.

3. kép: Az iskola a 2009-ben sikeresen termesztett amaránttal.

4. kép: A Krisna-völgyi oltár. Egy vendég éppen Krisnát legyezi a nyári melegben, egy bhakta pedig szolgálatot végez a murtik körül.

5. kép: A prabhuk és a matajik elkülönülése jól látszódik Srimati Radharani (Krisna örök társa) megjelenésének ünnepén.

6. kép: A 2009-es bőséges sütőtöktermés a pincében várakozik a feldolgozásra.

7. kép: Almapucolás és reszelés a templomban az egyik mezőgazdasági reggelen.

8. kép: Visnyeszéplaktól kapott és elültetett gyümölcsfa csemeték a nagygyümölcsösben. A képen éppen a csemeték regisztrálása folyik.

9. kép: A tehenészet a mezőgazdasági gépekkel.

10. kép: A Krisna-völgyben lévő méhészet az áradástól védett domboldalon.

11. kép: A templom mellett egy vendégvezető bhakta magyarázza a turistáknak a Krisna-völgyi öko-életet. A kép hátsó részében látható a hívők lakóépületei kertváros jelleggel.

12. kép: Egy új, szalmabálákkal hőszigetelt ház építése.

13. kép: Talajmegmunkálás ökrökkel. A kép hátterében a templom látható.

14. kép: A Krisna-völgyben lakók fém evőkészletet használnak az étkezésekhez, a vendégek komposztálhatót.